

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МІХАЛЬОВА ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 140.8:340.12:124.5(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІЛОСОФСЬКО-РЕФЛЕКСИВНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ
КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ:
ПРОБЛЕМА АГАПЕЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ**

033 Філософія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

Міхальова Ю. О.

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник – Лісеєнко Олена Василівна, доктор соціологічних
наук, професор

Одеса – 2023

Міхальова Лія Олександрівна. Філософсько-рефлексивне осмислення правової культури особистості: проблема агапелогічного підходу.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2023 р.

Зміст анотації

У дисертаційній роботі наведено результати філософського дослідження феномена правової культури особистості на методологічних засадах агапелогічного підходу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю філософського осмислення змін у правовій культурі суспільства в умовах розбудови правової держави в Україні. Основою правової культури суспільства є правова культура особистості. Філософське дослідження онтології правової культури особистості в сучасному українському суспільстві є актуальною в контексті розвитку сучасної української філософії, направленої на пошук нових ефективних концептів, підходів дослідження, стратегій розвитку сучасного українського соціуму за допомогою яких здійснюється розбудова правової держави.

За минулі десятиліття в сучасному українському суспільстві відбулися глибокі зміни в усіх суспільних сферах, у свідомості людей, ціннісних орієнтаціях, ментальності. Сутність змін, що відбуваються в правовій сфері суспільства, обумовлені змінами в правовій культурі, ментальності, з якими пов'язані правові уявлення, цінності, установки, стереотипи громадян. В умовах розбудови правової держави дослідження суттєвих рис правової культури особистості є надзвичайно важливим. При проведенні суспільних перетворень треба враховувати особливості духовної, зокрема правової культури населення, бо реформування завжди

є кардинальною зміною основ життя, які пов'язані з ціннісними орієнтаціями людини, правовими нормами.

У сучасному суспільстві питання побудови правового соціального буття, в якому наявний високий рівень правової культури особистості та суспільства загалом є надзвичайно актуальним. Тому значущою та недостатньо дослідженою проблемою, яка є важливою для сучасного суспільства загалом і для філософської науки зокрема, є дослідження чинників, які запускають зміни в правосвідомості особистості, змінюють сформоване ставлення до правової дійсності та є визначальними при обранні особистістю способів взаємодії з іншими членами суспільства в правовому полі.

Мета дослідження полягає у філософсько-рефлексивному осмисленні феномена правової культури особистості на методологічних засадах агапелогічного підходу.

Задля розв'язання першого завдання на основі аналізу філософської спадщини вітчизняних та зарубіжних мислителів уточнено визначення понять «правова культура», «правова культура особистості» у філософському дискурсі. Запропоноване авторське визначення поняття «правова культура особистості», під яким розуміється сукупність поглядів, цінностей, норм, установок, які характеризують ставлення особистості до права, законності, правосуддя та суспільно-правового буття. Зазначено, що онтологічна сутність правової культури особистості розкривається в самоусвідомленні себе цілісною та гармонійною особистістю, світовідношення якої базується на агапічних настановах. Зазначено, що правова культура особистості має ціннісну природу та відображає у правовій формі стан найважливіших соціальних цінностей, зокрема цінності свободи особистості.

Оскільки, правова культура особистості є складним за природою соціокультурним феноменом, тому важливо використовувати певні фільтри для внесення або ні певних характерних рис до цього поняття. На

нашу думку, одним з таких найважливіших маркерів може виступати агапелогічність буття. Цей маркер дуже важливий для характеристики такого виду культури, як правова культура особистості та можливостей використання агапелогічного підходу до визначення її сучасного змісту. Запропоновано визначення поняття «агапічна реальність», яке уможлиблює наповнити розуміння правового буття суспільства новим соціально-філософським змістом. Під поняттям агапічної соціальності пропонується розуміти певний тип соціальної реальності, яка сформована в результаті соціально-комунікативної взаємодії, яка ґрунтується на агапічних засадах людяності, довірі та пріоритеті духовності.

Упродовж вирішення другого завдання проаналізовано розвиток уявлень про правову культуру особистості у філософському дискурсі та висвітлено теоретико-концептуальні засади дослідження правової культури особистості на основі агапічних чинників соціальності у «філософії серця» Г. Сковороди (кордоцентризм), у філософських поглядах П. Юркевича про серце як основу людської істоти і духовно-моральне джерело душевної діяльності; у філософській теорії В. Туренко, в якій представлено дослідження феномену любові в його генезі в античні часи та в сучасному суспільстві. Для окреслення теоретико-методологічних контурів агапелогічного підходу до дослідження правової культури особистості проаналізовано ідеї сучасних українських учених В. Туренка, І. Голубович, В. Малахова, Ю. Бродецької.

Результатом вирішення третього завдання стало визначення евристичного потенціалу аксіологічного підходу в дослідженні правової культури особистості, який фокусує увагу на цінностях особистості, які впливають на формування світовідношення, світосприйняття людини. Зазначено, що за допомогою аксіологічної методології можна проаналізувати правові цінності особистості, ціннісні характеристики правової культури особистості, які визначаються культурним контекстом та ціннісно-нормативною системою суспільства.

Результатом вирішення четвертого завдання стало визначення теоретико-методологічних та праксеологічних контурів агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості. Обґрунтовано, що використання агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості дає можливість цілісно та змістовно охарактеризувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальне життя на принципах «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості».

Зазначено, що специфіка використання агапелогічного підходу до філософського дослідження правової культури особистості полягає у врахуванні цілісності та гармонійності людської природи. Цінність використання агапелогічного підходу до вивчення правової культури особистості полягає в застосуванні притаманних зазначеному підходу основних принципів – цілісність та гармонійність.

Результатом вирішення п'ятого завдання стало розкриття онтологічної сутності правової культури особистості, яка має складну структуру, що містить принаймні такі елементи, як права свідомість, правові цінності, правові норми, права ментальність, правові стереотипи, правові звички. Зазначено, що одним із значущих, але недостатньо досліджених елементів у структурі правової культури, є права ментальність. Під правовою ментальністю пропонується розглядати сукупність історично сформованих установок і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву.

Результатом вирішення шостого завдання стало обґрунтування важливості використання агапелогічного підходу в дослідженні онтології правової культури особистості, яка зумовлена необхідністю зміни парадигми світовідношення держави до людини, створення нового типу комунікативної взаємодії спільноти, в якій соціальні, правові дії мають своєю висхідною засадою агапічні настанови. Зазначено, що

праксеологічний вимір агапелогічного підходу в контексті радикальних цивілізаційних викликів для України і актуального завдання кардинальної трансформації правової культури в українському соціумі може бути корисний також при створенні нового типу взаємодії моралі та права в українському суспільстві, де право не подавляє мораль, а завдяки агапелогічній настанові кожна правова дія, норма буде мати своєю висхідною засадою – любов-агапе.

Ключові слова: культура, правова культура особистості, агапелогічний підхід, цінності, встановлення істини, свобода, індивідуалізація, віртуалізація, віртуалізація суспільства, справедливість, соціально-філософський вимір, права людини, культурна політика, суспільство, Україна.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Міхальова Ю. О. (2020). Агапелогічний підхід до філософського осмислення правової культури особистості. *Наукове пізнання*. 2020, 3, 62-68.

DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.3.9>

URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/12682/1/Mikhalova.pdf>

Ключові слова: правова культура особистості, підходи до правової культури, агапелогічний підхід, цінності, взаємини, раціональний вибір, абсолютна свобода.

2. Лісеєнко О. В., Міхальова Ю. О. (2021). Правова ментальність у структурі правової культури особистості. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 2, 70-75.

DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.9>

URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/12926/1/Liseienko.pdf>

Ключові слова: правова культура особистості, правова ментальність, соціокультурне явище, цінності.

3. Міхальова Ю. О. (2023). Філософське осмислення правової культури особистості: евристичний потенціал агапелогічного підходу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 1, 17-21.

DOI:<https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-1-3>

URL:

<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/17691/1/Mikhalova.pdf>

Ключові слова: правова культура особистості, правова культура, культура, агапелогічний підхід, цінності, взаємовідносини, раціональний вибір, абсолютна свобода.

4. Міхальова Ю. О. (2023). Розвиток правової культури особистості в соціокультурному просторі сучасного суспільства. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 3, 58-64.

DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.3.9>

URL: http://perspektyvy.pdpu.od.ua/3_2023/9.pdf

Ключові слова статті: правова культура особистості, культурна політика, агапелогічний підхід, цінності, раціональний вибір, свобода, індивідуалізація, віртуалізація, постмодернізм.

Статті у науковому зарубіжному виданні

1. Mikhalova Y., Liseienko O. (2021). The Influence of Legal Mindset in Developing Legal Culture. *VI International Science Conference «Actual tendencies of development science and practice» (October 25-27)*. (pp.192-195). Rome; Italy.

Праці апробаційного характеру

1. Міхальова Ю. О. (2019) Правова культура як складова екзистенціального досвіду особистості. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні: матеріали круглого столу* Одеса (19 листоп.). (с.99-101). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ.
2. Міхальова Ю. О. *Освіта та соціалізація особистості*. Правова культура особистості в умовах суспільних трансформацій: *матеріали*

- VIII Всеукр. наук. інтернет-конференції (м. Одеса, 24-25 квіт. 2020 р.)*
Одеса, 2020С.33- 34. URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11494/1/Mikhalova%20Yuliiia%20Olekusandrivna%202020.pdf>
3. Міхальова, Ю. О. (2022). Концепти дружби та любові в етико-аксіологічній концепції Г. Сковороди. *Філософська спадщина Г. Сковороди. Філософська спадщина Григорія Сковороди : програма та Матеріали Міжнародних Сковородинівських читань (27 жовт.; м. Одеса-Бенбу). (с. 30–31). Одеса-Бенбу : Університет Ушинського, Аньхойський університет фінансів та економіки.* URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15097/1/Mikhalova.pdf>
4. Міхальова, Ю. О. (2021). Філософсько-рефлексивне осмислення сенсу любові. *Південноукраїнські наукові студії : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. студентів та молодих вчених (15 груд.). (с. 60–62). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.* URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15484/1/Mikhailova.pdf>
5. Міхальова, Ю. О. (2022). Синергетичні прояви у правовій культурі як фактор трансформаційних змін сучасного суспільства. *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання : матеріали VI Міжнар. наук. конф. студентів, молодих вчених та науковців (20–21 трав.). (с. 39–41). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.* URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15462/1/Mikhalova%20Yu.pdf>
6. Міхальова, Ю. О. (2022). Глибинний зміст права та його прояв у сучасному суспільстві. *Людина має право : соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні : матеріали круглого столу (17 листоп.). (с. 58–59). Одеса : Астропринт.* URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/16985/1/SviRLYTSKAIA.pdf>
7. Міхальова Ю. О. (2023). Гармонія в соціумі як стратегія розвитку сучасного суспільства. *Південноукраїнські наукові студії : програма та матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених*

(14–15 груд.). (с. 137–139). Одеса : ПНПУ ім. К. Д. УШИНСЬКОГО. URL:
<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16512/1/Mikhalova.pdf>

ABSTRACT

Mikhalova Yuliia Oleksandrivna. Philosophical and reflexive understanding of the legal culture of a personality: the issues behind the agapeological approach.

Thesis for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 033 Philosophy. – K. D. Ushynskiy South Ukrainian National Pedagogical University State Institution. The city of Odesa, 2023.

Contents of the annotation

This thesis is based upon the results obtained from a philosophical study of the legal culture of a personality phenomenon, conducted using the methodological principles of the agapeological approach.

The relevance of this study lies in the need for a philosophical understanding of the changes taking place in the legal culture of society during the development of the rule of law in Ukraine. The legal culture of a personality represents the basis of the legal culture of society. Conducting the philosophical study of the ontology of the legal culture of a personality in modern Ukrainian society is relevant in the context of the development of modern Ukrainian philosophy, aimed at seeking new concepts, research approaches and strategies for the development of modern Ukrainian society, leading to the development of the rule of law in Ukraine.

Significant changes have taken place in modern Ukrainian society over the past decades in all social spheres, as well as in people's consciousness, their value orientations and mentality. Changes in the legal sphere of society are associated with changes in the legal culture and mentality derived from legal ideas, values, attitudes and stereotypes of citizens. Conducting the study of the essential features of the legal culture of a personality is especially important in the conditions of the development of a legal state. It is necessary to take into

account the peculiarities of the spiritual and legal culture of the population during the period of social transformation, because such reformation is always a radical change in the foundations of life, which are related to human value orientations, attitudes and legal norms.

The issue of building a legal social existence is highly relevant in modern society, as this existence provides for a high level of legal culture of a personality and society as a whole. Thus, there is an issue that is both significant and insufficiently studied, while being important for modern society in general and for philosophical science in particular. This issue lies in the study of factors that trigger changes in an individual's legal consciousness, change the existing attitude towards legal reality and determine when an individual chooses ways of interacting with other members of society in the legal field.

The purpose of the study is a philosophical and reflective understanding of the legal culture of a personality phenomenon, conducted using the methodological principles of the agapeological approach.

With the purpose of solving the first problem, which is based on conducting an analysis of the philosophical heritage of domestic and foreign thinkers, the definition of the concepts of "legal culture" and "legal culture of a personality" in philosophical discourse has been clarified. The author's definition of the concept of "legal culture of a personality" is presented as a set of views, values, norms, attitudes that characterize the individual's attitude towards law, legality, justice and social and legal existence. It is noted that the ontological essence of the legal culture of a personality is revealed in the self-awareness of oneself as a holistic and harmonious person, whose worldview is based on agapeic attitudes. It is noted that the legal culture of a personality has a nature value and reflects the state of the most important social values in legal form, namely the value of individual freedom.

The legal culture of a personality is a complex sociocultural phenomenon by its nature, it is therefore important to use certain filters in order to include or exclude some of its characteristic features. We believe one of these most

important markers to be the agapeological nature of being. As for us, this marker is highly important for characterizing this type of culture as the legal culture of a personality, and the possibilities of using the agapeological approach to determine its modern content. A definition of the concept of “agapeic reality” is included, allowing us to gain a deeper understanding of the legal existence of society with a new socio-philosophical content. We understand the concept of agapeic sociality as a certain type of social reality, formed as a result of socio-communicative interaction, deriving from the agapeic principles of humanity, trust and the priority of spirituality.

The development of different ideas about the legal culture of a personality in philosophical discourse was analysed in solving the second problem. The theoretical and conceptual foundations of the study of the legal culture of a personality were highlighted, based on the agapeic foundations of sociality in the “heart’s philosophy” of H. Skovoroda (cordocentrism); as well as in the philosophical views of P. Yurkevych on the heart as the basis of the human being and the spiritual and moral source of mental activity; in the philosophical theory of V. Turenko, consisting of a study of the phenomenon of love in its genesis from ancient times and in modern society. The ideas of modern Ukrainian scientists such as V. Turenko, I. Holubovych, V. Malakhov, Y. Brodetska were analysed in order to determine the theoretical and methodological contours of the agapeological approach to the study of the legal culture of a personality.

Determining the heuristic potential of the axiological approach in the study of the legal culture of a personality was the result of solving the third problem. The heuristic potential focuses on the values of an individual, influencing the formation of their attitude and worldview. It is noted that with the help of axiological methodology, it is possible to analyse the legal values of an individual, the value characteristics of the legal culture of a personality, determined by the cultural context and the value-normative system of society.

Determining the theoretical, methodological and praxeological contours of the agapeological approach in the study of the legal culture of a personality was

the result of solving the fourth problem. Arguments were given regarding the fact that the use of the agapological approach in the study of the legal culture of a personality makes it possible to holistically and meaningfully characterize the legal culture of a personality, which is realized through high-quality relationships between members of society, based on social life on the principles of “love-wisdom - reason/reasonableness - justice”.

It is noted that the specificity of using the agapological approach to the philosophical study of the legal culture of a personality lies in taking into account the integrity and harmony of human nature. The value of using the agapological approach to the study of the legal culture of a personality lies in the application of the basic principles inherent in this approach, such as integrity and harmony.

The revelation of the ontological essence of the legal culture of a personality was the result of solving the fifth problem. The ontological essence has a complex structure and includes at least such elements as legal consciousness, legal values, legal attitudes, legal standards, legal mentality, legal stereotypes and legal habits. It is indicated that legal mentality is one of the most significant, but insufficiently studied elements in the structure of legal culture. It is proposed to consider the legal mentality as a set of historically established attitudes and features of the legal behaviour of the people, legal values, stereotypes and archetypes that show specific behavioural manifestations.

Arguments on the importance of using the agapological approach in the study of the ontology of the legal culture of a personality was the result of solving the sixth problem. Such importance is due to the need to change the paradigm of the state's attitude towards people, to create a new type of communicative interaction within the community, with agapeic attitudes in social and legal actions as their ascending basis. It is noted that in the context of radical civilizational challenges for Ukraine and the urgent task of a radical transformation of legal culture in Ukrainian society, the praxeological dimensions of the agapological approach can also be useful in creating a new type of interaction between morality and law in Ukrainian society. In society,

law does not suppress morality; and thanks to agapeological guidance, every legal action and standard will have agape love as its ascending basis.

Key words: culture, legal culture of the individual, agapeological approach, values, establishing the truth, freedom, individualization, virtualization, virtualization of society, justice, socio-philosophical dimension, human rights, cultural policy, society, Ukraine.

THE LIST OF THE AUTHOR'S PUBLICATIONS

Articles in professional journals of Ukraine

1. Mixal`ova Y. (2020) Agapelogichny`j pidxid do filosofsk`ogo osmy`slennya pravovoyi kul`tury` osoby`stosti. Naukove piznannya. № 3. S. 62-68

DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2020.3.9>

URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/12682/1/Mikhalova.pdf>

Klyuchovi slova: pravova kul`tura osoby`stosti, pidxody` do pravovoyi kul`tury`, agapelogichny`j pidxid, cinnosti, vzayemy`ny`, racional`ny`j vy`bir, absolyutna svoboda.

2. Liseyenko O. V., Mixal`ova Yu. O.(2021) Pravova mental`nist` u strukturi pravovoyi kul`tury` osoby`stosti. Perspekty`vy`. Social`no-polity`chny`j zhurnal. № 2. S.70-75.

DOI:<https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.9>

URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/12926/1/Liseienko.pdf>

Klyuchovi slova: pravova kul`tura osoby`stosti, pravova mental`nist`, sociokul`turne yavy`shhe, cinnosti.

3. Mixal`ova Yu. O. (2023) Filosofsk`e osmy`slennya pravovoyi kul`tury` osoby`stosti: evry`sty`chny`j potencial agapelogichnogo pidxodu. Perspekty`vy`. Social`no-polity`chny`j zhurnal». № 1. S. 17-21.

DOI:<https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2023-1-3>

URL:<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/17691/1/Mikhalova.pdf>

Klyuchovi slova: pravova kul`tura osoby`stosti, pravova kul`tura, kul`tura, agapelogichny`j pidxid, cinnosti, vzayemovidnosy`ny`, racional`ny`j vy`bir, absolyutna svoboda.

4. Mixal`ova Yu. O. (2023) Rozvy`tok pravovoyi kul`tury` osoby`stosti v sociokul`turnomu prostori suchasnogo suspil`stva. Perspektvy`vy`. Social`no-polity`chny`j zhurnal. № 3. S. 58-64.

DOI: <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2023.3.9>

URL: http://perspektyvy.pdpu.od.ua/3_2023/9.pdf

Klyuchovi slova statti: pravova kul`tura osoby`stosti, kul`turna polity`ka, agapelogichny`j pidxid, cinnosti, racional`ny`j vy`bir, svoboda, indy`vidualizaciya, virtualizaciya, postmodernizm.

Articles in foreign professional journals

1. Mikhalova Yuliia, Liseienko Olena (2021) The Influence of Legal Mindset in Developing Legal Culture. *VI International Science Conference «Actual tendencies of development science and practice»*. Rome, Italy, October 25-27, P.192-195 (y spivavtorstvi z Liseienko O. B.).

Works of approbation character

1. Mixal`ova Yu. O. (2019) Pravova kul`tura yak skladova ekzy`stencial`nogo dosvidu osoby`stosti. Materialy` kruglogo stolu «Lyudy`na maye pravo: social`no-gumanitarny`j dy`skurs u konteksti reformacijny`x procesiv v Ukrayini». Odesa, 19 ly`stopada S. 99-101.

2. Mixal`ova Yu. O. (2020) Pravova kul`tura osoby`stosti v umovax suspil`ny`x transformacij. Materialy` VIII Vseukrayins`koyi naukovoyi internet-konferenciyi «Osvita ta socializaciya osoby`stosti», 24-25 kvitnya 2020 r. Odesa, Un-t Ushy`ns`kogo, S.33-34.

URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/11494/1/Mikhalova%20Yuliia%20Olekusandrivna%202020.pdf>

3. Mixal`ova Yu. O. (2022) Koncepty` druzhby` ta lyubovi v ety`ko-aksiologichnij koncepciyi G. Skovorody`. Filososfs`ka spadshhy`na Gry`goriya Skovorody`. Programa ta materialy` Mizhnarodny`x

- Skovorody`nivs`ky`x chy`tan` «Filosofs`ka spadshhy`na Gry`goriya Skovorody`» (27 zhovtnya 2021 r.) / Za zag. redakciyeyu O. B. Petinovoyi; Universy`tet Ushy`ns`kogo, An`xoj`s`ky`j universy`tet finansiv ta ekonomiky`. Odesa-Benbu. S. 30-31. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15097/1/Mikhalova.pdf>
4. Mixal`ova Yu. O. (2021) Filososfs`ke-refleksy`vne osmy`slennya sensu lyubovi. Materialy` Vseukrayins`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi studentiv ta molody`x vcheny`x z mizhnarodnoyu uchastyu «Pivdenoukrayins`ki naukovi studiyi». (Odesa, 15 grudnya 2021 r.). Odesa. Universy`tet Ushy`ns`kogo. S. 60-62. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15484/1/Mikhailova.pdf>
5. Mixal`ova Yu. O. (2022). Sy`nergety`chni proyavy` u pravovij kul`turi yak faktor transformacijny`x zmin suchasnogo suspil`stva. Materialy` VI Mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi studentiv, molody`x vcheny`x ta naukovciv «Metodologiya ta texnologiya suchasnogo filososfs`kogo piznannya» (Odesa, 20-21 travnya 2022 r.). Odesa: Derzhavny`j zaklad «Pivdenoukrayins`ky`j nacional`ny`j pedagogichny`j universy`tet imeni K. D. Ushy`ns`kogo». S. 39-41. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15462/1/Mikhalova%20Yu.pdf>
6. Mixal`ova Yu. O. (2022) Gly`by`nny`j zmist prava ta jogo proyav u suchasnomu suspil`stvi. Materialy` Kruglogo stolu «Lyudy`na maye pravo: social`no-gumanitarny`j dy`skurs u konteksti reformacijny`x procesiv v Ukrayini». Odesa. S. 58-59. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/16985/1/SviRLYTSK AIA.pdf>
7. Mixal`ova Yu. O. (2023). Garmoniya v sociumi yak strategiya rozvy`tku suchasnogo suspil`stva. Pivdenoukrayins`ki naukovi studiyi: Programa ta materialy` V Vseukrayins`koyi naukovo-prakty`chnoyi konferenciyi studentiv ta molody`x vcheny`x iz mizhnarodnoyu uchastyu

«Pivdennoukrayins`ki naukovi studiyi», (Odesa, 14-15 grudnya, 2022 r.) /
nauk. red. ta uklad. O. B. Petinova. Odesa. S. 137-139. URL:
<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16512/1/Mikhalova.pdf>

ЗМІСТ

Вступ.....	18
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ.....	26
1.1. Зміст понять «культура», «правова культура», «правова культура особистості», «агапічна соціальність»	27
1.2. Сутність та специфіка правової культури особистості: соціально-філософський контекст.....	53
ВИСНОВКИ до розділу 1.....	81
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: МІЖ АКСІОЛОГІЧНИМ ТА АГАПЕЛОГІЧНИМ ПІДХОДАМИ.....	89
2.1. Аксіологічний підхід у дослідженні правової культури особистості.....	89
2.2. Евристичний потенціал агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості.....	100
ВИСНОВКИ до розділу 2.....	124
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАКТИЗАЦІЇ АГАПЕЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ.....	126
3.1. Онтологічна сутність правової культури особистості в контексті правового буття суспільства та агапічної соціальності.....	127
3.2. Правова культура особистості в соціокультурному просторі сучасного українського суспільства.....	142
ВИСНОВКИ до розділу 3.....	157
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	164

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Правова культура особистості є фундаментом розбудови правової держави, основою функціонування якої є принципи розподілу влади, верховенства закону, передбачуваність та визначеність, практична доцільність державних розпоряджень, здійснення всеосяжного і ефективного правового захисту.

Основою правової культури суспільства є правова культура особистості, яка охоплює комплекс знань, умінь, цінностей та навичок, пов'язаних із законами, правами та обов'язками в соціумі. Основні аспекти правової культури особистості містять повагу до прав та свобод інших людей, відповідальність за свої дії, уміння дотримуватися законів та брати відповідальність за їхнє порушення, а також уміння захищати свої права та права інших. Правова культура є важливою складовою громадянського суспільства, оскільки вона сприяє розвитку громадянської активності, дотриманні правопорядку та сприйняттю правосуддя як основи справедливості в соціумі.

Проблема філософсько-методологічного аналізу правової культури особистості є актуальною в контексті розвитку сучасної української філософії, направленої на пошук нових концептів, підходів дослідження, стратегій розвитку сучасного українського соціуму за допомогою яких ефективно здійснюватиметься розбудова правової держави.

За минулі десятиліття в сучасному українському суспільстві відбулися глибокі зміни в усіх суспільних сферах, у свідомості людей, ціннісних орієнтаціях, ментальності. Сутність змін, що відбуваються в правовій сфері суспільства, обумовлені змінами в правовій культурі, ментальності, з якими пов'язані правові уявлення, цінності, установки, стереотипи громадян. В умовах розбудови правової держави дослідження суттєвих рис правової культури особистості є надзвичайно важливим. Особистість завжди була і залишається головним суб'єктом суспільних процесів, та від її цінностей, думок, уявлень, установок, оцінок,

ментальності залежить характер та особливості суспільних та соціально-правових процесів. Тому при проведенні суспільних перетворень треба враховувати особливості духовної, зокрема правової культури особистості, тому що трансформація є кардинальною зміною основ життя, які пов'язані з ціннісними орієнтаціями людини, з її способом життя.

У сучасному суспільстві питання побудови правового соціального буття, у якому наявний високий рівень правової культури особистості та суспільства загалом є надзвичайно актуальним. Тому значущою та недостатньо дослідженою проблемою, яка є важливою для сучасного суспільства загалом і для філософської науки зокрема, є дослідження основних процесів і механізмів, які запускають зміни в правосвідомості особистості, змінюють сформоване ставлення до правової дійсності та є визначальними при обранні особистістю способів взаємодії з іншими членами суспільства в правовому полі.

Традиційно у філософському дослідженні правової культури особистості поряд з іншими методологічними підходами найчастіше використовується аксіологічний підхід. Але використання аксіологічного підходу до дослідження правової культури особистості не вирішує значну кількість філософсько-методологічних проблем, пов'язаних із дослідженням цього концепту. Це зумовлює необхідність виходу за межі аксіологічної методології та пошук нових відповідних підходів у сфері філософської рефлексії правової культури особистості. Таким теоретико-методологічним підходом у дослідженні правової культури особистості, на нашу думку, може бути агапелогічний підхід. Агапелогічний підхід є методом сучасної філософії, який дає можливість поглибити розуміння сутності правової культури особистості як соціокультурного феномена правової дійсності.

Тому актуальність і важливість соціально-філософського аналізу правової культури особистості в соціокультурному просторі сучасного

суспільства, її недостатня теоретична розробка з точки зору агапелогічного підходу й стали підставою цього дисертаційного дослідження.

Зважаючи на це, **науковим завданням** є філософське осмислення сутнісних характеристик правової культури особистості в умовах розбудови правової держави за допомогою евристичного потенціалу агапелогічного підходу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Розвиток творчої особистості в сучасному соціально-філософському пізнанні» (реєстраційний номер 0122U000076).

Тему дисертаційного дослідження було затверджено вченою радою Університету Ушинського протоколом від 30. 12. 2021 року № 6.

Мета дослідження полягає у філософсько-рефлексивному осмисленні феномена правової культури особистості на методологічних засадах агапелогічного підходу.

Відповідно до вказаної мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити експлікацію понять «культура», «правова культура», «правова культура особистості», «агапічна соціальність».

2. Проаналізувати розвиток уявлень про правову культуру особистості у філософському дискурсі.

3. Визначити можливості використання аксіологічного підходу в дослідженні правової культури особистості.

4. Обґрунтувати евристичний потенціал агапелогічного підходу в дослідженні онтологічної сутності правової культури особистості.

5. Розкрити онтологічну сутність структури правової культури особистості.

6. Продемонструвати праксеологічний потенціал агапелогічного підходу у вивченні правової культури особистості в соціокультурному просторі сучасного суспільства.

Об'єкт дослідження – правова культура особистості.

Предмет дослідження – філософська рефлексія правової культури особистості крізь призму агапелогічного підходу.

Теоретико-методологічна база дослідження. Теоретичні основи дослідження обумовлено філософськими, соціологічними, культурологічними концепціями та положеннями, пов'язаними прямо або опосередковано з феноменом правової культури особистості.

Методи дослідження. Для вирішення мети та відповідних завдань у дослідженні застосовано комплекс взаємопов'язаних методів. У дисертації використано діалектичний підхід, який дає змогу виявити специфіку правової культури особистості та її проявів в умовах соціокультурної трансформацій українського суспільства.

Використано також метод сходження від абстрактного до конкретного, який уможливив здійснити експлікацію понять «культура», «правова культура» та «правова культура особистості».

Історичний метод використовувався для аналізу філософської спадщини вітчизняних та зарубіжних мислителів стосовно феномена правової культури особистості.

При аналізі теоретичних та праксеологічних контурів аксіологічного та агапелогічного підходів у дослідженні правової культури особистості використовувався компаративний метод.

Використання системного методу стало методологічною основою для вивчення правової культури особистості в сучасному українському суспільстві. Системний метод використовувався при розгляді суспільства як соціальної системи, також його структурних елементів і взаємозв'язків між ними.

Використання аксеологічного підходу уможливило проаналізувати ціннісні компоненти в структурі правової культури особистості. Аксіологічний підхід надав можливість виявити ціннісні характеристики правової культури особистості, що визначаються культурним контекстом та ціннісно-нормативною системою суспільства.

Використання агапелогічного підходу дало можливість цілісно та змістовно дослідити онтологічну сутність правової культури особистості, відкрити нові можливості аналізу світосприйняття людини, визначення впливу соціально-правових взаємовідносин на специфіку правової культури особистості.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що *вперше* проведено філософське дослідження онтологічної сутності правової культури особистості як феномена соціокультурного буття на методологічних засадах агапелогічного підходу. Новизна висновків конкретизується в таких положеннях:

Вперше:

- окреслено теоретико-методологічні та праксеологічні контури агапелогічного підходу в соціально-філософському контексті та міждисциплінарному просторі гуманітарного знання;
- обґрунтовано використання агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості, що дає можливість змістовно та цілісно охарактеризувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальне життя на принципах «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості»;
- визначено смислові параметри терміну «агапічна соціальність», під якою розуміється різновид соціальної реальності, що сформований як

результат соціальних відносин та соціальної взаємодії на основі людяності, довіри та пріоритеті духовності;

Уточнено:

- визначення категорії «правова культура особистості» як сукупності поглядів, цінностей, норм, установок, яка характеризує ставлення особистості до себе, права, законності, правосуддя, державної влади та її інститутів, та суспільно-правового буття;
- під час порівняльного аналізу аксіологічного та агапелогічного підходів у дослідженні правової культури особистості визначено специфіку та контури використання цих підходів;
- визначення поняття «правової ментальності» як компонента правової культури особистості. Правова ментальність визначена як сукупність історично сформованих установок і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву;
- розуміння правової культури як специфічної форми людського буття, що визначає характер і мотивації правової діяльності в процесах історичного становлення нації і цивілізаційних систем.

Дістало подальшого розвитку:

- застосування філософсько-соціологічного підходу до дослідження правової культури особистості, що уможливило розглядати носієм правової культури культурно діючого суб'єкта;
- узагальнення основних засад української соціально-філософської думки щодо контурів агапелогічного підходу в контексті дослідження правової культури особистості, висвітлення агапічних основ соціальності у «філософії серця» Г. Сковороди (кордоцентризм), ученні П. Юркевича про серце як основу людської істоти і духовно-моральне джерело душевної діяльності; філософських поглядах В. Туренка;

- експлікація теоретичних узагальнень онтологічної структури правової культури особистості як багаторівневого соціокультурного феномена;
- аналіз проблеми взаємодії природного та діючого (позитивного) права в контексті формування правової культури особистості.

Практична значущість отриманих результатів дослідження полягає в можливості їх застосування для розв'язання широкого спектра наукових та педагогічних завдань. Представлені в роботі характеристики, положення, висновки можуть бути використані при викладанні для спеціальності 033 Філософія, допоможуть у визначенні принципів, закріплення яких у нормативно-правових актах, а також запровадження в освітній та державотворчій процес запропонованих практик підвищить рівень якісного правозастосування, норм права різними суб'єктами в сучасному суспільстві.

Апробація отриманих результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження здійснено у формі виступів і доповідей на *міжнародних конференціях*: «The Influence of Legal Mindset in Developing Legal Culture» (Rome, Italy, 2021); «Філософська спадщина Григорія Сковороди» (Одеса, Бенбу, 2022); «Методологія та технологія сучасного філософського пізнання» (Одеса, 2022, 2023).

Публікації. Результати дослідження відображено в 11 публікаціях автора, з них 4 статті в наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому зарубіжному виданні, 7 праць апробаційного характеру. Публікації українською, англійською мовами.

Особистий внесок здобувача полягає в розробці теоретико-методологічних засад агапелогічного підходу до філософського осмислення правової культури особистості.

Структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (6 підрозділів), висновків до кожного розділу, списку використаних джерел (212 найменування, з них 71 іноземними мовами).

Загальний обсяг дисертації складає 182 сторінки, з них 163 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ РЕФЛЕКСІЇ

Цей розділ присвячено концептуальному узагальненню різних підходів до розуміння правової культури особистості. Дослідження проблематики культури особистості взагалі та правової культури особистості зокрема відбувається з давніх часів протягом тисячоліть, тому ми не ставимо перед собою завдання зробити цілісне концептуальне осмислення правової культури особистості через неможливість всебічного її дослідження в межах дисертаційної роботи. Однак, вважаємо за необхідне проаналізувати поняття культури, бо неможливо представити філософсько-рефлексивне осмислення правової культури особистості без загального розуміння того, чим є культура загалом.

У першому підрозділі розглянемо сутність та зміст понять «культура», «правова культура», «правова культура особистості» та поняття «агапічна соціальність», які дають змогу наповнити розуміння правового буття суспільства новим соціально-філософським змістом. Оскільки дисертаційне дослідження має соціально-філософський характер, а поняття «правова культура» використовується багатьма науками, зокрема юриспруденцією, соціологією, політологією та ін., в другому підрозділі проаналізуємо правову культуру в соціально-філософському науковому дискурсі. Це відкриває можливість використовувати категоріально-понятійний апарат соціальної філософії для комплексного аналізу «правової культури» (видового поняття стосовно культури загалом) у наступних розділах дисертації.

Серед мислителів, які досліджували онтологічні проблеми культури треба особливо виділити М. Цицерона, який і ввів у філософський обіг поняття «культура», С. фон Пуфендорфа, який концептуалізував це поняття і надав йому зміст, який близький до сьогоденного, а також

Ж.- Ж. Руссо, І. Фіхте, Г. Гегеля, І. Канта, Ф. Шеллінга, які здійснили значний внесок у філософське осмислення та розуміння культури.

Проблематикою культури в історичному, економічному, цивілізаційному аспектах займалися А. Тойнбі, П. Сорокін, О. Шпенглер, А. Вебер, К. Ясперс, С. Хантінгтон. Їхні праці сприяли осмисленню культури як рушійної сили історичного розвитку як суспільства загалом, так і окремих соціальних структур.

Окремі теоретичні, методологічні та світоглядні проблеми дослідження культури порушували К. Леві-Стросс, Е. Кассирер, Т. Парсонс, Т. Еліот, С. Франк та інші.

Серед сучасних українських філософів, які займались проблематикою культури, правового буття, агапічної соціальності, необхідно назвати Ю. Бродецьку, Є. Борінштейна, В. Бліхера, І. Голубович, В. Малахова, М. Поповича, В. Туренка. До наукових ідей цих та інших дослідників ми будемо звертатись у цьому розділі.

1.1. Зміст понять «культура», «правова культура», «правова культура особистості», «агапічна соціальність»

Поняття правової культури, як і поняття культура взагалі, одне із багатозначних понять як у філософській науці, так і в інших науках: культурології, психології, педагогіці, етнографії, історії, філософії, соціології та інших. У кожній з наук культура тлумачиться по-різному, і це залежить з одного боку від специфіки об'єкта, предмета, наукових методів та підходів до дослідження різних наук, а з іншого боку, від складності, багатогранності характеру самого феномена культури.

Тому в сьогоденні в науковому дискурсі існує велика кількість визначень поняття культури як духовного феномена. Так у середині ХХ століття було зафіксовано більше 260 визначень поняття «культура» (Kroeber&Kluckhohn, 1952). У сучасній науковій літературі трапляється більше 300 визначень поняття «культура», що свідчить про те, що культура

як наукове поняття та предмет філософських досліджень знаходиться у фокусі наукового інтересу сучасних дослідників.

У найзагальнішому сенсі під культурою розуміють духовне життя соціуму загалом, втіленого у вироблених матеріальних та духовних цінностях, традиціях, мистецтві. Культура відіграє важливу роль ключового механізму, що дає змогу суспільству регулювати власні взаємини та існувати як єдність, тому що вона формує спільні моральні норми, створює культурні символи, які об'єднують людей.

Поняття культури з'являється в Стародавньому Римі, де термін «cultura» означало обробку землі, виховання, освіту. Катон Старший у трактаті «Cato Varro» вжив слово «агрикультура» та розкрив ставлення до землі через особливий інтерес до земельної ділянки. Так само Марк Тулій Цицерон у своєму трактаті додає нового змісту культурі, зазначаючи про необхідність розвитку культури душі і духу.

Увійшовши до повсякденного спілкування, поняття культури втрачає свій первісний зміст і стає пов'язаною з духовною сферою людської діяльності, починає позначати певний рівень освіти, виховання, людської поведінки, а також різні сторони видів діяльності.

За часів античності поняття культура стає тісно пов'язана з поняттям гуманізм та цивілізація. Гуманізм розкривався через людські риси, а цивілізація через організоване та впорядковане суспільне життя. Відомий римський історик Корнелій Тацит (55-120 р.р.) виділяв як головні ознаки цивілізації: високий рівень матеріального становища, сформоване організоване суспільне утворення таке як держава, наявність писемності.

У Середньовіччі поняття культури набуло зовсім іншого змісту і значення, як порівняно з сучасним розумінням цього терміну. У Середньовіччі в понятті культури відображалось глибокий вплив релігії, вірувань і духовних цінностей на всі сфери життя та творчості людини. Тому культура розумілася як «одухотворення людини» за допомогою

релігії, ритуальних дій, які надавали можливість залучення людини до Бога.

В епоху Відродження поняття культури отримало новий, більш глибокий сенс, що відрізнявся від середньовічного підходу і ставив акцент на гуманізм, інтелектуальний розвиток та гармонію між людиною та природою. У філософії Відродження культура розглядалася як вираз гідності людини, її здатності до творчості та самовдосконалення. Головна ідея полягала в тому, що люди, які розвивають свої інтелектуальні та моральні якості, стають більш гідними та спроможними досягти великих досягнень у різних галузях життя.

Культура в епоху Відродження також визнавалася як засіб для об'єднання різних сфер людського існування, включаючи мистецтво, науку, філософію та освіту. Саме в епоху Відродження культура стала символом розквіту людського розуму та творчого потенціалу. Ідеали гармонії, багатства думки та глибокої гуманізації знайшли відображення в мистецтві, науці та філософії того часу. Усе це визначало культуру Відродження як витвір величного інтелекту та духовного піднесення, який історично розширив горизонти гуманістичного світогляду та глибокого розуміння гідності людини.

Наукові підходи до розгляду поняття «культура» з'являються лише в період Нового часу. Вважається, що в науковий дискурс поняття культури було введено в роботах німецького вченого Самюеля фон Пуфендорфа (Pufendorf, 2000). Він протиставляє культуру стихії природи, і ця принципова відмінність культури від природи стає важливою основою для всіх наступних наукових тлумачень культури.

У Новий час, особливо в період Просвітництва, культура стала асоціюватися з раціональністю та пошуком істини. Учені цього періоду підкреслювали важливість освіти для розвитку культури.

В епоху Просвітництва фокус дослідження культури переноситься на людину та її розум. Внаслідок цього наукового осмислення формується

і нове розуміння людини – самостійної, діяльної особистості, яка покладається на власний розум. Саме тому в епоху Просвітництва культ розуму утворює смислове ядро розуміння культури (Fremont-Barnes 2007). В епоху Просвітництва культура визнавалася як система знань, моральних норм та цінностей, яка сприяє просвітленню та інтелектуальному розвитку.

Філософи того часу вважали, що кожна людина має право на особистий розвиток та вираження своєї унікальності. Культура в цьому контексті стала інструментом для розвитку гідності та творчості індивідів, а також підвищення їхнього морального статусу.

Розглядаючи філософію Жан-Жака Руссо, важливо звернути увагу на його погляди на освіту та культуру. Ж.-Ж. Руссо вважав, що освіта має бути спрямована на розвиток людської природи та доброти. Він писав про необхідність виховання громадян, які розуміють свої права та обов'язки та готові брати участь у справедливому суспільстві.

Використовуючи ідеї філософії Ж-Ж. Руссо, представники класичної німецької філософії Г. Гегель, Ф. Шеллінг, І. Фіхте, І. Кант розглядали культуру як можливість розвитку духу людини та її духовної свободи. Подальший розвиток поглядів на культуру пов'язаний, перш за все, з розробкою філософських концепцій О. Шпенглером і А. Тойнбі.

Освальд Шпенглер у книзі «Занепад Європи» розглядає відмінності між поняттями «цивілізація» і «культура». (Філософський енциклопедичний словник, 725-742). О. Шпенглер розглядав культуру як живий організм, що перебуває в постійному розвитку і занепаді, подібно до природних живих істот. Він вважав, що кожна культура має свій власний життєвий цикл, що складається з фази народження, розквіту, розвитку та занепаду. За О. Шпенглером, кожна культура є неповторною та незалежною, і її розвиток не підпорядковується загальним законам чи універсальним правилам. Тому у двадцяті роки ХХ століття «Занепад Європи», за аналогією загибелі Римської імперії, розумівся як можливий

прогноз знищення західноєвропейського суспільства під натиском так званих «нових варварів» – революційних сил, що насувалися зі Сходу.

Основною ідеєю О. Шпенглера було відмовлення від ідеї «прогресу» в класичному розумінні. Він вважав, що кожна культура має власний шлях розвитку та виражає себе у власних категоріях та символах. О. Шпенглер підкреслював, що історія людства не обмежується лінійним розвитком, але складається з паралельних цивілізаційних курсів, кожен із яких визначається власними законами і закономірностями. Культура для О. Шпенглера була життєвою силою, яка змінюється від епохи до епохи і виражається через мистецтво, мову, релігію та наукові досягнення. Він стверджував, що культурна епоха має власні символи, які визначають її ідентичність та характер. О. Шпенглер також був критиком ідеї «західної» чи «європейської» культури як найвищої форми цивілізації. Він вважав, що кожна культура має свої унікальні цінності та внесок у розвиток людства, і не існує загального шаблону для оцінки їхньої цінності. Учений зробив інтерпретацію історії та культури, яка спонукає на думку та обережність відносно загальних стереотипів і кліше. Він стверджував, що розвиток культури – це складний та індивідуальний процес, який не піддається простим поясненням. Загалом погляди Освальда Шпенглера мають значний вплив на формування розуміння феномена культури в контексті історії та цивілізації. Він зазначав неповторність та незалежність кожної культури і підкреслював важливість розуміння їхнього специфічного характеру та контексту. Ці погляди продовжують викликати інтерес та обговорення серед сучасних філософів і дослідників культури.

Арнольд Тойнбі також розглядав роль культури в розвитку цивілізацій. Він дивився на історію як процес, де різні цивілізації народжуються, розвиваються та, врешті-решт, занепадають. Його робота була спрямована на вивчення та аналіз цих процесів. А. Тойнбі визнавав важливість культури як основи для розвитку цивілізацій. Він вважав, що культура включає в себе релігію, мораль, мистецтво, філософію та інші

аспекти інтелектуального та духовного життя. Його підхід до культури враховував її вплив на формування цивілізаційних структур та цінностей. Однією з ключових ідей А. Тойнбі було те, що культура визначає спосіб життя та ідеологію кожної цивілізації. Він наголошував на важливості культурної взаємодії та обміну ідеями між цивілізаціями, і це могло призвести як до їхнього збагачення, так і до конфліктів. А. Тойнбі також вивчав питання занепаду цивілізацій. Він вважав, що занепад відбувається тоді, коли цивілізація втрачає здатність до креативності та адаптації до змін у світі. Культурна стагнація та втрата духовності можуть призвести до занепаду цивілізації. Загалом думки А. Тойнбі про культуру мають вагомий внесок у розуміння розвитку цивілізацій та їхніх взаємозв'язків. Він підкреслив важливість культури як рушійної сили розвитку та виживання цивілізацій та наголосив на необхідності збереження культурної спадщини для майбутніх поколінь (Тойнбі, 1995).

Важливою для розуміння феномена культури є оригінальна теорія видатного німецького філософа Альфреда Вебера. Учений виділив три виміри історичного процесу: культурний (творчість, мистецтво, релігія та філософія), цивілізаційний (поступальний розвиток науки й техніки, що веде до уніфікації цивілізації), і власне соціальний (формування соціальних інститутів), кожному з яких відводиться особлива роль у загальному історичному процесі. Так само як О. Шпенглер, А. Вебер вважав, що поняття «культура» і «цивілізація» треба розрізняти. Він зазначав, що поняття культури співвідноситься з поняттям духовності – мистецтвом, мораллю, релігією, філософією. Водночас цивілізація – це рівень науково-технічного розвитку суспільства. А. Вебер виділяє також третій аспект суспільного життя – власне соціальний. Рух культури, за А. Вебером, є ірраціональним, а його творцем постає духовно-інтелектуальна еліта (Weber, 1978).

Розглянемо найбільш відомі поняття культури в соціально-філософському дискурсі, які є важливими для визначення правової

культури особистості в нашому дослідженні.

При філософському осмисленні культури вченими зазначались різні сутнісні риси культури, зокрема, що культура – це шлях від природи до свободи духу (І. Кант); розвиток і прояв усіх благородних людських здібностей (І. Гердер); певний етап та результат розвитку абсолютного духу (Г. Гегель); нематеріальний зміст, який передається в суспільстві за допомогою процесу соціалізації (Р. Бекер); особливий «наддіяльнісний» вимір людського буття (В. Малахов).

У філософському дискурсі важливим аспектом визначення культури є розуміння культури як сукупності духовних процесів та явищ, які відрізняються від природних. Природа – це система природних явищ та процесів, що існують незалежно від впливу людини. Культура, навпаки, виражається в сукупності цінностей, вірувань, мистецтва, знань, традицій та соціальних норм, які формуються та передаються від покоління до покоління. Культура є втіленням людської творчості та креативності та спрямована на розвиток суспільства. З філософської позиції, основна відмінність між природою та культурою полягає в тому, що природа обумовлена природними законами, тоді як культура – продуктом свідомого створення та трансформації людей. Культура виражає творчий інтелект людини і впливає на її спосіб життя, сприйняття навколишнього світу, соціальні відносини та ідентичність. Культура також містить аспекти, які можуть бути суспільно обумовлені та змінювані з часом, що робить її більш динамічною та адаптивною порівняно з природою.

Отже, як вважають учені, культура – це, насамперед, процес піднесення над біологічними формами життєдіяльності (Бердяєв, 1994; Халапсіс, 1999). Саме тому культура може бути визначена як унікальний і специфічний спосіб організації, існування та розвитку людського буття, що принципово відрізняється від природних/біологічних форм життя.

Відомий український мислитель В. Малахов у своїх розвідках представляє інтерпретацію культури як особливого «наддіяльнісного

виміру людського буття, структурна організація якого базується на вільному спілкуванні людей, причетних до реалізації спільно визнаних смисложиттєвих цінностей» (Малахов, 2008). Це важливо для нашого дослідження і привертає увагу як до проблеми цілісного людського світоставлення як основи культурної смислотворчості, так і до втілення такого світоставлення в правовій культурі особистості.

Поняття культури в соціально-філософському контексті може бути використано як при розгляді людини загалом, так і при аналізі окремого суспільства. Так можна досліджувати як правову культуру особистості, так і правову культуру суспільства загалом. Якщо говорити про окрему людину, то на думку Давидович та Жданова, категорію «культура» можна «застосувати стосовно будь-якої людської здатності» (Давидович & Жданов 1979, 88). Наприклад, можна виділити культуру догляду за тілом, музичну культуру, культуру спілкування та ін. Віктор Малахов зазначає, що «культура є плеканням чогось, що вже й без неї живе власним життям та здатне до самостійного розвитку» (Малахов, 2008).

Багатогранність інтерпретації поняття «правова культура» пов'язано не тільки зі складністю визначення поняття «культура», а й такої категорії як «право». Правові феномени посідають важливе місце в культурному житті суспільства, особливо в умовах підвищення значення правових інститутів для розвитку демократичного та правового суспільства.

Правова культура є часткою загальної культури. Вона безпосередньо визначає характер законодавства, зумовлює його відповідність історичному та національному духу народу, потребам та інтересам людей. Отже, правова культура створює умови для прогресу загальної культури. Водночас правова культура є складовою правової реальності (правового буття) суспільства. Так само, правове буття – це буття людини в праві. Правове буття охоплює сукупність різних правових феноменів – правових поглядів, ідей, правових норм, правовідносин, правових інститутів, правової свідомості, всіх складових правового життя людини. Правове

буття детермінує правову культуру, яка складається з правової системи, досягнень людства в галузі права та відображає правовий стан того чи іншого суспільства, правової дійсності. У процесі правової соціалізації людини, засвоєння людиною цінностей правової культури правове буття виступає не як зовнішня для людини дійсність, а як внутрішня, яку вона сприймає в процесі спілкування з іншими учасниками правового життя. Важливо підкреслити, що у філософському дискурсі відрізняються поняття «правова культура» та «правова культура особистості». Поняття правової культури має широке та вузьке визначення. У загальному сенсі під поняттям «правова культура» розуміється позитивний правовий досвід людства у сфері права. Концепт правової культури відображає ступінь розвиненості та якість взаємодії людей із правовою системою, а також ставлення індивіду до закону та правопорядку. Правова культура містить систему цінностей, норм і понять, що формують відносини між суб'єктами права та визначають їхню поведінку в правовому просторі. Можна зазначити, що правова культура розглядається як показник цивілізованості суспільства і важливий аспект підтримання правопорядку та гармонії в суспільних відносинах.

Отже, загальне визначення правової культури полягає в розумінні не лише зовнішнього правопорядку і правових норм, але й внутрішньої сутності права, його морального і етичного підґрунтя, що визначає співвідношення індивіда та суспільства в контексті справедливості та дотримання правових норм.

Правова культура в філософії є суттєвою складовою моралі, оскільки вона визначає, наскільки глибоко суспільство розуміє і приймає правові принципи. Вона також відображає внутрішню свідомість індивіда щодо його місця та ролі в правовому просторі. Отже, загальне визначення правової культури підкреслює, що це поняття виходить за межі лише знання законів і охоплює глибоке розуміння сутності права, його ролі в суспільстві та відображення цих уявлень у поведінці та діях людей.

Важливо зазначити, що правова культура є фундаментальною для підтримання правопорядку, розвитку демократичного суспільства і гармонії між індивідами та суспільством загалом.

У сучасному філософському дискурсі існують більше сотні різних визначень правової культури, кожне з яких фокусує увагу на окремі аспекти цього культурного феномена. Серед найбільш поширених наукових підходів до філософського дослідження правової культури варто нагадати:

- аксіологічний, за допомогою якого можна охарактеризувати рівень сприйняття суспільством або людиною правових цінностей; представлено в працях О. Аграновської, В. Копейчикова;

- антропологічний, який характеризує процес та результат творчості людини у сфері права через створення та утвердження правових цінностей, і відображений у дослідженнях М. Вопленко, В. Іванова та інш.;

- діяльнісний, який допомагає проаналізувати правову культуру як правотворчу діяльність; представлено в розвідках В. Еглітіс, Ю. Агеєва та інш.;

- функціональний, який надає можливість проаналізувати основні функції структурних елементів правової культури;

- якісний, який дає можливість проаналізувати вплив на розвиток правової культури, правової діяльності та правосвідомості суб'єктів соціально-економічних та політичних факторів; представлено в роботах О. Меню, А. Семітко та інш.;

- комплексний, який заснований на сполученні діяльнісної та аксіологічної концепції до правової культури;

- інформаційно-семіотичний, який розуміється як сфера ідеального, який містить суттєве та необхідне, усі продукти правової творчості людей та суспільства, символи, ідеї, змісти відповідно до яких складається ставлення людини до дійсності, вибудовується правове життя суспільства.

Серед багатьох підходів до визначення правової культури наявні три найбільш важливих, на нашу думку, підходи. Перший при інтерпретації правової культури акцентує фокус уваги на розумінні правової культури як системи цінностей та норм, які вкорінені у свідомості. Ми можемо говорити, що сукупність певних правових цінностей та норм, які вироблені суспільством, відображають певний тип правової культури та правовий розвиток суспільства. Варто зазначити, що правова культура суспільства проявлена через загальну систему цінностей. Загалом правова культура може мати таку структуру: саме право (об'єктивне та суб'єктивне); правову свідомість; правові відносини; стан законності; рівень досконалості правової діяльності.

Правова культура суспільства містить, по суті, всі цінності, які так чи інакше пов'язані з функціонуванням права, його системи норм і принципів, а саме: право, його норми й принципи, законність, правопорядок, правовідносини, поведінка, правові форми функціонування держави та суспільних організацій. Другий підхід представляє правову культуру у вигляді певного стану правової суспільної та індивідуальної свідомості й соціальної практики. Правова культура формується в результаті повторення певної діяльності, постійного функціонування і взаємодії різних елементів ціннісно-нормативної системи суспільства, права, моралі, традицій, звичаїв. Нарешті третій підхід пов'язаний з розглядом правової культури як якісного стану правової системи суспільства, певного якісного буття правової дійсності. Згідно з цим підходом, правова культура відображає сукупність усіх компонентів правової діяльності в її функціонуванні, що втілила досягнення правової думки та практики.

Для поглиблення розуміння онтологічної сутності правової культури особистості та подолання її обмежень у межах філософських методів та концепцій, на нашу думку, можна застосувати соціологічний підхід. Застосування філософсько-соціологічного підходу до правової культури

особистості уможлиблює об'єднання філософської методології та соціологічного категоріального та емпіричного інструментарію для більш детального розуміння природи та сутнісних характеристик правової культури.

Одним із панівних у сучасних соціологічних дослідженнях є соціокультурний підхід. Сутність соціокультурного підходу полягає в розгляді суспільства як єдності культури та соціальності. Термін «культура» в соціологічному сенсі позначає всі продукти творчої діяльності людей, сукупність ідей, цінностей, норм, законів, а під соціальністю – сукупність взаємовідносин соціальних суб'єктів.

Найважливішим джерелом законів є моральні норми суспільства. Закони – це норми, які розробляються людьми та встановлюються державними інститутами влади. Закони змінюються легше та швидше, ніж звичаї та норми моралі. Правова культура з соціологічного підходу є системою ціннісно-нормативних та інформаційних компонентів правової реальності, виражається в системі смислів і артефактів, утворює специфічну особисту та суспільну правосвідомість. У межах соціокультурного аспекту право аналізується не як сукупність правових норм, а як соціальна, правова дія людини. Отже, соціальні норми не функціонують автоматично, незмінно, а вони змінюються від діяльності людей, та дієвість соціальних норм залежить від їх використання та інтерпретації людьми.

Специфіка соціокультурного підходу полягає в тому, що він має багатовимірний характер, поєднуючи в єдине ціле, наприклад, цивілізаційний та формаційний підходи, або ж історіософський та соціологічний розгляд суспільства. Це дає змогу, як зазначають самі представники соціокультурного підходу, брати до уваги всю складність та реалістичне багатоцвіття палітри соціального життя, досліджувати суспільство як суперечливу єдність у всіх можливих їх комбінаціях та взаємозв'язках.

Використання соціокультурного підходу уможливорює виявлення ціннісних характеристик соціальних суб'єктів, які визначаються культурним довгостроковим контекстом. При цьому суспільство сприймається як соціокультурна система (надкультура за П. Сорокіним), що виникає і змінюється внаслідок дій та взаємодій людей. Питирим Сорокін у своїх працях підкреслював важливість для розуміння та аналізу суспільства вивчення такого духовно-організуючого і упорядкуючого чинника – культурних якостей суспільства: значення, норми, цінності. Дійсно будь-який індивід вписаний у систему культурних цінностей, які детермінують його життєдіяльність (Sorokin, 1970).

Нові сучасні інтерпретації соціокультурного підходу та можливості його використання для дослідження складних соціокультурних явищ пов'язані з трансформаціями в соціології та виникненням «культурного повороту», який дає можливість забезпечити соціологічній теорії постійний зв'язок із реальними функціонуючими суспільствами. Таку парадигму, зокрема, запропонував Дж. Александер, іменуючи її культуральною соціологією. Учений пропонує приклади нового широкого розуміння культури. Його творчий шлях цікавий тим, що більшу його частину він присвятив аналізу суспільства в межах неофункціоналізму, що близький до позитивістської традиції. Але за останні роки він зрозумів, що це теоретичний глухий кут і направився в протилежному напрямі, перенісши акцент на поняття культури і створивши «культуральну соціологію». Її головними ідеями є розуміння того, що треба визнати принцип відносної автономії культури, тобто її відносної незалежності від економіки, політики та інших сфер суспільства. Також Дж. Александер пропонує розуміти причину соціальних дій через роль культурних факторів (Alexander, 2003).

Теорія культурних кодів, яку запропонував Дж. Александер, пропонує нові підходи до осмислення різних типів правової культури особистості та правової культури суспільства. Він вважає, що в будь-якому

суспільстві потенційно є два культурних коди – демократичний і недемократичний. Важливо те, який з них більшість населення країни сприймає як свій, рідний. У Дж. Александера аналіз суспільних процесів починається не з рівня суспільних інститутів, а з рівня особистості як культурно дієвого суб'єкта і його мотивації. Від відповідної конкретному коду мотивації людина/соціальна група переходить до 2-го рівня – соціальних відносин, а вже потім на третьому рівні соціальних інститутів ми маємо різний їхній зміст (при цьому, що назва в них однакова – інститут президентства, парламенту, судової системи та інші) (Alexander, 2003). Тобто найкорумпованіша або навіть кримінальна влада в суспільстві з'являється тоді, коли для більшої частини населення «рідним» є недемократичний культурний код, починаючи з прийняття недемократичних цінностей, норм, мотивів. І навпаки, у суспільстві, де більшість дотримуються мотивів демократичного культурного коду в інституціях також діють демократично.

Отже, правова культура в межах цього соціологічного підходу, виявляється концентрованою не тільки довкола цінностей, як при використанні аксіологічного підходу, і не тільки довкола суспільних інститутів, як при використанні соціологічного інструментарію, а довкола людини, яка постає головним носієм правової культури.

Нові зміни в структурі соціологічного знання про культуру привели до розуміння того, що правова культура в суспільстві епохи модерну нерозривно пов'язана з правами людини. Тому популярним стає соціокультурний підхід до дослідження правових явищ, який передбачає врахування нерозривної єдності соціального й культурного в суспільному житті.

Одним із переваг соціокультурного підходу є те, що його використання дає можливість розглядати правову культуру з двох позицій:

- 1) характеризує особливості розвитку правових процесів та явищ на певному етапі розвитку суспільства (правова культура суспільства);
- 2) характеризує особливості сприйняття права та правової поведінки окремої особистості (правова культура особи).

Отже, при використанні соціологічного підходу до дослідження правової культури можемо зробити осмислення правового життя суспільства. Але на відміну від філософського підходу, соціологічний підхід надає можливість зробити емпіричні дослідження якості правового життя суспільства.

Згідно з соціологічним підходом, правова культура міститься на двох рівнях:

1) на рівні суспільної свідомості як однієї з його форм (права, яке відображує предметні результати діяльності людей, накопичені людством). Ці результати представлені у формі конституцій, кодексів, законів, інших нормативних правових актів, а також у формі монографій, навчальних і методичних видань у галузі права, які розкривають зміст правового знання;

2) на особистісному рівні, який відображає правові уявлення, знання, цінності особи, що реалізуються в правовій діяльності.

Особистісний рівень зазначеного підходу включає:

- а) знання у сфері права;
- б) вміння та навички здійснення правової діяльності на рівні заданих правових норм;
- в) досвід діяльності в галузі права у вигляді сформованої сукупності творчих умінь.

Варто зазначити, що представниками соціологічного підходу до розуміння правової культури підкреслюється, що правова культура може розглядатись як показник якісного стану правового буття, однак це не означає, що на цьому її теоретико-методологічне та практичне значення

вичерпується. Розглядаючи правову культуру тільки як якісний стан правового буття, ми фіксуємо тільки зовнішній прояв цього явища, водночас як коріння правової культури міститься в правосвідомості, тобто – в особистості. Саме в цьому моменті найбільш яскраво проявляється відмінність соціологічного підходу до правової культури від філософського.

Отже, можна констатувати багато підходів і визначень правової культури, які дають можливість визначити цей соціокультурний феномен та надати можливості для визначення поняття «правова культура особистості».

Поняття «правова культура особистості» є також складним концептом, який не має однозначного визначення і є різні його інтерпретації. Виходячи з аналізу сутності правової культури особистості, у сучасній науковій літературі пропонуємо таке визначення терміну «правова культура особистості», під яким розуміється сукупність поглядів, цінностей, норм, установок, які характеризують ставлення особистості до права, законності, правосуддя та суспільно-правового буття.

Поняття правової культури особистості відображає ставлення людини до правових норм та принципів, які регулюють поведінку в суспільстві. Особистість з високим рівнем правової культури розуміє, що право є важливою частиною соціального устрою і сприймає його як необхідну основу для підтримання порядку і справедливості. Правова культура особистості відображається в здатності особистості до участі в правовому процесі та активному громадянському житті. Особа з високим рівнем правової культури може брати участь у правозахисній діяльності, громадянських обговореннях законодавчих ініціатив, інших формах громадянської участі. Важливо зазначити, що правова культура особистості є динамічною. Вона може розвиватися та змінюватися під впливом освіти, життєвого досвіду, культурного середовища та інших факторів. Індивіди можуть покращувати свій рівень правової культури

через навчання, самоосвіту, а також через участь у громадських та правозахисних організаціях. Нарешті, важливо підкреслити, що правова культура особистості є не лише особистою справою, але і важливим елементом підтримки правової демократії та правової держави.

У філософському осмисленні поняття правової культури особистості важливо звернутись до розгляду поняття особистості та визначити який зміст вкладається в це поняття. Особистість – це людина, яка має певну внутрішню ієрархічно вибудовану структуру, сформовану за рахунок поєднання рис характеру з набутим досвідом, знаннями, інформацією, ієрархією цінностей, в основі яких відповідальність за власне життя та орієнтація на саморозвиток з метою привнесення певних благ в соціум.

Підставами людського буття є саморух і самореалізація, вдосконалення самого себе та свого внутрішнього світу до початкової цілісності, справжності та повноти буття, яка міститься в глибинах людської психіки як архетип колективного несвідомого. На відміну від традиційного розуміння сутності буття людини, що зводить її до одного з різноманітних способів прояву цієї сутності (соціальність, розумність, діяльність, моральність, духовність і т.ін.) ми розуміємо її як структуроутворювальну основу цілісності людини, основний закон буття його як складну відкриту систему. Не маючи раз і назавжди форми, що задає межі його існування, людина перебуває у вічному творчому пошуку самої себе, форм і способів свого самовизначення, самовираження, самоствердження, самореалізації. Інакше висловлюючись, сутність особистості полягає в її здатності до здійснення своєї початкової цілісності. І головним чинником «збирання» особистості, утвердження її гармонійності та справжності як буття не лише потенційного, а й актуально ціннісного та безумовного, на нашу думку, виступають агапічні основи людського буття, що об'єктивно відображають цілісність її структурних компонентів у взаємозв'язку один з одним та зовнішніми факторами індивідуально-особистого, природно-фізіологічного, соціально-

історичного, космо-універсального порядку. У межах агапелогічної методології сутність особистості постає цілісним результатом інтеграції всіх рівнів її буття, що дає змогу як мікрокосм репрезентувати собою цілісність вищого порядку – Всесвіт, макрокосм, у багаторівневості його буттєвих пластів – об'єктивного (тіло), суб'єктивного (духа), абсолютного. Агапічна життєтворчість відкриває особистості феноменально пережите, інтуїтивне, не опосередковане логічними операціями аналізу, порівняння, узагальнення та ін., бачення справжнього багатства внутрішнього змісту особистості: її справжнє буття (що є людина), потенційне (ким вона може бути) та ціннісно-нормативне (ким вона має бути).

Надважливе значення для формування внутрішнього світу особистості є зміни в її відношенні до себе та соціальної реальності. Недооцінено можливість нівелювати ті програми – родові, або деструктивні програми, які були закладені в досвіді поточного життя або знаходяться в структурі особистості, або містяться в досвіді з яким людина прийшла в цей світ. Зміна хоча б одного із елементів системи – змінює всю систему, тобто змінює людину і відповідно впливає в подальшому на об'єктивну дійсність.

Внутрішній світ сформований внутрішніми переконаннями, установками, які свідомість постійно підтверджує через події реальності. Усталений вираз, що людина є тим про що думає, має продовження в наслідках думок – у формуванні почуття як реакції на образи від такої думки, а концентровані почуття народжують певний внутрішній стан і цей стан притягує події, людей, обставини.

Усвідомлення є інструментом впливу на внутрішній світ людини, який дозволяє подивитися на себе, на подію, власні емоції та почуття з боку, побачивши відсторонено від себе, від емоційного фону, від розуму. Таке відсторонене споглядання дає більш об'ємну та повну картину реальності без викривлень та перебільшень. Ще один важливий інструмент, яким володіє людина – це уява, яка певну сукупність

мислеформ переводить у зображення та доповнення такого образу звуком, ароматом, відчуттям формує імпульс, здатний впливати на формування дійсності. Через викривлену картину світосприйняття людина позбавлена можливості використовувати надані інструменти за призначенням і тому важливо обирати думки вищого порядку. Інструкція до людського буття міститься в текстах – у Біблії, у Корані, у Ведичних текстах та в інших трактатах.

Сприйняття життя як глобального проєкту людини впливає на якість життя, оскільки актуалізує цінність людського існування, необхідність розуміння себе з метою формування власних задач в рамках реалізації зазначеного проєкту. Фокус людини на щасті як не кінцевій точці, а як на шляху наповнюють життя позитивом, радістю, задоволенням, які реалізується через події, життєві обставини, зустрічі, оточення та інші дії.

Творення власного життя корелюється з набутим досвідом та його інтерпретацією. Різноманітний інструментарій наданий людині для розширення світосприйняття – відсторонення, усвідомлення, формування та управління внутрішньою енергією, зміни внутрішніх структур, зміни у структурі особистості, зміни у родовій системі та в досвіді поточної діяльності. Дух як канал доступу до знань, відкривається з напрацювання навику знаходження в стані самоусвідомлення себе в єдності зі світом і направляє людину в пізнанні себе та світу, з'єднуючи людину з джерелом нескінченної енергії.

Усвідомлення допомагає також побачити тіньові аспекти людині, не прийнявши які, людина не може звільнити власну енергію, яка їй потрібна для реалізації її цілей. Усвідомлення проявляє з підсвідомого ті програми, які керують людиною та створюють її реальність. Внутрішній світ формує зовнішню реальність і через знання та правильне використання інструментів людина розвивається як духовна істота та набуває людський досвід для власної еволюції. Відповідальність людини як творця власного життя зумовлює переосмислення власних установок та наділяє людину

необхідністю свідомо формувати висновки у зв'язку з різними подіями в її житті.

Людина породжує зовнішній конфлікт наявними внутрішніми сценаріями, установками та конфліктами, які проявляються назовні – сварками між людьми, судовими процесами, неправильними взаємовідносинами. Кожна дія є проявом мислення, а в свою чергу мислення сформоване середою, висновками свідомості, які проявлені в переконаннях та установках, родовими сценаріями, звичками, цінностями.

Висновки свідомості, як маячки-підказки для усталених мислеформ, які необхідно розвінчати, та підказка душі про основне завдання, задля вирішення якого їй необхідний цей земний майданчик.

Багатогранність людської природи породжує включення людини у взаємовідносини різних сфер життя, такі як сфера духовного розвитку, сфера взаємовідносин, сфера роботи, сфера батьківства, сфера близького оточення, сфера навчання та багато інших сфер. Перехід на вищий рівень людського існування, пов'язаний з розвитком одномоментно всіх важливих сфер людського життя.

У всесвіті діють принципи буття: ієрархічності, обміну, приналежності та інші. Людина не може скасувати їхню дію, оскільки вони ніби прошиті в соціальне буття і через них людина досягає тієї гармонії із світом, яка закладена в основу буття. Людина, яка усвідомлює процес буття, відслідковує через знаки всесвіту їхню дію та отримує підтримку у вигляді задоволення у всіх важливих для неї сферах життя або навпаки знаки наявності дисбалансу в певній сфері життя та необхідність здійснювати корегування своїх дій.

Кожний принцип глибше розкриває взаємодію людини із собою та зі світом. Принцип обміну характеризує конструктивне та ефективне протікання енергії між людьми задля розвитку таких взаємовідносин, так само принцип ієрархії – характеризує зріз субординації в соціальній системі, принцип приналежності приводить до витоків та джерела ресурсів

через приналежність до роду для можливості доступу людини до них через цей зв'язок із родовою системою. Дотримання принципів є етапом в людській еволюції та через людей, події Всесвіт показує чи дотримується людина зазначених принципів і у випадку їх дотримання формується відчуття задоволення процесом життя.

Для аналізу рівня правової культури суспільства загалом та становлення правової культури особистості важливий розгляд взаємозв'язку та співвідношення між правовою культурою та політичною культурою. Якщо звернутися до первісного, пов'язаного з етимологією слова «культура», сенсу терміну «політична культура», то він означає рівень розвитку суспільства, який виражається у формах державного управління, системи політичної влади, видах політичних відносин та норм, що їх регулюють. Надалі в інтерпретації цього поняття акцент змістився з розуміння «політичної культури» як сукупності ідей, що використовується для сприйняття політичної сфери суспільства, до визначення терміну «політична культура» як інтегрального компонента політичної дії (Лісеєнко, 2008)

У спільній розвідці Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура» політична культура була визначена як «когнітивні, афективні та оцінні орієнтації щодо політичної системи взагалі, її аспектів «на вході» і «на виході» і себе як політичного актора» (Almond, Verba, 1980). При цьому політична культура розглядалася крізь призму ставлення індивіда до політичної системи та її складових, а також його ставлення до свого місця в цій системі. Ці відносини поділялися на три види: когнітивні, оцінні та афективні – і відповідно репрезентували знання індивіда про політичну систему, рівень політичної інформованості, судження людини про політичну систему та почуття, пов'язані з нею. Незважаючи на те, що політична та правова культури суттєво різняться, їх об'єднує загальне змістове наповнення, виражене в ідеї демократії. Можна солідаризуватися з позицією деяких вчених розглядати політичну та правову культуру не як

причину, а як наслідок суспільних процесів. На формування правової культури величезний вплив має демократія, демократичні цінності свободи та справедливості. Варто зазначити також, що сучасні дослідники пов'язують стан розвитку правової культури з рівнем політичної культури. Деякі вчені називають правову культуру «барометром суспільного життя», який впливає на розвиток всіх інших сфер суспільства.

На думку Л. Розена, який аналізує змістовне наповнення терміну «правова культура», «все, що стосується правових інститутів і змістовного боку права, варто розглядати у взаємозв'язку з тими соціальними умовами, які їх породили. У цьому сенсі право – це дійсно вираження культури» (Rosen, 2006). Але, безумовно, прояви правової культури відрізняються від інших форм соціальної та нормативної діяльності. Тому важливо, беручи до уваги взаємний вплив культури й права, зберігати при цьому розуміння специфіки правових цінностей, норм та практик. Оскільки, правова культура особистості є об'ємним за змістом поняттям, тому важливо використовувати певні фільтри для включення або ні певних характерних ознак до цього поняття. Одним з таких найважливіших маркерів може виступати агапелогічність буття. Цей маркер дуже важливий для характеристики такого виду культури, як правова культура особистості та можливостей використання агапелогічного підходу до визначення її сучасного змісту. Варто зауважити, що саме таке розуміння цього поняття в контексті використання агапелогічного підходу до його визначення відкриває для нас можливість аналізу проблемного поля правової культури особистості.

Розглянемо ідеї любові, агапічних основ буття особистості, яке знайшло своє відображення в працях відомого українського філософа В. Малахова. Український мислитель В. Малахов підкреслює: «праця спільного буття, до якої любов нас зобов'язує – праця наполеглива і смиренна... ця праця не може не приносити нам глибокого задоволення, не може не наповнювати найвищим змістом усе наше існування; важливо

лише цей сенс бачити, розрізнити і змінювати. Ця благодатна радість і ця терпляча праця є любов» (Малахов, 2008). У свої розвідках він аналізує тему любові як ідеал спілкування і своєрідну кульмінацію людського світоставлення загалом. Дуже важливим для розуміння агапічних основ буття людини є його збірник «Вразливість любові» (2005), який за визнанням самого В. Малахова, є найістотнішою з його публікацій.

У процесі життєтворчості людини любов є основою, що виступає гносеологічним, онтологічним і сенсоутворювальним механізмом світоповернення, світосприйняття людини в просторі особистісного та соціального. Сутнісна єдність всіх рівнів буття як об'єктивної, суб'єктивної та агапічної реальностей лежить в основі цілісності людини як тілесно-душевно-духовної, біолого-соціально-моральної істоти.

Любов/агапе як онтологічне підґрунтя самореалізації людини зумовлює перехід від несправжнього буття-для-нас до справжнього, висхідного до повноти і цілісності універсального буття, буття-в-собі-і-для-себе; веде до усвідомлення людиною своєї онтологічності, укоріненості в бутті, своєї реальності, а не тільки дійсності – не тільки готівкового, існуючого буття, а й потенційного, можливого та необхідного, тобто істинно-сущого.

Любов виступає ціннісною сенсоутворювальною основою процесу самореалізації, виводячи людину за межі егоцентричного, обмеженого, у сферу нескінченного, потенційно-досконалого, абсолютного, вибудовуючи, у такий спосіб, «вертикаль» людського буття, творячи духовність як спрямованість до вищих смислів і цінностей.

Говорячи про сутнісну єдність усіх рівнів буття як об'єктивної, суб'єктивної та агапічної реальностей, треба окремо визначити, що ми будемо вкладати в поняття «агапічної реальності». Для визначення поняття «агапічна соціальність», проаналізуємо поняття соціальності взагалі. Соціальність – це концепт, який дає змогу реконструювати антропологічний вимір в онтології буття, відображає сутнісні

характеристики соціальних відносин та взаємодій людей у певному суспільстві. Але, на нашу думку, вплив на формування соціальності здійснює не стільки особливість культури, суспільства, скільки взаємодія та екзистенціальна комунікація між суб'єктами. Але посилення інституалізації соціальності, ускладнення соціальних практик і їхній динамічний розвиток та зміна, виникнення та розповсюдження нових певних форм та засобів комунікації, а також маніпуляція свідомістю людини створюють ризики дегуманізації соціальності: деградація суб'єктності особистості, поглиблення відчуження людини, підсилення над нею влади зовнішніх сил – політичних, економічних, релігійних, духовних. У цій ситуації розгортання теоретичного дискурсу агапічної соціальності здатне виступити своєрідним проектом конструювання нової соціальності, яка може перетворитися на дійсність. Поняття соціальності відкриває всесвіт взаємозв'язків, що охоплює життя людини та суспільства. Ідея соціальності підкреслює, що індивіди існують у взаємозалежності від інших, і вчинки та переконання особистості можуть мати вплив на суспільство загалом.

Використання поняття соціальності при дослідженні правової культури особистості допомагає розуміти, що цінності, переконання та індивідуальність завжди вплетені в загальний соціокультурний контекст. Особливо важливим при цьому є постановка питання про сутність індивідуальної свободи та обмежень у контексті суспільства.

Соціальність у філософії також висвітлює поняття інтерсуб'єктивності, що розкриває важливість спілкування та взаємодії між індивідами. Інтерсуб'єктивність вказує на те, що наше розуміння світу і нашої власної ідентичності формується через спілкування з іншими. Ми вчимося та розвиваємося завдяки обміну думками, досвідом та ідеями з іншими людьми.

Соціальний та інституціональний рівень соціальної реальності уособлюють діалектику динаміки та статичності соціуму й конструюються в

цій реальності як суспільні і соціальні феномени. Усі суспільні явища – соціальні, тому що породжуються взаємодією індивідів. Проте не завжди соціальна взаємодія породжує соціальне, за певних умов можуть виникати антисуспільні явища, тому суспільство намагається ліквідувати підґрунтя такої взаємодії і тим самим зберегти стабільність своїх інституційних структур.

Розглядаючи концепт соціальності, треба зазначити, що соціальне розглядається нами як сукупність певних властивостей та особливостей міжособистісних відносин, які інтегровані індивідами в процесі комунікації, взаємодії або спільної діяльності та проявляється в їхньому ставленні один до одного в суспільстві, до явищ та процесів суспільного життя. Це розуміння соціальності відрізняє поняття соціального та суспільного.

У соціально-філософському дискурсі виникнення нової соціальності можна уявити як новий тип міжособистісної комунікації, зустрічі з Іншим. Соціальне життя, де головним є людина, завжди виступає результатом зустрічі зі світом та її інтерпретації, яка відбувається в смисловій комунікації. Така комунікація може процесуально розвиватись та ускладнюватись, породжуючи при цьому як нові якості суб'єктів, так і опосередковані цими якостями форми самої комунікації.

Якщо для філософії альфа та омега соціальності – це насамперед матерія, що розвивається, обтяжена свідомістю/духом, яка об'єктивує себе в історичному процесі, то соціологія за точку відліку обирає взаємодію як мінімум двох індивідів, які взаємодіють у процесі комунікації. І в результаті цієї комунікації відбувається конструювання характерних рис та особливостей соціальних відносин, соціальних зв'язків, соціальних взаємодій, які є основою соціальності.

Аналізуючи проблему взаємодії соціального й суспільного, ми погождуємося з думкою О. Кузь, який зазначає, що соціальність у філософському дискурсі може бути осягнута як «специфічний, наділений

сміслом спосіб комунікації суб'єктів, що породжує в міру свого розвитку та ускладнення як інтегративні властивості цих суб'єктів, так і опосередковані цими властивостями форми самої комунікації» (Кузь, 2010).

Класичний підхід до інтерпретації суспільства в соціально-гуманітарних науках передбачає визначення суспільства як «системи соціальних відносин і соціальних взаємодій людей», тому наділяє буття особистості базовими характеристиками, серед яких однією з основних є цілісність. Саме цілісність надає суспільству статус динамічної, самоорганізованої спільноти, основним культурно діючим суб'єктом є особистість, а умовою організації, інтегрованості – духовна культура. Гармонійна взаємодія цих складових відкриває можливості агапічного підґрунтя соціальної реальності. Агапічна соціальність/буття – це гармонія, людяність, цілісність, пріоритет духовності, творчість. Але цілісність, за думкою Ю. Бродецької, може опинитися в ситуації симуляції та перетворитися на тотальність. Якщо ця симуляція ототожнюється в свідомості з істинною цілісністю, то «як свідчить методологічна та історична практика, це веде до трагічних наслідків» (Бродецька, 2017).

Українська дослідниця Ю. Бродецька не використовує у своїх працях термін «агапічна соціальність», але в її дослідженнях суттєву роль відіграє близьке за змістом слово «койнонія». Дослідниця пропонує власну дефініцію терміну «койнонія»; «κοινωνία – соціальна цілісність, сформована як результат спільних інтересів, спорідненості, підтримки і довіри, живий організм, який заклав безпосередні передумови суспільства-спільноти» (Бродецька, 2017).

Міжособистісна взаємодія в контексті «койнонії», де койнонія і агапе є спорідненими, ґрунтуються на людяності, любові до ближнього. Формування агапеологічного підходу в його соціально-філософському ракурсі згідно з роздумам Ю. Бродецької відбувається з урахуванням достатньо відомих у сучасній філософії та соціології двох базових

концептів-антонімів *Gesellschaft* (*societas, societascivilas*) та *Gemeinschaft* (*κοινωνία, community*), де *Gemeinschaft* характеризує собою соціальні відносини, соціальну взаємодію, що ґрунтується на любові, прихильності чи спорідненості (Бродецька, 2017; 21-22).

«Світ *Gemeinschaft* і світ *Gesellschaft* – два різні космоси, різні модуси та принципи розвитку і функціонування, два полярні типи соціальних відносин: безпосередня, емоційна, духовно фонована *κοινωνία* (*communitas, Gemeinschaft*) і опосередковане формалізованими інститутами, раціональне, прагматичне *society* (*Gesellschaft*) (Бродецька, 2017; 33). Отже, філософські доробки Ю. Бродецької дають змогу точніше окреслити підґрунтя існування агапічної соціальності.

Можна надати таку дефініцію терміну «агапічна соціальність» – це соціальна реальність, сформована як результат соціальних відносин та соціальної взаємодії, які ґрунтуються на людяності, любові до ближнього, довірі та пріоритеті духовності. Але, безумовно, уточнення визначення цього терміну в соціально-філософському дискурсі потребує подальшої розробки.

У роботі І. Голубович «Чи можлива сьогодні агапічна соціальність: контури агапелогічного підходу» зазначено, що обґрунтовано можна використовувати словосполучення «агапічна соціальність» та продовжувати наукові пошуки умов можливостей (правових, етичних, онтологічних та ін.) для конструювання ідеалу «агапічної соціальності» та близької за змістом «койнонічної соціальності» в реальному недосконалому соціальному житті» (Голубович, 2023).

1.2. Сутність та специфіка правової культури особистості: соціально-філософський контекст

Зародження та розвиток філософсько-правової думки в Україні історично співвідноситься з історією формування та розвитку Київської Русі та пов'язано з такими факторами, як формування державності та

християнізація населення. Філософсько-правова думка Київської Русі відзеркалювалася в концепціях правосуддя, моралі та правопорядку. Важливою частиною цієї філософії було християнство, яке було важливим культурним і релігійним впливом у ті часи.

Зазначу, що філософсько-правова думка Київської Русі мала важливий вплив на подальший розвиток правової системи та філософсько-правових поглядів в Україні та в інших слов'янських країнах. Вона визначила загальні принципи справедливості, які дотримуються й до цього часу.

У той час, коли в Київській Русі формувалася філософсько-правова думка, право визнавалося як основний механізм вирішення конфліктів та забезпечення справедливості. Вона також відображала християнські цінності, де поняття добра, милосердя і благодаті мали значущий вплив на моральні норми та правопорядок. Християнська етика покликана була зміцнювати віру в право та обов'язок досягати справедливості.

Важливим аспектом філософсько-правової думки Київської Русі було поняття суспільного договору, в якому громада приймала рішення із врахуванням потреб інших членів суспільства. Цей колективний підхід до управління і розв'язання конфліктів віддзеркалював важливість взаємодії та взаєморозуміння в спільноті.

Філософсько-правова думка в Київській Русі також допомогла сформувати і розвивати основні інституції, які регулювали суспільні відносини. Однією з таких інституцій було «віче», зібрання, на яких представники громадських верств обговорювали важливі питання та приймали рішення щодо правопорядку і справедливості.

Значний вклад у розвиток класичної національної філософії права зробив Г. Сковорода. У його «філософії серця» (кордоцентризм) правові ідеї пов'язані з регулюванням суспільного життя з урахуванням внутрішнього світу людини. При цьому право розглядається як умова можливостей творчої самореалізації особистості.

Філософсько-правові погляди Г. Сковороди допомагають зробити теолого-онтологічне обґрунтування природного права. Основними принципами правового світогляду особистості, на думку вченого, є ідея моральної автономії особистості й ідея справедливості. Це знаходить відображення в його концепції «спорідненої праці» (Сковорода, 2003).

Г. Сковорода розвивав ідеї платонізму, що існує ідея внутрішньої гармонії й розуму, яка може бути розкрита через філософський пошук та самопізнання. Він вважав, що людина може досягти спорідненості з космічним розумом або «софією», через розуміння й внутрішній розвиток.

Поняття спорідненості у філософії Сковороди має глибокий етичний аспект. Він наголошував на потребі внутрішнього очищення та розвитку, щоб досягти вищого ступеня спорідненості з духовним світом. Отже, кожна людина має можливість до вдосконалення і розвитку свого внутрішнього світу, щоб зблизитися з духовними цілями та ідеалами.

Подальший розвиток «філософія серця» одержує у творчості Памфіла Юркевича. На думку П. Юркевича, джерелом правового і морального законодавства має бути не розум, а серце, любов, тобто вільно сформована система цінностей. «При всякій зустрічі протилежних бажань й інтересів, – зазначає П. Юркевич, – вона [людина] повинна звертатися до моральних вимог справедливості, що вкаже їй, де і коли її бажання незаконні, де і коли вони суперечать благу її ближнього і благу загальному» (П. Юркевич, 2003).

Значний внесок у розвиток філософсько-правових ідей в Україні вніс Богдан Кістяківський. Концептуальний підхід Б. Кістяківського до права та правової культури суспільства можна визначити як соціокультурний. Він визначає, з одного боку, право як найбільш значний виразник культури, а з іншого, розглядає культуру як важливу форму буття права. Отже, учений вважає, що історично сформований рівень правосвідомості і правової культури є факторами формування та розвитку правової держави.

Свої дослідження Б. Кістяківський робить використовуючи як соціологічні підходи та теорії права, так і підходи неокантіанської філософії цінностей.

Б. Кістяківський розглядає право як соціокультурне явище, яке є також засобом контролю суспільства над індивідом. Але найбільш важливе, що він вважає право соціальним втіленням фундаментальних цінностей, завдяки яким право посідає важливе місце в розвитку культури. Науковець запропонував теорію правової держави і прав людини, виходячи з принципу домінування закону над особистими і груповими інтересами. Він розвиває теорію природного права з утвердженням невідчужуваних прав людини та їхньої незалежності від держави. Учений вважав, що права людини природні, оскільки вони властиві людині з народження як людським істотам, а не членам будь-якої політичної системи. Обороняти ці права потрібно насамперед за допомогою приватного і суспільного права, яке функціонує завдяки відповідним правовим структурам держави.

Б. Кістяківський зазначав, що права людини найбільш ефективно реалізуються в правовій державі, яка має легітимні інструменти для реалізації правопорядку. Людина і держава – це два поняття, які взаємопов'язані та доповнюються, тому держава забезпечує необхідні умови для нормальної життєдіяльності людини. Б. Кістяківський вважав справжнім завданням держави створення умов для здійснення солідарних інтересів людей. Держава, яка сприяє зростанню солідарності між людьми, надає можливості розвивати кращі сторони людської природи, здійснювати суспільні цілі, які мають цінність та значущість для всіх людей. На думку Б. Кістяківського, у цьому є головне призначення держави, її дійсна сутність та ідеальна природа. Зрозуміло, у житті держави є періоди, коли її діяльність може характеризуватись некоректним ставленням до своїх громадян. Проте держава не може довго існувати на принципах насилля та терору. Б. Кістяківський вважав, що правова держава є вищою формою державного буття, яку виробило людство.

Характеризуючи правову державу, він вказує на такий її важливий принцип, як обмеженість і підзаконність влади та недоторканість особи.

У правовій державі обмеження влади досягається визнанням за людиною невід'ємних, непорушних і недоторканих прав, що становлять певну сферу самовизначення і прояву особи, в які держава не має права втручатися. Серед цих прав учений виділяв свободу совісті, свободу слова (усного і друкованого), свободу спілкування, свободу пересування та ін. Усі права особи становлять зміст політичних свобод, без яких не може обійтися жодна держава, а тим більше цивілізоване суспільство. Тому Б. Кістяківський закликав до підвищення рівня правосвідомості народу, посилення почуття відповідальності, поваги до закону, своїх та чужих прав, посилення суспільної й національної солідарності, визнання важливості загальнодержавних і загальнолюдських інтересів. Він вважав, що для зміцнення правової держави потрібно розвивати правову культуру особистості та правову поведінку, почуття громадської відповідальності через участь у громадських організаціях та політичних партіях. Отже, ідеї Б. Кістяківського мають не тільки наукову, а й практичну цінність для дослідження правової культури особистості в умовах розвитку правової держави.

Філософська думка з проблематики права ХХ – початку ХХІ століття продовжує розробку низки плідних ідей, запропонованих попередниками, а також пропонує багато нових, цікавих ідей, які гармонійно доповнюють наявні філософські підходи до аналізу правових аспектів буття людини та суспільства. Зокрема з'являються спроби зробити нову інтерпретацію концепції природного права та пристосувати її положення до осмислення суспільства. Прикладом таких пошуків може бути концепція справедливості, яка поєднує ідеї неокантіанства, етику цінностей, позитивістські ідеї та ідеї екзистенціалізму.

Основні концептуальні ідеї в дискурсі сучасного філософсько-правового знання формувались у загальному руслі зміни культурної

парадигми, яка характеризується трансформацією від класичних методологічних форм філософії до некласичних, «антропоцентричним поворотом» у сучасних гуманітарних і соціальних науках, пов'язаним з переорієнтацією наукового інтересу з вивчення соціальних структур, інститутів і процесів, соціального життя, вираженого, в основному за допомогою економічних термінів, до людського життя, у якому принципові категорії сформульовані в культурних термінах, і які стосуються сфери індивідуального. Відбувається зростання інтересу до творчого начала і людської суб'єктивності в соціальних процесах. У загальному сенсі цю трансформацію можна охарактеризувати як перехід від принципу суб'єктивності до принципу інтерсуб'єктивності. Тому варто проаналізувати деякі характерні ознаки розрізнення класичної і некласичної моделі дослідження права.

Класична модель інтерпретації права базується на дослідженні загальних принципів, які не пов'язані з реальними формами життєдіяльності людей. Це метафізичний підхід, який характеризує класичні концепції «природного права». У класичних філософських концепціях права виділяються два підходи правової реальності – ідеальний (природне право) і емпіричний (позитивне право).

У некласичних філософських концепціях права з'являється виключення власне трансцендентального плану буття і в запереченні визнання його як єдиного носія суб'єкту. Справжньою реальністю визначається мова, комунікація, а в комунікації та в мові прояви матеріального та ідеального плану переплітаються.

У сучасній українській філософії серед праць, присвячених дослідженню агапічних основ соціальності, феномена любові в його генезі в античні часі та в сучасних трансформаціях треба назвати праці українського дослідника В. Туренко. Він здійснив концептуалізацію ідеї любові в античній філософській культурі та проаналізував важливий ракурс суперечливих взаємин любові та справедливості.

У своїй монографії «Антична філософія любові» В. Туренко проаналізував еволюцію значень та смислів давньогрецького «словника любові». Учений аналізує «агапічні слова» та смисли в давньогрецьких філософських текстах: батьківська любов, подружня любов, любов між друзями, взагалі – міжособистісні види любові та зазначає: «..ми бачимо всю багатогранність застосування «агапічних слів»: від батьківської любові і любові до людей до любові як чогось вищого та унікального в житті людському» (Туренко, 2013).

В. Туренко спирається на думку П. Тілліха, що «ἀγάπη – це любов, що активно включається в любов» (Туренко, 2013). Цю думку ми можемо використати для концептуалізації агапелогічного підходу, що любов у її агапелогічному вимірі має активно включатися в любов.

Другий важливий вимір любові-агапе, про який підкреслює В. Туренко, це розум (Туренко, 2013). Ще один важливий вимір любові-агапе, який аналізує вчений, це справедливість. Він зазначає, що в діалозі Платона «Бенкет» (особливо в промові Агафона) доводиться, що «Ерот онтологічно завжди є справедливим, бо любов ніколи не робить те, що проти її природи, любов існує та чинить завжди згідно з тим, чим вона є». (Туренко, 2013).

У «Риторичі» Аристотеля зв'язок любові і справедливості обґрунтовується тим, що ми можемо любити тих людей, які завжди знаходять справедливе в усьому.

Зазначимо, що аналіз взаємозв'язку справедливості й любові, яку здійснює В. Туренко, суттєву роль відіграє поняття досвіду – «досвід любові» (це словосполучення є важливим і для підходу В. Малахова).

У зв'язку з поглибленням аналізу взаємодії любові та справедливості згадаємо праці відомої української дослідниці І. Голубович. Вона аналізує семантичне, поняттєве поле навколо ядра спорідненості «любов-справедливість» та зазначає, що це – відповідальність, прощення, діалог,

керування розумом, а не пристрастями...у цій експлікації справедливість розглядається як орган любові, як знаряддя її буття» (Голубович, 2023).

Отже, справедливість створює умови можливості для любові-агапе існувати перед обличчям розуму. Ми консолідуємось з думкою І. Голубович, що «ядром агапелогічного підходу є смисловий зв'язок любові-агапе й цілісності на відміну від тотальності, що є симуляцією цілісності; триада «любов – розум/розумність – справедливість» (Голубович, 2023).

До 90-х років ХХ віку у філософському дискурсі визначення поняття «правова культура», яке відповідало б його сутнісному змісту, було відсутнє. Воно навіть не розглядалось у протиставленні з такими категоріями, як духовність у її філософській, соціальній і правовій інтерпретації. Більшість визначень правової культури акцентувало увагу на ставленні людей до права, яке виражає знання та розуміння прав особистості.

Загалом у радянський період філософської думки до визначення правової культури підходили з позиції розуміння її як сукупності знань права, вміння застосовувати закон і поваги до нього. У результаті такого підходу до розуміння правової культури дуже складною відбувалась інтерпретація правової культури особистості.

В історії західної філософсько-правової думки в контексті становлення поняття «правова культура» треба згадати Л. Фрідмена, котрий запропонував ввести термін «правова культура», щоб підкреслити той факт, що право краще за все розуміти й трактувати як систему, продукт соціальних сил і їх джерело. Як вважав дослідник, право може визначатися як «набір правил чи норм, писаних або неписаних, про те, що варто вважати правильною чи неправильною поведінкою, про обов'язки та права» (Friedman, 1997; с. 27).

На думку Л. Фрідмена, цей традиційний підхід перебільшує автономність і ефективність «писаного права», не враховуючи при цьому

значущість того, що звичайно іменується «законом у дії» (Friedman, 1997; с. 30).

Л. Фрідмен виділив три центральні компоненти правової системи:

1) соціальні та правові сили, які тиснуть на закон і в такий спосіб «створюють право»;

2) сам закон – набір структур і правил, які його створюють;

3) вплив закону на поведінку людей, це кінцевий продукт або функції системи.

Правова культура визначається дослідником як «ті частини загальної культури – звичаї, погляди, способи мислення та діяльності, які або посилюють дію закону, або, навпаки, послаблюють його» (Friedman, 1997; 15).

Отже, термін «правова культура» за Л. Фрідменом означає ряд взаємопов'язаних явищ – знання законів і ставлення до правової системи в суспільстві, судження про справедливість закону, його легітимність і корисність, а також моделі поведінки громадян у ставленні до правової системи. Різна варіативність типів та моделей поведінки та установок у суспільстві уможлиблюють, на думку Л. Фрідмена, говорити про правову культуру особистості, груп, організацій і держави (Friedman, 1997;194).

Як приклад варіативності, яка існує всередині правових культур, Л. Фрідмен виділив внутрішню правову культуру «інсайдерів» – професіоналів, котрі працюють у цій системі, на протигагу зовнішній правовій культурі громадян, які взаємодіють із системою. Як сукупність «ідей, цінностей, очікувань і установок щодо права та правових інститутів, яких дотримується суспільство чи його частина», правова культура покликана визначити явища, які в основному можуть піддаватися виміру (Friedman, 1997; с. 34).

Значний вплив на розуміння правової культури як соціокультурного феномена здійснила відома робота Р. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура» (Алмонд, Верба), в якій правова культура розглядалася крізь

призму політики й містила такі елементи: правові норми, правові інститути, правова свідомість, правозастосування та різні форми правової поведінки особистості як носія права.

Однак належному системному аналізу правова культура була піддана лише 1991 року в книзі голландських учених, яка вийшла в США й була присвячена порівняльному аналізу голландської та німецької правових культур. Концепція правової культури, яку використовують автори, визначена за допомогою соціально-правових індикаторів, до яких належать такі:

- 1) «право в книгах» – матеріальне й процесуальне;
- 2) інституціональна інфраструктура – система судів, правове навчання;
- 3) структура юридичної професії;
- 4) прасудові (альтернативні) правозабезпечувальні інститути;
- 5) юридичні потреби та попит, які характеризують рівень судових процесів, правова свідомість (Almond, Verba, 1980).

Характерний для західного наукового дискурсу розгляд правової культури в зв'язку з політичною культурою поступово привноситься в пострадянський науковий дискурс. Аналізуючи співвідношення правової та політичної культури, можна зазначити, що незважаючи на те, що правова культура та політична культура відрізняються одна від одної, їх об'єднує загальне змістове наповнення, яке має відображення в цінностях та ідеях демократії.

Правова культура – це багатозначна характеристика однієї з найважливіших сторін життя суспільства. Вона містить у собі духовні характеристики (систему переконань, уявлень, ідей, знань, цінностей), різні інститути права та взаємодію в сфері поведінки.

Отже, правова культура – це досягнутий рівень розвитку правової діяльності та юридичних актів, правосвідомості та правового розвитку

суб'єкта, гарантованості державою та громадянським суспільством свобод і прав людини.

Водночас структура правової культури складається з визначених рівнів, які передбачають розвиток:

- а) правової свідомості населення;
- б) правової діяльності;
- в) усієї системи юридичних актів.

Можна виділити окремий напрямок розвитку досліджень правової культури особистості в межах філософсько-правового дискурсу. Зокрема, він розвивається такими авторами як К. Жоль, А. Козловський, М. Панов, Л. Петрова, В. Шкода та ін. Правова культура щодо філософського підходу підсумовує досягнення людини та суспільства в усіх основних сферах соціальної та правової життєдіяльності, у ній виражений момент творчості особистості. Водночас форми правової культури втілюють у собі особливості права конкретних правових систем. В основному будь-яка соціальна та правова діяльність, практична вона чи теоретична, матеріальна чи духовна, тією чи іншою мірою містить і момент функціонування, і момент засвоєння культурного змісту, зокрема діяльність із усталення правового порядку.

Тут важлива думка, відповідно з якою правова культура – лише частка системи культури загалом. Правова культура безпосередньо визначає характер законодавства, зумовлює його адекватність історичному та національному духу народу, потребам й інтересам людей. Отже, правова культура створює умови для прогресу загальної культури. Разом із тим правова культура є складовою частиною правової реальності (правового буття) суспільства.

Отже, процеси та явища правової культури як безпосередньо, так і опосередковано, формують і правову реальність, із якої в підсумку складається картина правового буття суспільства. Адже саме в культурі та її складовій правовій культурі, також у духовно-моральній її складовій

кореняться й рушійні мотиви реальної правомірної поведінки особистості та соціальних груп (орієнтовані щодо ставлення до наявного правового порядку як позитивно, так і негативно), і принципи регуляції основних сфер права конкретного суспільства та держави.

У філософській інтерпретації правової культури особистості важливо підкреслити такі дві методологічні настанови. Перша пов'язана з розглядом суб'єктивного права як первинного стосовно об'єктивного права, тобто висування суб'єкта в центр правової сфери. Друга пов'язана з картиною правового буття, яка аналізується не тільки використовуючи поняття об'єктивного, але й суб'єктивного світу. Тобто право перестає розглядатись винятково як атрибут соціальної реальності, постає як реальність суб'єктивна, яка залежить від взаємодії суб'єктів.

Правова культура особистості – невід'ємна частина культури особистості, яка є відображенням її загального рівня культури. Але жоден індивід не може бути позбавлений правової культури повністю. Тому можна говорити про різні варіанти правової культури: низький, недостатній, деформований, високий, негативний та інш., але ніяк не про її відсутність.

У науковій літературі нині трапляється таке поняття, як «правова антикультура». Але, на нашу думку, з юридичної точки зору правильно говорити не про правову антикультуру, а про певний рівень та тип правової культури, який має антиправовий характер. Наприклад, хакери, які використовують сучасні інформаційні технології для спустошення чужих банківських рахунків, мають певний рівень правової культури, навіть може фаховий рівень. Але тип правової культури цих хакерів може розглядатися, як негативна правова культура, яка має антиправовий характер.

На нашу думку, можемо розрізнати як мінімум три типи правової культури особистості – побутовий або масовий, носієм яких є пересічні громадяни; професійний, носієм яких є професійні юристи; експертний,

носії яких мають правову ментальність, яка відрізняється за своїм змістом від ментальності пересічних громадян та професійних юристів.

У побутовому типі правової культури особистості, носієм яких є пересічні громадяни, можна розглядати «позитивний» та «негативний» підтипи. «Позитивний» підтип відображає правову культуру особистості, система правових цінностей, норм, установок та інш., не має протиріч з домінантною правовою культурою суспільства. «Негативний» підтип відображає негативні та деструктивні явища в правовій культурі особистості. Від гармонійної взаємодії всіх «позитивних» типів правової культури якось залежить розвиток правової культури особистості та правової культури суспільства загалом, зміцнення в соціумі законності, правопорядку та згуртованості.

Досліджуючи правову культуру особистості, треба визначати коріння її національної правової культури, які мають історичний контекст розвитку цінностей, традицій, архетипів, стереотипів, моделей поведінки. Тому важливо подальше філософське дослідження співвідношення права і закону, обґрунтування важливості необхідного внутрішнього зв'язку між свободою та правом, свободою і законом (природним і цивільним), правом і справедливістю, яке відображає розвиток особливостей національної правової культури.

Для держави розвиток правової культури особистостей, формування власних політико-правових традицій, зокрема традицій демократичного політично-правового дискурсу, буде сприяти зміцненню законності і правопорядку в українському суспільстві та може змінити сприйняття України в міжнародному просторі.

Становлення правової держави є найважливішим ресурсом успішного розвитку економічної, політичної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Основними принципами розвитку правової держави є принципи правової рівності і формальної незалежності суб'єктів права, забезпечення демократичних правових процедур і правового

характеру взаємовідносин між громадянами і владою. Водночас реалізацію цих принципів правової держави повинна забезпечувати конституційно-правова регламентація системи політичної влади на підставі принципу поділу влади на судову, виконавчу і законодавчу. При такому ефективному функціонуванні політико-правових інститутів для побудови правової держави дуже важливо формування високого рівня правової культури особистості та суспільства загалом.

У процесі формування демократичної правової культури особистості важливу роль відіграють духовні цінності, які виражають та характеризують сутність свободи особистості взагалі. Як зазначає українська дослідниця З. Атаманюк у розвідці «Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства» утвердження цінності особистої духовної свободи «сприяє перетворювальному, креативному способу активності, що змінює не тільки суб'єкта, але навколишній світ суспільства і природи в напрямку значущої мети» (Атаманюк, 2020).

В умовах розбудови та розвитку правового суспільства в українському соціумі свобода особистості стає здатністю людини зіставляти свої самостійні дії з розвитком різних економічних, політичних, культурних процесів та явищ. І актуальною нині, як вважає З. Атаманюк, стає «не ідея досягнення свободи, а переживання її та вміння користуватися нею» (Атаманюк, 2020).

Правова культура особистості є складним, багаторівневим духовним феноменом, який має складну структуру, що охоплює сукупність принаймні таких елементів, як правові цінності, правовий світогляд, правові норми, правова ментальність, правова свідомість, стереотипи, архетипи. Одним із найбільш важливих, але недостатньо досліджених елементів у структурі правової культури особистості є правова ментальність. На нашу думку, методологічний потенціал поняття правової ментальності дає змогу глибше дослідити сутнісні

характеристики правової культури особистості та правову культуру сучасного суспільства, яке знаходиться в процесі політичної трансформації на шляху розвитку правових демократичних інститутів, демократичних принципів організації суспільного життя.

Правова ментальність – одне із багатозначних понять у філософській науці, що може пояснюватись складністю та багаторівневим характером самого феномена ментальності. У найзагальнішому сенсі ментальність трактується як «специфічний спосіб і тип мислення, глибинне джерело і рівень колективної свідомості, що містить і несвідоме» (Лісеєнко, 2019). Загалом під правовою ментальністю ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих настанов і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву.

Правова ментальність – це соціокультурний феномен, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінуючу його відчуття, сприйняття та ставлення до соціальної дійсності та правового буття.

Правова ментальність містить правовий умонастрій, що історично склався, який детермінований історичним досвідом, традиціями, укоріненими в минулому стереотипами і настановами, тобто складовими правової ментальності, які повільно піддаються змінам.

Одним із важливих компонентів правової ментальності є колективне несвідоме, архетипи. У структурі правової ментальності, на нашу думку, можна виділити такі 2 архетипічних рівня:

- 1) нерефлексивне правове масове несвідоме;
- 2) рефлексивне правове масове несвідоме як соціальний відгук на політику, владу, державу.

Водночас сукупність архетипів навряд чи можуть бути системоутворювальним фактором правової ментальності, оскільки

імовірніше вони виступають елементами в системі правової ментальності особистості.

Одним із важливих структурних елементів, який надає якісну визначеність правової ментальності, є правові цінності. Якщо розглянути цінність особистої духовної свободи, то варто зазначити, що для української правової ментальності характерно ірраціональне, містичне розуміння свободи, пов'язане з українською духовною традицією.

В українській ментальності цінність свободи наділялася або негативним змістом як свобода «від чого-небудь» (від власності, пригнічення і т.ін.), або розумілася містично як свобода «в ім'я чогось», тобто в ім'я якоїсь високої мети. При цьому, кардинальною відмінністю українського розуміння свободи від західного розуміння свободи є те, що свобода всіх розглядається як гарант свободи окремого громадянина, а не навпаки, як це заведено в Європі. Це розуміння та сприйняття особистої духовної свободи, яке характерне для української правової ментальності, має прояви в сучасній правовій культурі особистості.

Особливості правової культури особистості мають прояви також у ціннісних уявленнях населення про становище прав особистості в суспільстві. У науковій літературі поняття «права людини» трапляється доволі часто, однак досі визначення його сутності та змісту залишається недостатньо дослідженим. Основним принципом, який лежить в основі прав людини як у теорії, так і на практиці, є повага честі і гідності особистості. Права людини в суспільстві – це, переважно, взаємоповага між людьми і визнання рівності і свободи для всіх.

Термін «право» (right) походить від латинського слова *rectus*, яке означає «правильний», «справедливий». Загалом під поняттям права людини розуміються можливості людини, його свобода, певні потреби й інтереси, вимоги про надання тих чи інших благ, адресовані суспільству, державі, законодавству.

Існування різноманіття підходів до визначення прав людини викликало необхідність прийняття Універсальної декларації прав людини. Декларація прав людини, проголошена Генеральною асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у Парижі 10 грудня 1948 року, містить список різних «типів» прав людини. Деякі з них стосуються традиційних свобод, інші – різних соціальних потреб особистості. Залежно від виду суспільних відносин, які регулюються різними галузями права, права людини можуть бути конституційними, цивільними, трудовими, адміністративними та інш.

Можна виділити три основні види прав:

1. Політичні права – це такі традиційні свободи, як право на свободу, право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та інш. Ця категорія прав містить право на свободу слова, право голосу та право на участь у політичних процесах. Політичні права розглядаються в контексті демократії та гарантій громадянських свобод. Ці права використовуються людиною самі собою, за винятком, якщо держава або хтось інший не втручається в їхнє «використання».

2. Соціальні та економічні права. До них належать такі права, як доступ до освіти, охорони здоров'я, праці та житла. Вони акцентують увагу на забезпеченні гідних умов життя та можливості для самореалізації.

3. Культурні та релігійні права. Ці права гарантують свободу вибору релігії, участь у культурних заходах та доступ до культурних цінностей. Вони підкреслюють різноманітність і толерантність.

У сучасному науковому дискурсі найчастіше виділяються такі основні групи прав особистості, які становлять основу для обговорення прав людини в науковому дискурсі. Це:

1) цивільні права та свободи, які включають право на життя, свободу та безпеку особи, право на справедливий суд і право на приватність;

2) політичні, які розглядаються в контексті демократії та гарантій громадянських свобод;

3) економічні та соціальні права, які акцентують увагу на забезпеченні гідних умов життя та можливості для самореалізації;

4) культурні та релігійні права, які гарантують свободу вибору релігії, участь у культурних заходах та доступ до культурних цінностей;

5) права жінок та права дитини, які охоплюють особливі заходи для захисту прав жінок та прав дітей, оскільки вони вважаються уразливими групами;

6) права меншин, які є важливим аспектом у гармонійному суспільстві. Вони містять захист мовних, етнічних та інших меншин;

7) права інвалідів, тому що забезпечення доступності та рівних можливостей для людей з обмеженими можливостями стало предметом особливої уваги в демократичному суспільстві;

8) екологічні права, які охоплюють право на здорове довкілля та збереження природних ресурсів.

Ці групи прав особистості визначені і гарантовані Конституцією України 1996 року. Більшість політичних конституційних прав і свобод представлені в термінах міжнародних актів про права людини, особливо Європейської конвенції прав людини (1950), а економічні, соціальні і культурні права і свободи – відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права (1966).

Водночас забезпечення і дотримання прав і свобод особистості є завданням не тільки політико-правових і правоохоронних інститутів і організацій, а й будь-який громадянин повинен мати такий рівень правової культури, що дає змогу знати і дотримуватися правових норм. Розвиток правової культури особистості пов'язаний із формуванням системи духовно-правових цінностей до яких входять: правові знання, переконання, уявлення, світоглядно-правові орієнтації, які відображаються в правовій свідомості людини та органічно поєднуються з

їх соціально-правовою активністю відносно їх реалізації та створення суспільно-правового буття.

Важливим є актуалізація питання в площині філософсько-правового дослідження: «Чи необхідно суб'єкту права бути особистістю?». У соціумі людина постійно проявляє себе в соціальних взаємодіях, тому для прийняття правильного рішення про те, як вчинити за тих чи інших обставин, необхідний високий рівень сформованості правової вихованості, яка розглядається як результат правого виховання і є певним рівнем правової культури особистості.

Зміна та перетворення людини на особистість можливе через зміни її парадигм, які віджили та повинні бути замінені на нові, змін в її мисленні, яке втілюється в діяльності та взаємодії зі світом. Це така форма буття, яке наповнює змістом та осмисленням всі її думки та дії. Зміст парадигм особистості – це активна життєва позиція, наявність певного плану на життя та цілей, які узгоджуються з цим планом, певна вибудована ієрархія цінностей та принципів, які є орієнтирами її діяльності, постійний розвиток кращих якостей та робота над тими якостями, які необхідно покращити, освоєння нових необхідних навичок, необхідність здійснення своїх обов'язків як члена суспільства та користування правами, гарантованими державою. Так само, особистості притаманні тверді принципи, які сформувалися в процесі її становлення. У площині взаємодії особистості з іншими членами соціуму, колективами та суспільством та при здійсненні нею різних соціальних ролей у різних сферах життя, при реалізації принципу: «дозволено те, що не заборонено законом» проявляється рівень її правової культури.

У цьому аспекті правова культура не є статичною, а динамічною, оскільки навколишній світ постійно змінюється – з'являються нові нерегульовані нормами права відносини у зв'язку з чим приймаються нові закони, підзаконні акти, здійснюється співпраця з міжнародними організаціями та має місце обмін досвідом, набутого в процесі розвитку

суспільних відносин, які вже врегульовані іншими членами міжнародної спільноти та які можуть бути в подальшому імплементовані в українське законодавство.

З огляду на зазначене, суспільство набуває певний досвід у силу динаміки суспільних процесів. Особистість теж набуває певний досвід, зокрема і екзистенціональний, який дає уявлення про цілісну картину розвитку бачення природи та історичного розвитку людини в контексті сучасної культури, і навіть філософсько-правового її аспекту. Учений Р. Мею визначив екзистенціалізм як не лише філософський напрям, а культурний рух, який закріплює глибинні емоційний та духовний вимір сучасної людини, який відображає психологічну ситуацію, в якій він знаходиться, виражає унікальні психологічні перешкоди з якими він стикається. На думку В. Знакова, в екзистенціальному досвіді сконцентровано загальне знання суб'єкта про людську природу та такий досвід є важливою частиною екзистенціального інтелекту та зазначений вид інтелекту виявляється в здатності людини міркувати про фундаментальні проблеми буття – життя, смерті та існування загалом. Він представлений як сплав мови як форми суспільного знання та невербальної суб'єктивності (уніфіковане загальне в людині та складно вираженою словами його індивідуальності).

В екзистенціальному досвіді суспільства міститься набута правова культура того чи іншого народу, який передається від покоління поколінню, який є невід'ємним його надбанням. Крім цього, особистість може осмислити конкретний набутий нею екзистенціальний досвід та перевести його на рівень практичного застосування. І в цьому контексті важливим є те, що лише особистість може мати та осмислити екзистенціальний досвід та діяти відповідно до нього і, розвиваючись як особистість, поновлювати знання в цій сфері та в інших сферах, які їй необхідні в силу відповідальності за своє життя та постійної орієнтації на саморозвиток та вдосконалення, а суб'єкт права може не бути особистістю,

оскільки його відповідальність розмивається та замінюється раціональними програмами та страхуванням ризиків, оскільки право є лише технологією управління суспільством.

Пріоритетний напрям розвитку демократичного суспільства полягає в тому, щоб кожна людина була особистістю, оскільки лише особистість здатна бути носієм високого рівня правової культури, яка є невід'ємною частиною осмисленого нею досвіду та основою позитивного розвитку особистості та суспільства загалом, в силу притаманних їй креативності, самостійності, відповідальності та індивідуальних особливостей та орієнтацією на постійний розвиток.

При філософському дослідженні правової культури особистості виникає питання: чи існує вона об'єктивно, чи ж її реальність суб'єктивна? Чи можна вважати правову культуру інтерсуб'єктивним явищем? Незважаючи на те, що цій проблематиці присвячено багато наукових праць, можна стверджувати її невичерпність. Тому до цього комплексного концептуального осмислення правової культури так і не було зроблено.

Важливою характеристикою взаємозв'язку особистості та суспільства є так званий ступінь суб'єктивності особистості щодо суспільства. Сенс цієї характеристики полягає в тому, що особистість сильніше психологічно прив'язана, суб'єктивно інтегрована в суспільство в тому випадку, коли вона якнайповніше реалізувала себе в процесі створення, формування, розвитку суспільства.

Проте ступінь суб'єктивності дуже складно забезпечити практично. Це пов'язано, по-перше, з тим, що приналежність до суспільства забезпечується фактом народження, походження – статтю, расою, значною мірою національністю, мовою, а, по-друге, з тим, що громадська система не завжди надає можливість вибору та однозначно нав'язує особистості свій варіант рішення, незалежно від її намірів та бажань. Наприклад, і зараз у багатьох країнах особистість не має вибору, служити чи не служити в

армії, а в деяких країнах працювати чи не працювати, будувати своє життя за світськими чи релігійними звичаями.

Зовнішній прояв, маніфестація ідентичності особистості із суспільством відбувається за дотримання особистістю певних правил поведінки, які свідчать про її приналежність до суспільства. Так, тільки та людина, яка виявляє в поведінці певні знаки, «коди», «міфи», притаманні культурі цієї спільності, сприймається як належить до цієї спільності. Ці знаки одночасно є й обмежувачами особистості з інших націй. Варто зазначити, що правова культура пов'язує його зі своїм суспільством і водночас відрізняє від інших соціумів.

У працях відомих учених значна увага приділяється розвитку концепції інтерсуб'єктивності. А. Шюц здійснив значний вклад у розуміння суб'єктивного усвідомлення, яке можна розглядати як теоретичний базис для вивчення складних процесів міжособистісної комунікації, розуміння суб'єкта в соціальних взаємозв'язках. Учений аналізує ситуації потреби людей до самоконтролю та саморефлексії, прагнення до коректного та уважного розуміння іншого з найближчого та далекого соціального оточення. Проте в межах повсякденності часто виникає значна кількість конфліктних актів взаємодії, зумовлених насамперед нездатністю особистості до критичної самооцінки та правильної взаємодії в межах законів, норм, традицій. Так, наприклад, розуміння мотивів своєї соціальної поведінки, особливо якщо вони не лежать у площині матеріального інтересу, а спрямовані на розвиток творчих сил і мають виразну гуманістичну орієнтацію, викликає низку складнощів у взаєминах з тими, кому подібного роду смислові орієнтації чужі.

Якщо звернутися до теорії А. Шюца, його ідеї допомагають осмислювати ситуації, коли особистість прагне зрозуміти самого себе і через самосвідомість сформулювати інтелектуальний досвід для наближення до розуміння іншої людини. Але інша людина виступає в раціональному

плані самодостатньою особистістю, наділеною здібностями до конструктивної саморефлексії (Шюц). Але саме в цьому разі істотною проблемою в системі правильного розуміння Другого виступають самі можливості Другого усвідомлювати свої цінності, потреби. По суті, тільки в цьому випадку можливе наближення взаємопізнавальних контекстів, які так само можуть бути передумовою для більш-менш повного розуміння Я Іншого. Однак, навіть якщо таке розуміння через взаємопроникнення смислів і досягнуто, на практиці ми постійно можемо спостерігати, як виникають різні ситуації «не розуміння, що розуміє». Коли навіть тривале спільне розуміння веде до ситуації, де більшість смислових настанов, поведінкових реакцій, емоційних, цілераціональних дій встановлено і розподілено в результаті соціальної взаємодії.

Також у повсякденному житті ми постійно стикаємося з нерозумінням і небажанням розуміти, ні себе, ні близьких, ні тим більше «далеких». Мало того, основні кризові моменти комунікації виявляються на незліченній кількості прикладів, коли близькі люди стають нескінченно далекими і саме з позицій розуміння переживань, устремлінь, цінностей. І навіть тоді, коли непогано усвідомлюються сенси власних цілераціональних дій при розумінні і тим більше поєднанні позицій і смислів дій інших людей часто виникає протиріччя, що полягає в відмінностях, які своїм корінням сягають вже в аксеологію. Говорячи дещо в підвищено емоційному стилі, сформулюємо для прикладу одну досить зрозумілу всім, хто має досвід життя, дилему: чи може бути той, хто зрозумілий – прощений. Тим більше, коли «зрозумілий» ніколи не зможе (причому через чітко усвідомлені і Вами, і ним обставини, що породжують конкретні сенси соціальної дії) змінитись у своїх поведінкових актах.

Не менш складні життєві проблеми виникають, коли йдеться і про оцінку Іншого. Тут практика дає не менше підстав для скептицизму. У тому сенсі, що потенційно Я дуже цілісне і конструктивно-критично здатне оцінювати зміст дії Іншого. Навіть, якщо це і має місце, то в повсякденній

практиці такі оцінки загрожують розривом відносин, не кажучи вже про банальний самозахист в особі Іншого навіть від дуже щадної критики.

Одна з найважливіших проблем, пов'язаних із дослідженням правової культури, виражається в її типологізації. Якщо звернутися до праць Пітирима Сорокіна, то він виділяє такі типи культури або соціокультурні типи, як ідеаційний, чуттєвий та ідеалістичний. Він вважав, що кожний тип культури та будь-яке суспільство можна описати і зрозуміти тільки через призму властивої йому системи «значень, норм, цінностей», які розуміються як методика і техніка закріплення та об'єктивації в поведінковій структурі внутрішньої здатності людини організовувати навколишній світ у розумне та духовне ціле.

Визначаючи соціокультуру у вузькому сенсі, як одну з цивілізацій, П. Сорокін зазначив, що кожна з культурних надсистем має властиву їй ментальність, свій кодекс поведінки, свої домінуючі форми соціальних відносин, власну економічну і політичну організацією і, нарешті, власним типом особистості з властивим тільки йому менталітетом і поведінкою. Також П. Сорокін зауважував, що кожному типу культури відповідає певний їм тип правової культури. Отже, головне призначення культури полягає у формуванні ціннісно-нормативної системи суспільства та членів суспільства та в символічно-нормативному опосередкуванні їх діяльності та взаємодії (Sorokin, 1970).

У цьому разі зазначимо досить вузьке трактування самого поняття «культура», властиву численним культурологічним концепціям. Культура зводиться тут до чинних лише на рівні свідомості «цінностей» і «нормам («зразкам поведінки»), що визначають індивідуальну чи групову поведінку індивідів у конкретному співтоваристві, та те, що передається від покоління до покоління подібний до символічних кодів і знакових систем.

Водночас, на нашу думку, не варто зменшувати ролі матеріальної культури. Визначаючи «соціокультуру» в широкому сенсі як

суперорганічний світ, новий Всесвіт, який був створений Людиною, П. Сорокін зазначав, що він так визначає її складові:

- нескінченно багатий ідеологічний всесвіт смислів, об'єднаних у системи мови, науки, релігії, філософії, права, етики, літератури, живопису, скульптури, архітектури, музики, драми, економічних, політичних та соціальних теорій тощо;

- так звана матеріальна культура, що являє собою втілення всіх цих смислів у біологічному середовищі, починаючи з простих знарядь і закінчуючи найскладнішим обладнанням, книгами, картинами та ін.;

- усі приховані та відкриті дії, церемонії, ритуали, вчинки, в яких індивіди та групи індивідів здійснюють та застосовують той чи інший набір смислів.

Ідеаціональна культура по суті є релігійною культурою, в якій головною цінністю виявляється Бог. Прикладом ідеаціональної культури виступає культура середньовічної Європи, усі сфери якої були підпорядковані релігійним цінностям. Законодавство в ідеаціональній правовій культурі також розглядалось як дане Богом.

Характерними рисами чуттєвої культури є визнання реальністю того, що сприймається органами чуттів. Прикладом чуттєвої культури є сучасна західна культура, головний принцип якої полягає в задоволенні фізичних потреб індивідуума. У чуттєвій культурі право вважається створеним людиною інструментом підкорення однієї групи будь-якою іншою. П. Сорокін зазначав, що сучасна йому чуттєва культура Заходу, а разом із нею й чуттєва правова культура ввійшли в епоху занепаду. Сутність кризи він вбачав у тому, що етичні та правові цінності повільно втрачали своє духовне значення, з чого робився висновок про перехід до нової ідеаціональної етики та праву (Sorokin, 1970).

Концепція соціокультурних типів П. Сорокіна показує, що неправомірно розглядати правову культуру як суцільно юридичний феномен. Використовуючи соціокультурний підхід П. Сорокіна до

правової культури особистості, розширюється уявлення про правову культуру особистості за межі правового мислення та правової поведінки особистості й визначає світогляд сучасної людини як цілісної системи цінностей, поглядів, норм, переконань.

Для більш детального філософського дослідження правової культури особистості необхідно розглянути співвідношення позитивного та природного права як невід'ємних складових правової культури особистості.

Природне право – це основа соціальності, соціальної організації суспільства, яка виникає як засіб забезпечення природних прав людини. Основоположними для людини є: право на життя, на свободу, право на свободу пересування, на недоторканність особистості, рівність, приватну власність, право бути щасливим та ін.

Уся соціальність людини є похідною від природного права. Тому будь-які замах на реалізацію природного права шкодять соціальній організації суспільства. Але природне право людини може бути обмежене у випадку, якщо його діяльність порушує природне право інших суб'єктів суспільства і тоді вже йдеться про право інших людей на самооборону.

У сучасній науковій літературі основними принципами теорії природного права називаються:

1. Принцип об'єктивної сутності права.
2. Проголошення принципу свободи та рівності людей.
3. Принцип невідчужуваності права і свободи людини.

Однією з умов самоорганізації суспільства є часткове обмеження природного права його членів заради природного права на життя, безпеки і добробуту інших людей та суспільства взагалі. Перелік цих обмежень та їхні межі встановлює позитивне право.

Позитивне право – це система правових норм і принципів, які легітимізовані як система законодавства держави. Позитивне право

виступає нормативним регулятором соціального життя суспільства, яке впливає на формування певного типу правової культури.

Поняття правових норм розуміється як форма регуляції соціальної поведінки індивіда або членів спільності і може бути співвіднесено з регуляцією способу життя, діяльності та ін. Правові норми, більш ніж інші види норм (моральні, культурні та ін.), виробляються відповідно до характеру і типу спілкування індивідів у межах ціннісно-нормативної системи суспільства. Включення індивіда в правову культуру суспільства здійснюється шляхом засвоєння та реалізації ним норм соціальної взаємодії. Цим досягається підтримка громадського порядку та його інтеграція. Е. Дюркгейм у роботі «Про поділ суспільної праці» наводив думку, що відносини, засновані на суспільному договорі, припускають існування системи законів, які легітимізуються суспільством через систему моральних норм, що дають змогу вирішувати проблему інтеграції соціуму.

Український історик, дослідник Ярослав Грицак вважає, що суспільний договір виник, як відповідь на ключову проблему світової історії – обмеження насильства. Далі суспільний договір пройшов кілька етапів розвитку.

Першим суспільним договором, фактично, стало звичаєве право. Суспільний договір у більш сучасному розумінні виник в античний період і визначав права та обов'язки мешканців державного об'єднання. Концепція суспільного договору звузилася з появою ідеї монархії й відродилася в епоху революцій 17-18 століть. Сучасність налічує безліч різних соціальних договорів-консенсусів. Дуже часто вони співіснують одночасно. На його думку Україні притаманні наступні договори-консенсуси.

- Консенсус сірої зони, що виник у пізній період Радянського Союзу і у великій мірі залишився у країнах пострадянського простору. Він

означає, що держава закриває очі на певні речі, які роблять її громадяни, бо без цього неможливе існування суспільства.

- Консенсус ліберальної демократії, що є головним для сучасного світу. Він означає, що ми делегуємо свої права державі тією мірою, в якій держава має гарантувати і безпеку, але також і добробут.

- Консенсус нового середнього класу, що виник за останні 60-70 років. У цій концепції, крім добробуту та безпеки, з'являється нова цінність – гідність. Україна є однією з небагатьох країн, де панує ця концепція (Грицак).

Якщо звернутись до аналізу співвідношення спільних та відмінних рис природного та позитивного права, варто зазначити такі їхні спільні риси: спільність багатьох моральних норм; орієнтація на регулювання соціальної поведінки людини; підтримання ідеї гармонійності соціального життя та Всесвіту; спільність багатьох природно-правових принципів та функцій; спільна логіка підтримання світового та державного правопорядку; загальнообов'язковість для всіх людей; домінування розуму над почуттями; поєднання справедливого і законного.

Але, на нашу думку, позитивне та природне право поєднуються в певну природно-позитивіську теорію. Природне право створюється людьми в процесі їх життєдіяльності. Позитивне право створюється структурними органами держави на основі урахування природного права. Але встановлене право розвивається, і напрям його розвитку залежить від діяльності та поведінки культурно дієвих суб'єктів. Людина може приймати рішення щодо своєї поведінки або діяльності не тільки на підставі позитивного права, але на підставі ідеї природного права, створеної внутрішньо. Тому що свідомість людини відзначається не тільки зовнішніми чинниками, а й суб'єктивними чинниками, панівними цінностями, ідеями, свободою волі та інш.

ВИСНОВКИ до розділу 1

Феномен правової культури особистості належить до недостатньо дослідженої проблематики у філософському дискурсі. Незважаючи на наявність багатьох публікацій з цієї проблеми у філософській науці та існування різних визначень правової культури, які розкривають окремі аспекти цього багатогранного феномена, треба зазначити, що цілісного філософського дослідження правової культури особистості немає.

Разом з тим важливість філософського дослідження правової культури особистості визначається тим, що вона виступає, як інтерсуб'єктна сфера людського життя та як соціокультурний феномен, які впливають на осмислення культури як рушійної сили історичного розвитку як суспільства загалом, так і окремих соціальних структур.

Недостатня розробленість проблеми правової культури особистості в сучасному філософському дискурсі та важливість вивчення особливостей формування та розвитку правової культури особистості в умовах розбудови правового суспільства в Україні зумовили необхідність зосередитися на теоретико-методологічних та концептуальних засадах розкриття сутнісних характеристик правової культури особистості.

Серед багатьох наукових підходів до визначення правової культури визначено три найбільш важливих, на нашу думку, підходи. Перший підхід при дослідженні правової культури фокусує увагу на тому, що насамперед правова культура – це система цінностей і норм, яка вкорінена у свідомості особистості. Отже, фокус дослідницького інтересу пов'язано з правовою свідомістю, як сукупністю певних правових цінностей та норм, які вироблені суспільством. Правова свідомість зумовлює правову поведінку особистості та має вираження у правових формах взаємодії особистості та суспільства. Другий підхід до інтерпретації правової культури акцентує увагу на певний стан та розвиток правової суспільної та індивідуальної свідомості й соціальної практики. Отже, підкреслюється вплив різних факторів (суспільних, політичних, економічних та ін.) та різних елементів

нормативної системи суспільства, права, моралі, традицій, звичаїв на формування правової культури суспільства та особистості. Поняття «правова культура» в соціально-філософському контексті може бути використано як при розгляді людини загалом, так і при аналізі окремого суспільства. Але проблема взаємозв'язку та взаємовпливу правової культури особистості та правової культури суспільства має бути предметом окремого дослідження.

Третій підхід до інтерпретації правової культури пов'язаний із розглядом правової культури як якісного стану правової системи суспільства, певного якісного буття правової дійсності. Ми згодні з думкою вчених, які вважають, що правова культура відображає сукупність усіх елементів правової діяльності в її функціонуванні та розвитку, що відображає досягнення філософсько- правової думки.

Для поглиблення розуміння онтологічної сутності правової культури особистості та подолання її обмежень у межах філософських методів та концепцій, на нашу думку, можливо використовувати філософсько-соціологічний підхід. Застосування філософсько-соціологічного підходу в дослідженні правової культури особистості уможливорює об'єднати філософську методологію та соціологічний категоріальний та емпіричний інструментарій для більш глибокого розуміння природи та сутнісних характеристик правової культури.

Правова культура особистості в межах таких методологічних засад виявляється концентрованою не тільки довкола цінностей, як за аксіологічного підходу, і не тільки довкола суспільних інститутів, як при використанні соціологічного інструментарію, а довкола людини, яка постає головним носієм правової культури. Фокус на суб'єктності правової культури є одним із умов її деоб'єктивізації.

Запропоновано визначення терміну «правова культура особистості», під яким розуміється сукупність поглядів, цінностей, норм, настанов, які

характеризують ставлення особистості до права, законності, правосуддя та суспільно-правового буття.

Обгрунтовано, що правова культура особистості має ціннісну природу та відображає в правовій формі стан найважливіших соціальних цінностей, зокрема цінності свободи особистості.

Важливе місце серед передумов і чинників розвитку української філософсько-правової думки посідають ідеї попереднього покоління філософів. З цих ідей варто виділити такі: ідея рівності людей, повага до їх прав і свобод (П. Орлик, Г. Сковорода); ідея переваги особистості над суспільством, «соціальним загалом» (Г. Сковорода); пріоритет духовного, божественного в людині над матеріальним (Г. Сковорода); ідея домінанти любові, втіленої в категорії «серце», в людській свідомості, пізнанні, житті (Д. Юркевич).

Значний внесок у розвиток філософсько-правових ідей в Україні вніс Богдан Кістяківський. Концептуальний підхід Б. Кістяківського до права та правової культури суспільства можна визначити як соціокультурний. Він визначає, з одного боку, право як найбільш значний виразник культури, а з іншого, розглядає культуру як важливу форму буття права. Отже, учений вважає, що історично сформований рівень правосвідомості і правової культури є факторами формування та розвитку правової держави.

Принципово важливе значення для авторської філософської рефлексії поняття правової культури особистості є концептуальні підходи до осмислення культури відомого українського мислителя В. Малахова. Думки цього дослідника на культуру як особливого «наддіяльнісного» виміру людського буття, соціальна організація якого базується на вільній комунікації людей, які реалізують спільно визнані смисложиттєві цінності, важливо для нашого дослідження тому, що відкривають можливості для концептуального осмислення цілісного людського світоставлення як основи культурної смислотворчості, та втілення цього світоставлення в правовій культурі особистості.

У сучасній українській філософії серед праць, присвячених дослідженню агапічних основ соціальності варто назвати праці сучасних українських учених І. Голубович, В. Туренко. В. Туренко детально та системно проаналізував феномен любові в античні часі та в сучасному суспільстві. Для нашого дослідження важливим є зроблений В. Туренко аналіз складних суперечливих взаємин любові та справедливості.

У працях відомої української дослідниці І. Голубович представлено аналіз етимології термінів «любов-агапе», «агапічний» у поняттєво-категоріальному апараті вітчизняної філософії, окреслено теоретичні та праксеологічні контури агапелогічного підходу, визначено ядро агапелогічного підходу, смисловий зв'язок любові-агапе й цілісності на відміну від тотальності, що є симуляцією цілісності; запропоновано при аналізі ядра агапелогічного підходу розглядати тріаду «любов – розум/розумність – справедливість», що дає можливість обґрунтовано використовувати агапелогічний підхід до дослідження правової культури особистості.

Запропоновано визначення поняття «агапічна реальність», яке дозволяє наповнити розуміння правового буття суспільства новим соціально-філософським змістом. В авторському визначенні поняття агапічної соціальності суттєву роль мали праці української дослідниці Ю. Бродецької, яка не використовує термін «агапічна соціальність», але в її дослідженнях обґрунтовується близький за змістом термін «койнонія». На нашу думку, можна надати таку дефініцію терміну «агапічна соціальність» – це соціальна реальність, сформована як результат соціальних відносин та соціальної взаємодії, які ґрунтуються на людяності, любові до ближнього, довірі та пріоритеті духовності. Але уточнення визначення цього терміну в соціально-філософському дискурсі потребує подальшої розробки.

Оскільки правова культура особистості є об'ємним за змістом поняттям, тому важливо використовувати певні фільтри для включення

або ні певних характерних рис до цього поняття. На нашу думку, одним з таких найважливіших маркерів може виступати агапелогічність буття. Цей маркер дуже важливий для характеристики такого виду культури, як правова культура особистості та можливостей використання агапелогічного підходу до визначення її сучасного змісту.

Зазначено, що правова культура особистості – невід’ємна частина культури особистості, яка є відображенням її загального рівня культури. Але ні один індивід не може бути позбавлений правової культури повністю. Тому можна говорити про різні варіанти правової культури: низький, недостатній, деформований, високий, негативний та ін., але ніяк не про її відсутність.

Одна з найважливіших проблем, пов’язаних із дослідженням правової культури, виражається в її типологізації. Якщо використовувати ідеї теорії соціокультури та соціокультурний підхід до аналізу суспільства П. Сорокіна, можна виділити такі типи правової культури суспільства, як ідеаційний, чуттєвий та ідеалістичний. П. Сорокін вважав, що кожний тип культури та будь-яке суспільство можна описати і зрозуміти тільки через призму властивої йому системи «значень, норм, цінностей», які розуміються як методика і техніка закріплення та об’єктивації в поведінковій структурі внутрішньої здатності людини організовувати навколишній світ у розумне та духовне ціле.

Концепція соціокультурних типів П. Сорокіна показує можливості дослідження правової культури особистості не тільки як суцільно юридичного явища, а соціокультурного феномена. Завдяки використанню соціокультурного підходу П. Сорокіна до правової культури особистості розширюється уявлення про правову культуру особистості за межами правового мислення та правової поведінки особистості й визначається світогляд сучасної людини як цілісної системи цінностей, поглядів, норм, переконань.

На нашу думку, можемо розрізнати як мінімум три типи правової культури особистості – побутовий, або масовий, носієм яких є пересічні громадяни; професійний, носієм яких є професійні юристи; та експертний, носії яких мають правову ментальність, яка відрізняється за своїм змістом від ментальності пересічних громадян та професійних юристів. У побутовому типі правової культури, носієм яких є пересічні громадяни, можна розглядати «позитивний» та «негативний» підтипи. «Позитивний» підтип відображає правову культуру людини, система правових цінностей, норм, установок та ін., не має протиріч з панівною правовою культурою суспільства. «Негативний» підтип відображає негативні та деструктивні явища в правовій культурі людини. Від гармонійної взаємодії всіх «позитивних» типів правової культури певним чином залежить розвиток правової культури особистості та правової культури суспільства загалом, зміцнення в соціумі законності, правопорядку та згуртованості.

Встановлено, що правова культура особистості є складним духовним феноменом, який має багаторівневу структуру, що включає сукупність принаймні таких елементів, як правовий світогляд, правові цінності, правові норми, правова ментальність, правова свідомість, правові стереотипи, архетипи, правова поведінка. Одним із значущих, але недостатньо досліджених елементів у структурі правової культури, є поняття правової ментальності. Під правовою ментальністю в найзагальнішому вигляді ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих установок і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву. Уважаємо, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінанту його відчуття, сприйняття та ставлення до соціальної дійсності.

Для більш детального філософського дослідження правової культури особистості розглянуто співвідношення позитивного та природного права як невід'ємних складових правової культури особистості. На основі

аналізу співвідношення спільних та відмінних рис природного та позитивного права, зазначено такі спільні риси: спільність багатьох моральних норм; орієнтація на регулювання соціальної поведінки людини; підтримання ідеї гармонійності соціального життя та Всесвіту; спільність багатьох природно-правових принципів та функцій; спільна логіка підтримання світового та державного правопорядку; загальнообов'язковість для всіх людей; поєднання справедливого і законного.

Підкреслено, що позитивне та природне право поєднуються в певну природно-позитивістську теорію. Природне право створюється людьми в процесі їхньої життєдіяльності. Позитивне право створюється структурними органами держави на основі урахування природного права. Але встановлене право розвивається, і напрям його розвитку залежить від діяльності та поведінки культурно діючих суб'єктів.

Досліджуючи правову культуру особистості, треба визначати коріння її національної правової культури, які закладені в історичному сенсі розвитком традицій, цінностей, архетипів, стереотипів сприйняття і моделей поведінки. Тому важливо подальше філософське дослідження співвідношення права і закону, обґрунтування важливості необхідного внутрішнього зв'язку між свободою та правом, свободою і законом (природним і цивільним), правом і справедливістю, що сприяє розвитку національної правової культури. Зацікавленість держави в розвитку правової культури особистостей, формуванні власних політико-правових традицій, зокрема традицій демократичного політично-правового дискурсу, зумовить зміцнення законності і правопорядку в нашій країні та може змінити сприйняття України в міжнародному просторі.

Важливість цілісного філософського дослідження правової культури полягає в тому, що особистість є носієм вищого рівня правової культури, яка є невід'ємною частиною осмисленого нею досвіду та основою позитивного розвитку особистості та суспільства загалом, в силу

притаманних їй креативності, самостійності, відповідальності та індивідуальних особливостей та орієнтацією на постійний розвиток.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: МІЖ АКСІОЛОГІЧНИМ ТА АГАПЕЛОГІЧНИМ ПІДХОДАМИ

2.1. Аксиологічний підхід у дослідженні правової культури особистості

Розглядаючи правову культуру як соціокультурний феномен варто зазначити, що в основі такого підходу покладено ідею про право як цінність. Аксиологічний аспект правової культури особистості є важливим, оскільки використовується також як метод за допомогою якого можливо здійснити аналіз структурних елементів правової культури особистості. Потрібно враховувати, що в кожній особистості своя ієрархія цінностей, і те, що значуще для одного, може не мати цінності для іншого. Але є загальнолюдські цінності – свобода, істина, добро, краса та ін., значущість яких у структурі правової культури особистості визначає її характер та особливості.

Тим часом саме поняття «цінність» є багатовекторним за своєю суттю. Під цінностями розуміються не тільки позитивні, але й негативні явища. Наприклад, у Філософському енциклопедичному словнику надано таке визначення поняття «цінність»: «термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного» (Філософський енциклопедичний словник, 2002; 707).

З метою окреслення евристичного потенціалу аксиологічного підходу в дослідженні правової культури проаналізуємо розвиток уявлень про цінність у різні історичні періоди.

У давньогрецькій філософії основною ідеєю було те, що найвищою цінністю є людина, яка є мірилом усіх речей. Демокрит (460 р. до н.е. – рік смерті не відомий) зазначав: «Мудра людина є мірилом усього, що існує».

У такому розумінні – мудра людина є прекрасною в силу краси та розуму та об'єктивного існування як творіння.

Сократ (470 – 399 р.р. до н.е.) зазначає: «тепер не світовий закон визначає спосіб життя індивіда». Ця теза підкреслює, що творцем морального закону є особистість, і що неможливо однаковим способом пізнавати природу матеральних речей та природу людини.

Цінності набули належність до світу духовності, ідей. І тому важливим для формування особистості є те, що підноситься над людською природою – те до чого вона свідомо прагне до самоусвідомлення, самопізнання, проявлення кращих людських рис.

Платон в одному із діалогів розкриває поняття благо, в яке входить прекрасне, досконале, самодостатнє, поміркованість та своєчасність, розум та розуміння та властивості самої душі – знання та відчуття, що утворюють собою певну ціннісну ієрархію.

Аристотель встановив поділ цінностей на ті, які цінуються (шануються), якими вихваляються, та які є можливостями. Особливе значення має розподіл цінностей на матеріальні та духовні. Найбільша цінність та, яка знаходиться в душі – це чесноти, також є цінності в тілі – це здоров'я, краса і матеріальні цінності, такі як багатство, влада, пошана.

Звернемо увагу і на кініків античності, оскільки їхня позиція має практичне значення для сучасного світу. У філософії кініків спростовувалось загальноприйняте шанування цінностей та зазначалось про більше значення чеснот, а також на те, що мудреці мають керуватися не загальноприйнятими законами, а законами чеснот. Кініки зазначали про підміну цінностей при використанні загальноприйнятих законів та, як зазначив Антисфен, про пріоритет у шануванні людини справедливої більше, ніж рідної. Показником руйнування держави є неможливість відрізнити людину добру та від її протилежності.

В епоху еллінізму важливого значення мають погляди стоїків, які сформулювали, що цінність властива будь-якому благу або посередництву,

яке сприяє життю та приносить багатство та здоров'я, а також є мінова цінна, яка призначається досвідченим оцінником.

З наведеного вище вбачається, що античні мислителі зробили внесок у розробку поняття цінності, їх ієрархії, видів та надали визначення й перелік цінностей, які є важливими для тієї історичної епохи, так є й актуальними для сучасного суспільства.

В епоху Середньовіччя формується антисцієнтистська позиція. З'явилася семіотика – учення про знаки та символи, яке включає аксіологічні ідеї, та які виражаються в знаково-символічних формах та відображені в роботах Фоми Аквінського, Августина та інших представників зазначеного періоду. У такому розумінні ритуали постають важливими, оскільки несуть у собі прояв шанування Бога, того хто є джерелом і причиною всього.

В епоху Відродження людина усвідомлюється найвищою цінністю, і такі представники цієї епохи як Джованні Піко Мірандола (1463-1494р.р.) у «Промові про гідність людини» зазначає про людину як чудо, Томаззо Кампанелла, який прагне досягнути блага та красу, та який розрізняє три види блага : перше – благо абсолютне як Бог та суще, друге – благо певної речі та її збереження, третє – благо стосовно нас, яке є відношенням до нашого існування та є тим, що нас зберігає.

У такому розумінні світосприйняття людини як благо пронизана вся вищезазначена епоха, в якій людина самостверджується через важливість та цінність власного існування, та характерні концепти: я – є, я – існую, я – творець, я – чудо творіння та інші. Наступний вид блага як предметів матеріального світу та як якостей, та нематеріальних речей, які як людина так і людство бажає зберегти. У цьому виді блага проявляється матеріальна та духовна природа матеріальних речей, у творах мистецтва, у набутому досвіді культурної самоідентичності різних соціумів. Третій вид блага – саме ставлення формує ціннісний вимір і тому допомагає зберегти те, що

для людини є цінністю. У третьому виді блага – цінність проявляється як суб'єктивне ставлення до певних речей, якостей, досвіду тощо.

У XIV столітті цінність пов'язується з тим, що ми про них думаємо, та детермінується між нашим ставленням до речей, та якою ціною нам коштувало їх отримати.

У XVII столітті акцент філософської думки робиться та розумності людини та її здатності мислити. Декарт (1596-1650 р.р.) зазначає про те, що істинне призначення розуму полягає в розгляді істинної цінності всіх благ, та досконалість людини полягає в тому, що вона має свободу волі. Декарт вказує, що досягнення благ деякою мірою залежить від нашої поведінки. Рене Декарт торкнувся важливих тем співвідношення між тим, що ми вважаємо благом та свободою волі як унікальної можливості, за допомогою якої людина реалізує бажання, цілі, мрії; переносить їх з площини потенціальної можливості в площину об'єкту матеріального світу або певного духовного надбання, яке проявляється через риси характеру, через напрацювання навичок для неї важливих та цінних.

Спіноза в «Етиці» зазначив про те, що ціннісні поняття є тим, що заважає істинно пізнавати світ та досягненню людьми власного щастя.

Якщо сприймати всі ситуації як досвід, який необхідний для еволюції людства, зокрема і окремої людини, тоді сприйняття та засвоєння його відбувається природньо, тоді він переживається як продовження процесу пізнання себе та можливості розширити світосприйняття та досягти істинної цілі – щасливого життя.

Людина та речі матеріального світу мають різну цінність, і тому в категоріях особа та річ вже закладена змістовна відмінність одного від іншого, зокрема що людина є основною цінністю, а наші бажання, ідеї та інше має похідний характер. У такому розумінні не поняття, категорії, досвід, речі повинні бути в центрі, а людина, оскільки вона є тією від якої все витікає через проявлення її власної свободної волі. І в соціальній

реальності людина є творцем власного життя, оскільки вона конструює свою соціальну реальність (за термінологією П. Бергера та Т. Лукмана).

Досвід людини накопичується в процесі діяльності людини, в силу проявлення свободної волі, в силу творчого начала в якому закладена сама цінність людського існування.

Оскільки людина є творцем свого життя, відповідно вона визначає засоби, поступальні кроки, які їй необхідні для досягнення певних бажань і розуміння похідного характеру цих засобів. Це допомагає також глибше пізнати свою природу, використовувати за призначенням речі, які служать для досягнення бажаного. Без знання про себе неможливо доходити до правильних висновків та використовувати власний потенціал, а також використовувати за призначенням потенціал речей, який у них вкладений.

Неокантіанці розглядали історію людства як процес усвідомлення, втілення цінностей, а філософію – вченням про загальнозначущі цінності. У такому контексті трансформаційний процес свідомості людства можна розглядати через осмислення сенсів та набуття необхідного досвіду для розширення меж пізнання себе та світу.

Лейбніц визначив поняття цінне як «значуще з точки зору блага» та благо є тим, що сприяє досконалості. У такому контексті досконалість міститься в благі та зовнішнім проявом його є цінність. На нашу думку, важлива думка філософа про те, що цінність – це проявлений потенціал блага і в ньому в силу зовнішнього прояву набутий певний досвід, який корегує та може змінювати та додавати нових змістів тим чи іншим цінностям та розвиватися з еволюцією свідомості людства.

Важливий поділ благ на «видимі» та «справжні» здійснив Ф. Бекон, який зазначив про джерело цих видів благ. Витоком зовнішніх цінностей є пристрасть, а справжніх – чесноти. Філософська цінність цих висновків полягає в осмисленні справжньої природи цінностей. На думку вченого, несправжні цінності або видимі цінності з часом відпадають, оскільки не мають змістовного внутрішнього наповнення. Несправжні цінності це ті,

які не відповідають внутрішнім переконанням. Справжні цінності в силу природи людини, яка досконала, цілісна, гармонійна, створюють внутрішній та зовнішній світ. І справжнє благо людиною створюється в стані єднання з собою та своєю вищою природою і реалізується через справжні цінності на конкретному історичному відрізку.

Ідея Джона Локка про цінність, яка має економічний зміст, відображає в розвитку теорії цінності її інший аспект, який пов'язаний з більш глибоким розглядом не душі, а тіла як інструмента, який має виражене практично-економічне проявлення.

У праці відомого філософа Юма «Моральні почуття» для нашого дослідження вбачається важлива думка, яка стосується джерела моральних вчинків, якими є любов до людей та мотивом таких дій є справедливість. Важливість цінності, на думку вченого, породжує в свідомості систему захисту цієї цінності через сприйняття її значущості.

Заслуговує на увагу думка І. Канта в «Метафізиці звичаїв», через яку така людська чеснота, як гідність, має абсолютну внутрішню цінність, яка виражається в повазі до всіх живих істот. І в нашому дослідженні ми повернемося до цінності гідності як однієї із ключових якостей особистості, яка є носієм високого рівня правової культури.

Ідеї, думки, роздуми мислителів нового часу є надбанням та скарбом філософської думки людства, яка розвивається та розширює сприйняття дійсності, підсвічуючи тонко-матеріальну площину, які ще не матеріалізувались, однак які сприяють виникненню нових сучасних тенденцій створення благ у достатньо гармонійній конфігурації.

Наступний важливий виток розвитку в ціннісній парадигмі формується в XVIII-XIX століттях та пов'язаний з такими мислителями, як Гегель, Р. Лотц, Ф. Ніцше, Г. Рікеррт, М. Хайдеггер, С. Франк.

Р. Лотц зазначив про необхідність виокремлення ціннісних понять до світу ідей, а світу реального з його набутих досвідом. Ніцше зазначив про цінність процесу оцінки та про те, що цей процес пов'язаний з діяльністю

людини. Філософ вбачає зв'язок між цінностями та їх змінами, які знаходяться у зв'язку із зростанням сили особи, яка встановлює цінності.

На думку В. Віндельбанда цінності належать до апіорних, оскільки дані людству позадосвідного знання, трансцендентними. Такі знання є ідеалом, напрямком та вектором людського існування, однак не можуть бути досягнуті.

А. Рікерт продовжив філософський пошук витоків цінностей та стверджував, що цінності не залежать від людини та її ставлення до них, що вони існують самі по собі. А. Рікерт розглядав цінності як ключовий аспект людського досвіду і зазначав, що цінності виникають внаслідок взаємодії між індивідуумами та їхнім оточенням. Він також підкреслював важливість розуміння контексту, у якому цінності виникають, оскільки він впливає на їхнє сприйняття та значення.

За поглядами А. Рікерта, цінності не можна об'єктивно виміряти або порівнювати між різними культурами чи індивідами. Вони є суб'єктивними і виражають особисті переконання, бажання та відчуття індивіда. Цінності формують наше світосприйняття і впливають на наші вчинки та взаємодії з іншими людьми. Рікерт вважав, що розуміння цінностей є ключовим для розуміння людської культури і суспільства загалом. Продовжуючи думку філософа про два світи, які співіснують як світ цінностей та світ реальний, приходить зіставлення про потенційне та явне (проявлене), які як дві паралельно існуючі реальності можливого та дійсного з'єднуються завдяки дії через матерію, в якій реалізується певна потенційна можливість буття. Уже зовсім інше питання, що досвід накопичується та вносить зміни або збагачує, доповнює реалізований у матерії потенціал.

У філософському дискурсі важливим є ціннісна концепція С. Франка та його дослідження безумовних цінностей. Наприклад, цінність краси, яка існує як об'єктивна та властива самому об'єкту та існує сама по собі. У такому контексті моральний ідеал визначає нашу волю, а естетичний ідеал

визначає наше почуття і тому відноситься до належного – того, що має бути. Відокремлення належного від безумовних цінностей показують можливість підміни понять, вкладення в моральний ідеал того, що не є ним та можливість маніпулювання як почуттями, так і волею людей, оскільки закладають змістовну частину умовної цінності, яка може впроваджуватися в суспільне життя.

У XVIII – XX столітті важливий вклад у дослідження цінностей здійснили українські філософи до яких належать: Г. Кониський, Д. Туптал, Д. Чижевський, П. Юркевич, Ф. Прокопович.

Ф. Прокопович вважав, що людина живе для пізнання світу та для задоволення духовних і матеріальних потреб. Як бачимо еволюцію в свідомості людства понять цінності та перенесення з теоретичної площини в практичну власного пізнання як сенсу життя.

Значний вклад у розвиток теорії цінностей зробив П. Юркевич. Він сформулював аксіосферу, спираючись на духовний розвиток особистості. У своїх працях він визначає душу, як вогонь, який поєднує особистість з Богом (Юркевич, 2009). Він вважав, що духовна та матеріальна сфера однаково важливі, оскільки пронизують усе в цьому світі і завдяки поєднанню утворюють конкретну структуру, якої б не існувало, якщо б не ідея або думка, яка виникла в людини, та яку вона реалізувала.

Д. Чижевський зазначає про наявність кордону між двома світами, який проходить у душі людини та визначає, що саме контекст має значення для визначення певної категорії тим чим вона є і саме завдяки протилежності людина може вирізняти види та підвиди категорій певних понять.

У продовження роздумів філософа, формулюється таке риторичне питання: існував би вибір у людини, якщо б існувало лише добро, та не було тіньових сторін в особистості? У підсвідомому та надсвідомому є великий потенціал, яким певною мірою особистість має змогу користуватися за допомогою технік та інструментів, які напрацьовані

науковцями. Однак в цій площині продовжуються дослідження, які можуть пришвидшити знаходження тих ключів доступу до інформації, які змінять реальність людства в бажаному напрямі створення світу без війн, з ресурсами для всіх та без існування негативних явищ, наслідків від людської діяльності, які шкодять людству та нашій планеті.

Погоджуюсь з тим науковцями, що природа феномену цінностей має об'єктивно-суб'єктивну природу та може бути охарактеризована як характеристика свідомості (Підлісний, Шубін, 2017).

Об'єктивна природа цінності відображається в тому, що є вищі цінності, які існують незалежно від оцінки та ставлення до них людей, тобто вони існують об'єктивно, а також в процесі включення їх в соціальну діяльність, вони набувають суб'єктивного характеру. Суб'єктивний характер цінності полягає в тому, що є певні потреби, які пред'явлені свідомості і залежно від значення цієї потреби суб'єкт визначає цінність певного об'єкту тощо.

У сучасному філософському дискурсі цінності розглядаються як: «властивість того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання» (Бутківська, 1997). Як правильно зазначається вченою, «це відношення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами, якостями особистості...» (Бутківська, 1997).

Отже, можна зазначити, що цінності слугують своєрідними орієнтирами, що допомагають людям розуміти дійсно важливе для них - ключове - це те що транслюється, та проявляється через їхні дії.

Соціальні цінності визначають загальні норми та стандарти в суспільстві, на їхній зміст і формування впливають різні фактори - історичні, культурні, релігійні та інші. Вони можуть бути як універсальними для більшості людей, так і специфічними для певних груп чи культурних спільнот.

Особистісні цінності виникають на основі унікального досвіду людини. Вони можуть відображати особисті прагнення до щастя, самореалізації, взаєморозуміння з іншими людьми, а також досягнення успіху в різних сферах життя.

Цінність набуває змісту з огляду того, яку потребу значущості для суспільства задовольняє остання та яке внутрішнє ставлення до неї особистості. Так само, якщо розглядати цінність права, тоді потрібно зауважити, що воно має декілька важливих аспектів – інструментальну та соціально-культурну цінність. Право виступає як інструмент організації суспільних відносин, який вирішує конкретне юридичне завдання, яке з'являється в суспільстві, встановлюючи алгоритм дій у певних ситуаціях та забороняючи певну суспільну поведінку в соціумі. Право мінімізує настання певних негативних наслідків для суспільства, оскільки містить принципи права, які є орієнтирами як для всіх людей, зокрема і для тих, хто на професійній основі його застосовує.

Не тільки норма права скеровує та наповнює правовим змістом нормативно-правові акти, також дух права та закону. Як зазначає Т. Богданевич, «проблема «духу» права полягає в тому, що не існує єдиного закріпленого визначення цього поняття. Не потрібно розглядати звернення до «духу» права при тлумаченні як спробу «вивертання» норми права та її подача в потрібному сенсі.» (Богданович Т.; 2016). Учений зауважує, що в контексті дослідження феномену права «при застосуванні «духу» права необхідно враховувати весь контекст, в якому вживається норма..., іноді контекст входить не тільки до норми права, але.. у зверненні до Конституції, до міжнародних Конвенцій...». Крім того важливо доповнити, що «дух» права повинен неодмінно враховувати мораль як основний компонент права. Отже, поняття «духу» не є безмежним, у разі його застосування потрібно враховувати баланс між інтересами людини та держави, а також змінами в правовій системі» (Богданович, 2016).

Врахування контексту застосування норм права всіма хто включений до процесу правозастосування має велике значення вже через те, що контекст визначає чи відбудеться збіг між нормою та ситуацією на яку ми накладаємо нормативний матеріал, в такому розумінні норма права є інструментом належним або ні для вирішення того чи іншого завдання.

Культурний феномен права розкриває багатогранність набутого досвіду людством, зокрема екзистенційний, ментальний, підсвідомий та показує еволюційні зрізи удосконалення правових систем, правових механізмів, вираження досягнутого рівня розвитку в правотворчій, правозастосовчій діяльності.

Філософ права Густав Радбрух зазначив, що право є результатом роботи розуму, і тому його можливо зрозуміти, виходячи із самої природи людини.

Цінність свободи тісно пов'язана з цінністю права, оскільки останнє створює можливість для реалізації всіх дозволених варіантів виборів, та через принципи права формує моделі поведінки, які є благими для людства, через історично набутий досвід та забороняє певні дії, які шкодять людині та людству. У цьому трактуванні свобода також є умовною, оскільки в суспільних відносинах у соціумі вона обмежена певними умовами, правилами, нормами, хоча всі визнають її цінність безумовною. І тут ми підходимо до важливого питання як певного ставлення, так і відображення в свідомості людей того, чим дійсно є право та важливого змістовного наповнення його принципів. З цього погляду доцільно переосмислювати різні соціальні контексти життя, у яких людина стикається з правовою дійсністю та різницю між дійсною та належною поведінкою. Зрозуміло, що історичні особливості розвитку спільнот впливають на специфіку сформованого ставлення в людей до правової дійсності, і це також необхідно враховувати для впровадження правових механізмів реалізації того чи іншого завдання в суспільстві, оскільки врахування цих особливостей формує довіру до правової системи.

Звернемося до визначення правової культури О. Юрійчука, який зазначає, що проявами суб'єктивної реальності є правова культура, в якій відображені цінності (Юрійчук, 2016).

У контексті дослідження правової культури особистості можна зазначити, що від існування типів світосприйняття людини, в якій наявна ієрархія цінностей свободи, гідності, відповідальності, справедливості, та залежно від шабля на якому знаходяться ці цінності, можливо робити висновки щодо рівня правової культури певної особистості.

Незважаючи на те, що традиційно використовується аксіологічний підхід до дослідження правової культури особистості, його використання не вирішують наявні актуальні проблеми деформації правової свідомості і як наслідку відсутності або низького рівня правової культури особистості. Філософська рефлексія правової культури особистості не може бути обмежена використанням лише аксіологічної методології, оскільки багатогранність концепту зумовлює необхідність використання таких підходів, які допоможуть дослідити більш повно всі аспекти правової культури особистості. Використання агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості доцільно в зв'язку з можливістю розглянути об'єкт дослідження через структурні елементи так і через принципи самого підходу, що надає ґрунтовності в розумінні механізмів, які задіяні та впливають на внутрішній рівень досліджуваного об'єкту.

Агапелогічний підхід – це метод сучасної філософії, який дає змогу заповнити прогалину у філософських знаннях щодо можливостей використання цього методу для філософської рефлексії складних соціокультурних феноменів, пов'язаних з особистістю.

2.2. Евристичний потенціал агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості

Правова культура формується та зберігається в правовій системі країни, законах та правилах, що регулюють поведінку громадян та

взаємини між ними. Вона також передається через традиції, звичаї, норми моралі та етики, освіту, мас-медіа та інші аспекти суспільства. Правові цінності та норми втілені в конституції країни, законах, судовій практиці та інших правових документах. Крім того, правова культура визначається рівнем правосвідомості та правоосвідченості громадян, їхньою усвідомленістю прав та обов'язків, а також готовністю дотримуватися законів та норм у повсякденному житті.

Правова культура особистості – це сукупність знань людини в правовій сфері, які реалізує людина в правових відносинах до себе та до іншого та до навколишнього середовища через стосунки, які мають внутрішнє та зовнішнє проявлення. Правова культура особистості має внутрішні та зовнішні прояви. Внутрішні прояви правової культури особистості виявляються в правовій ментальності, в уявленнях про право і справедливість. Зовнішній прояв правової культури особистості виражається через дії людини, зокрема через висловлення думок, намірів, почуттів, здійснення вчинків, поведінку в повсякденному житті та в інших формах вираження думок, намірів та почуттів.

Змістовно розглянути правову культуру особистості уможливорює її структура. Так, у структурі правової культури особистості можна виокремити різні рівні, ядром якої є правова свідомість, до складу якої належать правові переконання, правові настанови та правові цінності, та все те, що допомагає сприймати право та вести себе правомірно або неправомірно тощо. Правова культура особистості проявляється в дотриманні законів – це основний показник правової свідомості. Людина з вищою правовою свідомістю поважає закони своєї країни і намагається їх дотримуватися навіть тоді, коли ніхто не бачить. Крім того, важливим показником високої правової культури особистості є повага до прав та свобод інших людей.

Правова свідомість особистості виражається в сприйнятті реальності та ставленні людини до цієї реальності як до правової чи неправової.

Центром у правовій культурі особистості є надсвідоме – це світ ідей, думок. Рівнем надсвідомого є думка, яка впливає на людину, оскільки вона є потенційною дією та запускати процес її втілення через почуття. Але вплив надсвідомого на формування правової культури особистості потребує спеціального дослідження.

Осмислення впливу думок та емоцій і їх взаємопов'язаність між собою та взаємопородження один одного сприяють формуванню виваженого ставлення до внутрішнього світу людини. Загальний фон – стан в якому перебуває людина, сформований думками та емоціями, зумовлює також звуження або розширення сприйняття людиною соціальної дійсності. Людина як дієвий суб'єкт при розширеному сприйнятті дійсності має більшу варіативність виборів поведінки стосовно себе та іншого.

Внутрішня реальність людини складається з почуттів, думок, емоцій, а також ставлення до середовища, в якому знаходиться людина. Так людина почуттями, думками, станом, діями, наміром, оточенням формує з внутрішньої реальності зовнішню дійсність. Наприклад, така ланка як почуття впливає на думки і навпаки, також думка впливає на дію та дія може вплинути на виникнення думки. Середовище та намір найбільше впливає на всі ланки.

Окремо варто зупинитися на намірі, оскільки це найменш досліджуване явище. Намір схожий на потенціальну дію та породжує виникнення імпульсу та вибудовує можливу або бажану низку подій. Поле наміру та його концентрація може впливати на зовнішній світ, оскільки переключає внутрішню увагу на пошук та збір з дійсності саме тих елементів, які реалізують такий намір.

Не менш важливими для формування думок, почуттів та відчуттів є середовище зовнішнього світу та реалізована людиною свобода волі. Оскільки, кожна дія людини є вольовим актом, відповідно можливо умовно здійснити поділ таких дій через змістовну частину, закладену в

самій дії. Одні дії сприяють фізичному та психічному здоров'ю, інші можуть згубно впливати на організм людини, ще інші дії спрямовані на отримання матеріальних благ або слави, влади та інше.

Фактично кожна реалізована дія має в собі енергію – благості, пристрасті та невігластва, які є основними енергіями, діючими у всесвіті та реалізуються через почуття, стан, відчуття, емоції, оточення людини, події життя та через матеріальні речі.

У збірнику стародавніх святих текстів індуїзму слово веди (veda) перекладається з санскриту як знання, вчення, які почали записувати в XVI столітті до нашої ери та закінчили записувати в V столітті до нашої ери; в яких зазначено про три гуни матеріального світу або енергіями, діючими у Всесвіті.

Бхагавата-Пурану прийнято вважати основною суттю всієї ведійської літератури та філософії веданти, під якою розуміють авторитетні коментарі до текстів святих писаній. У коментарі до Шримад-Бхагаватам або яку ще прийнято називати Бхагавата-Пурану, А. Ч. Бхактиведента Свами Шрила Прабхупада, міститься пояснення, зокрема в 3.5.48 коментарі Шримад-Бхагаватам, що «матеріальний космос діє під впливом трьох гун зовнішньої енергії Господа. Різні істоти також відчувають їх вплив і тому не можуть діяти узгоджено, ці неузгоджені дії живих істот є причиною відсутності гармонії в матеріальному світі» (Шримад Бхагаватам). У 14.17 коментарі «Бхагавад-Гіта» зазначено, що «гуна благості породжує істинне знання, гуна пристрасті розпалює жадібність, а гуна невігластва приводить людей до дурниць, ілюзії та безпам'ятства» (БхагаватГіта). Проявами гуни благості є покора, відвертість, терпіння, готовність служити, доброта, відкритість; проявами гуни невігластва є лінь, ілюзорність, безумство; проявами гуни пристрасті є фокусування на діяльності, збагаченні, тобто та матеріальних аспектах буття.

Всесвітні закони не є очевидними, на відміну від законів, які приймаються законодавчими органами та міжнародними спільнотами. Знання та осмислення законів тонкого світу впливають на формування бажаної дійсності, оскільки є первинними стосовно проявленого світу, який є одним із варіантів тієї дійсності, яка б могла існувати. Є очевидним, що баланс гун або енергій, які впливають на людину, призводить до наслідків гарного самопочуття, стану продуктивності та цілеспрямованості дій до конкретних матеріальних результатів.

Так, постійна робота без відпочинку спричинить психологічне вигорання або депресивний стан, або фізична бездіяльність – атрофію м'язів, або відсутність сну – смерть. Це такі явні приклади виникнення та дії певної енергії матеріального світу на людину.

Усвідомлення знаходження людини в певному стані, відчуття свого тіла, душі та духу у взаємозв'язку, сприяє внутрішньому балансу різних енергій в тілі.

Ще один важливий приклад дії ілюзорної енергії – пошук сенсу життя, який віддаляє від самого життя, оскільки людина формує власні змісти. Оскільки дійсний зміст життя – це саме життя, в якому людина перебуває в конкретний момент часу в певних соціальних умовах, у певному стані, який у подальшому впливає на події, які відбуваються в майбутньому житті людини. Пошук сенсу життя підмінює та заважає самому життю. У такий спосіб діє ілюзорна енергія, яка спотворює реальність та здійснює виникнення в людини сплутанності в свідомості, та виникнення неправильних питань, які вона ставить собі та отримує таку відповідь, яка її постійно не влаштовує у зв'язку з чим цей пошук безкінечний.

На відміну від зовнішньої енергії, яка є відображенням рівня розвитку людини є також внутрішня життєва енергія, за допомогою якої реалізується закладений потенціал як здібностей людини так і втілення поставлених цілей. Знання про життєву енергію людини, утворення,

акумулювання, витрачання внутрішньої енергії, допомагають досягти якісного рівня життя людей, ефективного використання власних внутрішніх ресурсів, в такому контексті необхідно розглянути поняття даньтянь, яка має витоки із Стародавнього Китаю.

Понад чотири тисячі років тому в Стародавньому Китаї була створена та опрацьована система роботи з тілом, свідомістю та енергіями людини. До основних трактатів Стародавнього Китаю належать – Дао де цзин (сер. III в. до н. е.) та «І – Цзін». У «Дао де цзин» викладаються основи даосизму, філософії Лао-цзи. У центрі доктрини вчення про велике Дао, загальний Закон, який панує скрізь і все походить від нього, недоступне органам почуттів та пізнати Дао є сенсом життя. Трактат даоської філософії «І – Цзін» є найстарішим трактатом даоської філософії, який називають книгою пророцтв та мудрості, який пояснює зміни в житті зміною енергій у світі.

У межах східної медичинської практики наявний постулат, що у людському тілі є три містичні енергетичні поля, в яких здійснюється трансформація енергії. Це нижній даньтянь, середній даньтянь і верхній даньтянь, розташовані в черевній порожнині, у грудях та в ділянці мозку. Усі три поля живляться через енергетичні канали, що проходять через все тіло. У нижньому полі утворюється енергія, у середньому полі вона зберігається, а у верхньому полі здійснюється перетворення енергії. Даоська традиція зазначає, що істинним енергетичним та інформаційним джерелом для самоперетворення є наша сутність, Божественний виток у нас самих – внутрішня сутність, яка є найсвятішою, тільки від наших власних зусиль залежить можливість відкрити і використовувати це джерело.

Розуміння наскільки важливим є знання, які пов'язані з народженням, акумулюванням та трансформацією енергії в тілі людини та наші зусилля, які мають бути направлені на використання джерела ресурсу нашого тіла для розвитку людини нового часу. Недаремно кажуть, що тіло

є порталом для людини, таким входом до істинного знання, яке можливо отримати, вмюючи формувати, управляти та трансформувати внутрішню енергію самої людини. Оскільки людина є частиною природи, зрозуміло, що ми включені в закони цього світу, які діють незалежно від того, знаємо ми про них чи в нас такі знання відсутні.

Для дослідження евристичних можливостей агапелогічного підходу треба зупинитись на понятті гармонії як складової світосприйняття та світовідношення особистості. Зазначимо, щоб людина відчувала гармонію в суспільному бутті, необхідні взаємини зі «старшими», «молодшими», «рівними». Психотерапевт Марина Таргакова, зазначає про існування пропорції в таких стосунках: 20; 20; 60. Ця пропорція виражає гармонійний баланс присутності в житті відносин зі старшими та молодшими по 20% і з рівними – 60%. Відносини з рівними – це стосунки з друзями. У таких відносинах, народжуються ідеї та пориви, у відносинах з рівними людина може відкрито ділитися своїми думками, може надихати, розкриваються таланти, отримувати такий цінний та важливий для розвитку – зворотній зв'язок. У стосунках з молодшими ми вчимо, даємо підтримку, сприяємо розвитку людини, спрямовуючи і наставляючи її, а у відносинах зі старшими – це відносини з батьками та вчителями, з людьми, які мають важливий для нас досвід, знання, вище соціальне або матеріальне становище, і в цих відносинах людина отримує знання, таку важливу інвестицію в житті. У спілкуванні зі старшими ми вчимося смиренню, з молодшими – співчуттю, а з рівними ми здійснюємо обмін та розвиваємося.

Світогляд зумовлює необхідність мати карту світу, яка схожа на дорожню карту та зумовлена діяльністю людини, та змістовним наповненням цієї картини є відповідь на питання: яким постає для мене світ. В. Малахов зазначає, що за діяльністю та самореалізацією, самоактуалізацією знаходиться світовідношення в якому акцент перенесений на не збирання пазлів для формування картини світу, а

прийняття світу таким, який він є зі всіма його проявами, і фокус знаходиться на власному світовідношенні як відповідальності, яка виражається у відповіді на питання: як мені ставитися до іншої людини (Малахов; 2010).

У філософському енциклопедичному словнику міститься визначення світовідношення, зміст якого характеризує «єдність людини зі світом, розмаїття їхніх об'єктивних зв'язків, особливості людського способу буття». (Філософський енциклопедичний словник; 2002). У визначенні світовідношення акцентується саме єдність людини зі світом та взаємообумовленість між різними формами освоєння світу людиною, які є вираженням її самої, проявлені через вибори способів самовизначення.

Агпелогічний підхід у дослідженні правової культури особистості розкриває певне світовідношення, в якому відображаються певні форми освоєння світу людиною. З урахуванням зазначеного, агпелогічний підхід до правової культури особистості розкриває можливості глибинного світовідношення людини до себе як духовної істоти в повноті та цілісності, із усвідомленням відповідальності за прийняті рішення та ставлення до інших людей.

Через питання, які людина собі ставить можна прослідкувати, яку життєву стратегію вона втілює в життя. Так, питання «для чого?» показує, що особистість бере на себе відповідальність за все, що трапляється в її житті та за результати, зокрема за ті, які її можуть не влаштовувати, або є неприйнятними, а також за наміри й дії та бездіяльність у реалізації бажаного результату розвитку подій.

Ієрархічна структура цінностей і самоусвідомлення особистості є тією платформою, на якій будуються інші елементи системи. Такий підхід має внутрішню структуру, яка поєднує душу, дух, особистість, розум та свідомість. Душа має певний вектор постійного розвитку та їй не дуже цікавий результат, їй цікавий сам процес пізнання, накопичення досвіду. Поле душі, використовує внутрішню систему я-дитина, через яку

включається та проявляється, а також через почуття, емоції. Щодо особистості, це про рівень дисциплінованості, стосунки людини з власним тілом, той рівень відповідальності перед собою за себе. Рівень духу – це рівень енергії, сили, волі, який проявляється через імпульси. Ще одна важлива структура – розум та свідомість, яка вміщає в себе всю інформацію та знання.

Можна зазначити, що такі складові структури особистості, як душа, дух належать до духовного рівня. До фізичного рівня можна віднести все те, що сформувалось завдяки набутому досвіду та наявних якостей особистості, її характеру, темпераменту, типу мислення, швидкості обробки інформації та реакції. Зазначимо, що серед праксеологічних переваг теоретико-методологічних контурів агапелогічного підходу є універсальність. Це означає, що агапелогічна методологія може бути використана не тільки в соціально-філософському дослідженні духовних феноменів, але й у міждисциплінарному просторі гуманітарного знання.

Агапелогічний підхід до аналізу онтологічної сутності правової культури особистості виражається у дослідженні світовідношення та світосприйняття людини. Евристичний потенціал агапелогічного підходу дає можливість цілісно та змістовно охарактеризувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальне життя на принципах «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості».

Етимологія терміну «агапе» як вищої форми почуття любові додає внутрішню та зовнішню цілісність у собі і себе зі світом. Використання агапелогічної методології дослідження правової культури особистості дає змогу відкрити нові можливості аналізу світовідношення людини, яке відображає світовідношення особистості до себе, до іншого, до соціуму, до світу загалом та законів, які в ньому діють.

Почуття любові виражається в правовій дійсності через справедливість, яка втілена в нормах права та моделях правової поведінки.

Зазначимо, що правові норми розробляють, приймають, реалізують і контролюють люди. При цьому у своїй діяльності, поведінці вони керуються певними уявленнями, мотивами, цілями, настроями та емоціями. Щодо інструментів, які надані людині для досягнення цілей життя, то погоджуємось з думкою Елесдеа Макінтайр який зазначає, що розум є «калькулятивним», «він може оцінювати істини факту і математичні відношення, але не більше. Тому в царині практики він може говорити лише про засоби. Про мету він повинен мовчати» (Макінтайр).

Правова культура особистості формується при здійсненні психічної діяльності та має проявлення у її діях, та при взаємодії її з іншими членами суспільства. У філософському енциклопедичному словнику поняття «психіка» (грец. *psychikos* – душевний) тлумачиться, як «особлива форма відображення суб'єктом об'єктивної реальності, складна система взаємодії свідомого та позасвідомого» (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Площина бути з Іншими містить середовище, у якому наявні встановлені правила взаємодії між суб'єктами, які окреслюють коло заборонених дій при реалізації ними свободи. Встановлення правил взаємодії, зумовлені взаємовідносинами в яких, справедливість відбувається завдяки любові. Справедливість як інструмент любові впорядковує та встановлює рівновагу при взаємодії між різними суб'єктами в соціумі, вона повертає відповідальність до дієвого суб'єкта.

Стоїки підкреслюють єдність любові і права, яка може бути відображена у словах: «Саме те, що ми за своєю природою схильні любити людей і є основою права». Разом з іншими ми можемо бути, реалізуючи власні природні кращі схильності без яких неможливо говорити про людяність та інші якості притаманні особистості. Людина, яка здійснює обраний напрямок свого розвитку як досягнення абсолютної свободи, знаходиться на шляху становлення особистості, яка реалізується повною мірою лише з іншими. Змістовні складові природи та психіки людини,

відображаються в рішеннях, які приймає людина в правовій дійсності. Так само почуття забезпечують глибину, динамічність, творчість, лояльність сприйняття людиною зовнішнього світу, впливаючи на організацію його системи установок та орієнтацій.

Такі філософи як Платон, Б. Паскаль, Т. Гоббс, А. Сміт, Ш. Монтеск'є відмічають вплив почуттів на характер наших думок, відносин та дій. Як зазначає В. Туренко в роботі «Антична філософія любові»: «Любов.. впорядковує справедливість, щоб призупинити дію інстинктивних сил, вона зіштовхує один з одним людські індивідуальності, врівноважує їх, визначає їх як «інших», так і рівних та наділяє їх правами» (Туренко В., 2017). Е. Левінас підкреслює, що одна із онтологічних функцій любові – «завжди стежити за справедливістю» (Е. Левінас). Оскільки, слово – є засобом абстракції і узагальнення, відображає глибокий зв'язок між предметами зовнішнього світу, звернемося до семантики давньогрецьких слів любові – «ἔρως/eros», «στοργή/storge», «φιλία», «ἀγάπη/agape», які відображають їх змістовну складову, в яких втілений набутий досвід взаємовідносин людей між собою в певний період існування суспільства (Міхальова, 2020). З семантики давньогрецьких слів любові слідує, що «ἔρως/eros» є основою чуттєвої любові, любов-філія «φιλία/ philia» – основою дружби, дружелюбності, любов-сторге «στοργή/storge» є основою любові у сім'ї, між родичами, а любов-агапе «ἀγάπη/agape» є основою милосердя, відданої любові. Умовно виділимо підставу виникнення досвіду закріпленого в словах любові.

Узагальнюючи підстави виникнення такого досвіду, можна дійти висновків про те, що бажання є підставою чуттєвої любові – (ἔρως/eros), на ціннісній спільності між людьми виникає любов-філія (φιλία), природним зв'язком обумовлена любов – сторге (στοργή/storge), на раціональному виборі заснована любов-агапе (ἀγάπη/agape).

У процесі емансипації людини до абсолютної свободи та в русі до «ми» постає здійснення нею раціонального вибору, основою якого є

милосердя (віддана любов), оскільки виступає умовою реалізації абсолютної свободи. При концептуалізації агапелогічного підходу в сучасній українській філософії ми орієнтуємось на роботи І. Голубович, В. Малахова, В. Туренка, де представлені значущі для соціально-філософського ракурсу агапелогічного підходу теоретичні позиції в контексті сучасної правової культури.

У працях В. Туренко здійснено дослідження агапічних основ соціальності, феномена любові в його генезі від античності до сучасного періоду. У своїй монографії «Антична філософія любові» В. Туренко проаналізував еволюцію значень та смислів давньогрецького «словника любові»: «...ми бачимо всю багатогранність застосування «агапічних слів»: від батьківської любові і любові до людей до любові як чогось вищого та унікального в житті людському» (Туренко, 2017).

Важливим для окреслення контурів агапелогічного підходу є праці відомої української дослідниці І. Голубович. Учена обґрунтовує наявність негативних явищ відсутністю справжньої соціальності, на формування якої впливає любов. Так, у контексті суспільних взаємовідносин призма агапелогічного підходу має фундаментальне значення, оскільки акцентує необхідність присутності любові у міжособистісних та макросоціальних взаєминах, які є індикатором їхньої справжності та аутентичності (Голубович, 2023).

У працях В. Малахова, присвячених феномену любові, осмислюється культура як певний вимір буття, організований на основі вільного вибору особистостей, які реалізують спільні життєві сенси. Це важливо для розуміння цілісного людського світоставлення як основи культурної смислотворчості людини. Тема любові як ідеалу спілкування і своєрідна кульмінація людського світоставлення розкрита в збірнику «Вразливість любові» (2005), яка за визнанням самого В. Малахова, є найістотнішою з його публікацій.

Агапелогічний підхід до правої культури особистості базується на таких принципах, як цілісність, гармонійність, особистісна проєкційність. Принцип цілісності агапелогічного підходу до правової культури особистості розкривається через ставлення до себе з тотальним прийняттям власної внутрішньої структури, яка поміщена ззовні в різні контексти життя та різні взаємовідносини – родинні, професійні, дружні, громадянські, людські. Сприйняття особистістю себе як я є світ та світ є я, тобто не відокремленість людини від життя, а включенням у нього.

Цілісність проявляється також у знанні та приналежності, відчутті величності свого роду, який через шану людини до нього, повагу та любов наділяє пращура їх силою та ресурсами. Гармонійність як принцип агапелогічного підходу до правової культури особистості проявляється в знанні правових основ суспільства, здійснення будь-яких дій в узгодженні з власною совістю та без внутрішніх конфліктів, що створює певний стан благосприйняття, благоприйняття, благодтворення.

Словник іншомовних слів містить різні визначення поняття гармонії, в яких основною притаманною їй рисою є співмірність частин певного об'єкту як загалом так і між собою, а дисгармонія характеризується порушенням у поєднанні певного встановленого закономірного порядку такого поєднання (Словник іншомовних слів). Із зазначених визначень вбачається така змістовна риса для гармонії, як закономірність. Зазначене слово складається з двох слів – закон та мірність, тобто наявність законів у різних мірностях, при дотриманні чи поєднанні яких ми отримаємо гармонію. Це закони, як природні, фізичні, прийняті законодавчими органами різних країн світу та інші закони Всесвіту. Фізичні закони існують незалежно від волі людини, так само закони різних країн, які приймаються компетентними органами держав дають можливість оцінити рівень свідомості суспільства, як певної держави та тих суспільств, у яких вони діють.

Неспроможність виконувати міжнародні акти, також свідчить про рівень свідомості суспільства та необхідності складення нового суспільного договору, в якому визначатиметься нова дієва стратегія розвитку суспільств та їх взаємовідносин, та яким будуть врегульовані питання міжнародної безпеки та гарантії її забезпечення.

Щастя має стати новою стратегією людства, оскільки щаслива людина не здатна на конфронтацію, її розум направлений на процес пізнання себе і творення світу через реалізацію власних цілей, які відповідають її сутності, що забезпечує гармонійне буття в соціумі.

У філософській позиції французького екзистенціаліста Камю у «Міфі про Сизифа» розкривається зміст щастя не завжди пов'язано з позитивним результатом у діяльності, а достатньо руху до цілей для того, щоб відчувати його у серці. На нашу думку, наявність зв'язків по вертикалі з духом та по горизонталі – з душею відкривають персональний зміст щастя.

Сфера розвитку творчого потенціалу особистості застосовується до всіх важливих сфер життя людини, оскільки закладена у зміст людського існування. Розумна та щаслива людина зможе насолоджуватися вже тими досягненнями, які вона має у важливих сферах життя та рухатися в напрямку їх покращення. Це процес еволюції свідомості людства, частиною якого є людина, і яка включена в нього як творець власного життя, та виробник персональних спектрів індивідуальності, які доповнюють всесвіт.

Еволюція людства може йти декількома шляхами – через страждання або через духовний розвиток. Історія людства є як раз відображенням обраних шляхів у різні історичні епохи як результати прийнятих рішень осіб, які мали вплив на маси людей, використання інтелекту та створення ядерної зброї та її використання, керовані політичні та епідеміологічні процеси та інше, чи шлях «саторі» через усвідомлене духовне зростання, в якому важливим є вибори серця – душі, яким притаманний процес пізнання

себе, постійний саморозвиток та самовдосконалення, звернення до тіла як інструмента душі, яке бажає гармонії між матерією та духом.

Знання є інструкціями до себе та до взаємодії з світом задля реалізації власних важливих для людини цілей, які здійснюються через обрані вибори. У любові є аспект сили, який направляє людина власними виборами – свідомими чи неусвідомлюваними, власні істинні цілі є ключем, який відкриває власне внутрішнє джерело енергії для втілення бажаного в матеріальній дійсності. Розуміння та відчуття власної цілі, а також вибір її реалізувати, зумовлюють акумулювання внутрішніх ресурсів, знаходження необхідних інструментів або їх напрацювання з метою її досягнення. Взаємозв'язок із собою на рівні тіла та власних внутрішніх структур направляють людину до щасливого життя.

Людина як частина цілого та ціле одночасно, наділена творенням почуттів, які є її виборами. Достатньо певній частині соціуму обрати та втілювати стратегію духовного розвитку, в якому особистість займе позицію свідому у встановленні та розвитку зв'язку духу, душі, тіла – тоді зміни індивідуальної свідомості вплинуть на загальну колективну свідомість людства та вплинуть на загальну стратегію людського існування у світі.

У книзі Екклізіаст, у вірші 3.15 зазначено: «Що є, то було вже воно, і що статися має було вже, бо минуле відновлює Бог!» (Біблія). У цьому контексті, воля проявляється у виборах, неважливо чи свідомо чи несвідомо був здійснений вибір, який неодмінно призводить до певного результату, який настає як наслідок минулого. Лише в теперішньому людина має наслідок минулого та в теперішньому людина творить те, що буде відновлено в майбутньому, оскільки воно є наслідком минулого.

Старі стратегії призвели до конкретних результатів – до війни, оскільки ми втілювали протягом певного періоду конкретні стратегії розвитку нашої держави. У теперішньому є потенційна здатність обрати нові найкращі стратегії розвитку суспільства та нашої держави та їх

реалізовувати. До таких найкращих стратегій має належати об'єднання людей у країні та між країнами у єдину спільноту-сім'ю з метою гармонійного співіснування, з врахуванням спільних та відмінних рис різних країн. Існують різні види любові, однак у любові – агапе (грец. *αγάπη*) міститься квінтесенція тієї сили, яка діє у всесвіті, а також аспект правильного ставлення до іншої людини. Стратегія ставлення один до одного як до матері, до всіх жінок та як до батька – до всіх чоловіків можуть змінити ставлення у міжособистісній комунікації та підвищити ефективність та конструктивність взаємодії між людьми.

І державна стратегія є тією відправною точкою, з якої формуються цілі у всіх важливих для суспільства сферах та план їх реалізацій. Ключевим для зміни і втілення державної стратегії є зміни у мисленні людей, у їх світовідношенні та світосприйнятті себе та іншого.

Важливою зміною у внутрішній стратегії розвитку особистості постає питання духу як зв'язку з першоджерелом любові, який через енергію допомагає втілювати істинні цілі людини і відчувати стан радості та спокою у серці. Особистість зростає через розширення зони власної відповідальності та зайняття активної позиції у формуванні якостей характеру – вдячності, мужності, правдивості, безоцінного судження, гумору, достоїнства, милосердя. Саме тому формуванню вищезазначених якостей особистості має приділятися більша увага, оскільки людина, маючи зв'язок із собою, та через відчуття внутрішніх імпульсів здійснює найкращі вибори із всіх доступних їй варіантів.

Стратегія державного та суспільного розвитку має зосереджуватися на пріоритеті гармонічного особистісного зростання людини, яка діє у зв'язку з духом, душею, тілом, розумом. Важливими в такому особистісному розвитку є відчуття задоволення результатами у важливих для людини сферах життя та розуміння власного персонального змісту щастя.

Агapelогічний підхід правової культури особистості має певну мету – це щасливе людське життя в основі якого наявне світовідношення до себе та іншого як цілісної та гармонійної духовної істоти, яка набуває досвід з метою еволюціонування. Так само як людина може осмислити сенс власного життя, наповнивши його індивідуальним змістом, так само мета наукового дослідження формує напрямок та кінцеву мету, до якої науковець має прийти або відмовитися від запропонованої концепції. Значення дослідження агapelогічного підходу до правової культури особистості полягає в загальному якісному рівні світовідношення, яке реалізується через світосприйняття людиною себе та світу. Світовідношення в правовій сфері людиною формується через набутий правовий досвід, правовий поточний, правовий родовий та внутрішні архетипічні образи та особистісну структуру людини, і первинним у його формуванні є внутрішнє ставлення до себе та світу, яке реалізується через транслювання цінностей, настанов, звичок особистості, які впливають на ті вибори, які реалізує людина.

Досвід правовий поточний – це весь правовий досвід у вказаній сфері, отриманий людиною в житті, який починається з першим вдихом та закінчується фізичною смертю. У цьому досвіді людина пізнає себе та правові аспекти світу, та у людини формуються певні правові настанови – такі програми, які створюють проєкції внутрішнього світу людини на зовнішній світ. Людські настанови фактично є вірою людини в явища, риси, які вона відмічає в макросвіті та мікросвіті, оскільки її фокус уваги направлений на них. У досвіді правовому поточному важливим є середовище, в якому формуються настанови, які підсвідомо впливають на людину та якість її життя. Поточний правовий досвід можна переписувати через формування образів та моделей поведінки, і у такий спосіб набувати інший правовий досвід, який необхідний людині для гармонійного життя в суспільстві. Родовий правовий досвід людини визначений через приналежність людини до родової системи її батьків та/або через

приналежність до родової системи батьків, які набули у встановленому порядку статусу батьків на підставі рішення суду та закріплений в поведінкових звичках зазначених осіб. Родовий правовий досвід має також важливе значення для людини, оскільки є фактично тим досвідом, який розкривається протягом людського життя в певних родових сценаріях поведінки, які можуть не усвідомлюватися, однак впливають на проявлені моделі поведінки.

Оскільки, в агапелогічному підході до правової культури особистості самосприйняття людиною себе як духовної істоти актуалізовано у світовідношенні, тому розглянемо деякі філософські погляди про душу. А. Залужна зазначає, що на підставі аналізу філософської спадщини інших дослідників можна виокремити три основні концепції про природу душі: матеріалістичне (атомістичне), спіритуалістичне (ідеалістичне) і психофізичний монізм (спінозизм) (Залужна, 2012). Перша матеріалістична концепція про душу ґрунтується на поглядах Демокріта про те, що тільки матеріальні атоми створюють справжню реальність. Друга концепція – спіритуалістична, заснована на тому, що основний принцип речей – це духовність. Третя концепція поєднує матеріалістичне та ідеалістичне світорозуміння, в якому матерія не є єдиною субстанцією, є особлива субстанція, за якою духовне та матеріальне є лише її проявом. На нашу думку, можна підтримати поєднання концепцій матеріального та ідеалістичного світорозуміння. А. Залужна зазначає, що завдяки зусиллям волі здійснюється усвідомлення людиною свого внутрішнього світу й підпорядкування тіла моему «Я», тому душа постає «як середовище, у якому перебувають духовні явища», і визначається вченим як «певна єдність, ... яка комбінує та пов'язує» (Залужна, 2012).

Самосприйняття людини себе як духовної істоти, яка поєднує матеріальне та духовне та втілює задачі душі, користуючись наданими в розпорядження інструментами, зумовлює певне глибше та змістовніше

ставлення до себе, до власних задач, цілей, до набуття досвіду, напрацювання необхідних якостей та проявлення себе в цьому світі.

Доктор філософії Майкл Ньютон у книзі «Подорож душі» запропонував уявити розум у вигляді трьох концентрованих кіл, кожний менший за попереднього та розміщені у середині іншого, та відділені один від одного шарами ментальної свідомості, які пов'язані один з одним. Перший шар – є свідомим розумом, тобто критичним, аналітичним та мислячим розумом. Другий шар – підсвідомість, туди людина потрапляє під час гіпнозу, яка містить пам'ять про всі події, які коли-небудь відбулись з нами. Третій шар – це серцевина, яка є свехсвідомим розумом, та тут знаходиться вищий центр нашого Я, на цьому рівні ми є проявом вищої сили. Фактично третій шар є душею, вищим центром мудрості.

На рівні душі ми проходимо життєві уроки та вдосконалюємося як духовні істоти. Мета душі – це набуття досвіду та самовдосконалення. Майкл Ньютон зазначив, що «Земля – це один із незлічених світів, які населені розумними істотами, які мають різні особливості, свій набір недосконалостей, які необхідно гармонізувати» (Майкл Ньютон, 1994). Сприйняття особистістю себе з позиції вищого центру нашого я, як прояву вищої сили, яка об'єднала в собі тіло, душу, розум, свідомість та вміщує дух, і здійснює практику вдячності, запускає процес переосмислення внутрішнього ставлення до себе.

І. Безусяк, І. Головащенко зазначають: «особистість (лат. persona) – конкретний вираз сутності людини, цілісне втілення та реалізація в ній системи соціально значущих рис і якостей суспільства. Поняття особистості визначає уявлення про людину як цілісну істоту, яка об'єднує в собі, соціальні та природні якості» (Безусяк, Головащенко, 2017). В особистісному зростанні важливе значення має приділятися формуванню в людини звички до удосконалення себе в різних контекстах життя, зокрема через розвиток людських якостей, які змістовно окреслюють як

саме буде проявлятися особистість, як вона взаємодіятиме з соціумом та які результати отримає при проявленні себе в соціумі.

Агапе – це той саме вид любові, яка є безумовною, тобто такою, яка не має причини та необхідності її доведення і яка одномоментно через внутрішнє бажання проявлена в дії через природню характерну особливість людської натури. Любов-агапе формує стан, який відчувається як тотальне прийняття та вдячність. На етапі особистісного зростання людина змінює, розвиває, розширює мислення у зв'язку з чим змінюється навколишня дійсність через інтерпретації подій життя або через здійснення нових дій, виборів – реакцій, моделей поведінки.

Агапелогічний підхід у дослідженні правової культури особистості пов'язаний також зі світом ідей, архетипами, тому розглянемо поняття архетипу. К. Юнг дав визначення поняттю «архетип» як «архаїчні залишки» або «первісні образи». Архетипи є ментальними структурами в несвідомому та мають вигляд символів, є джерелом людського розуму. Архетип не є цілком «успадкованими уявленнями», хоча характеристики того чи іншого архетипу передаються із покоління в покоління за принципом спадковості. Архетип – це «інстинктивний вектор» мислення та дій людини, але не фізіологічний інстинкт, а інстинкт у символічних образах (Медведева Н.В., 2014).

Архетипи в загальному значенні виражають цінності людини, оскільки проявлені через ієрархію важливості певних сфер життя, які можуть як усвідомлюватися так і неусвідомлюватися людиною, і лише через їхнє усвідомлення їх можливо змінити. Так само колективне несвідоме та образи, які в ньому містяться, є продуктом історично обумовленим середовищем, територією, звичками та традиціями різних спільнот, так і вираженням еволюції свідомості людства. Вважаємо, що на процес визрівання свідомості людства можна впливати через свідомий перепис казок, легенд, які доповнювати бажаними сюжетами, які сформують та закладуть основи для трансформації свідомості людей.

Найголовніші архетипи за Юнгом – Самість, Тінь, Аніма, Анімус, Персона. Зазначені архетипи більш глибоко розкривають внутрішню структуру психіки особистості. Так, Самість розкривається через самоактуалізацію особистості, Тінь – через бажання, які хоче втілювати особа, однак не дозволяє собі, які характеризуються імпульсивністю, інстинктивністю. Аніма – це та частина в жінці, яка характеризує образ жінки, а анімус – це та частина в чоловікові, яка характеризує образ чоловіка, і так само Анімус та Аніма наявний як в жінці так і в чоловікові.

Виведення особистістю несвідомого в усвідомлюване формує можливість впливати на внутрішні елементи структури психіки людини та змінювати, свідомо проявляти, що в подальшому виражається в проявах особистості у світі, оскільки, змінивши один елемент, відбувається зміна в характері людини.

Щодо проєкційності особистості, то відобразитися в іншому є даром для людини, оскільки можливість побачити свою потенційність в іншому, побачити себе з боку, звернути увагу на певні якості, на поведінку, дії, почуття, емоції, які викликає у нас інший, є можливістю пізнати та прийняти себе, тому що інший є тим, через якого людина пізнає та розуміє себе. Внутрішній стан людини – це те, що ми передаємо, коли взаємодіємо зі світом. Концентруючись не на подіях, не на емоціях, не на оцінках розумом життєвих ситуацій та вчинків людей, направляючи фокус на свій гармонійний внутрішній стан, людина формує бажану майбутню картину соціальної реальності. Важливим є знання, як саме людина хоче почуватися в різних контекстах життя – з сім'єю, з жінкою або чоловіком, з друзями, у професійній сфері, у контексті відносин громадянин та держава, та в інших сферах життя, ці знання в намірі впливають на формування дійсності. Неодмінно важливим для гармонійного внутрішнього стану є відсутність внутрішніх конфліктів, прожиття емоцій із розумінням та ідентифікацією їх, з проявленням їх екологічно та перенаправленням їхньої сили екологічні акти творення.

На думку О. Лісеєнко, у контексті філософського аналізу сенсу життя скрізь призму агапелогічного підходу можна зазначити, що агапічний зміст життя в любові пов'язаний з міжособистісним, соціально-комунікативним виміром любові (подружні, батьківські, дружні тощо відносини). Присутність любові в сенсі життя людини наповнює «найвищим змістом усе існування» (Малахов, 2019). Водночас реалізація любові як сенсу життя в умовах сучасного суспільства виглядає проблематично, оскільки практично всі пласти життєвого буття людини переповнені умовами та умовностями, що знищують бажання та можливості дотримуватися канонічних принципів осмисленої любові.

Чому людина може шукати сенс свого життя в любові? Відповідей може бути безліч. Відповідь на це запитання можемо знайти також у знаменитій роботі «Естетика» Н. Гартмана, у якій він говорить про звичайний погляд зв'язку любові та щастя: «Згідно із звичайним поглядом, цінність почуття любові виходить на передній план у її сутності» (Hartmann N., 1992). Учений зазначає, що любов «є найбільш позитивною з усіх людських почуттів, має найвищий зміст у повноті життя, дарує чисту та сильну радість, незмірне щастя» (Hartmann N., 1992). Можемо погодитись з думкою вченого, що любов «сприймається як щось вічне... поза часом – незалежно від його тимчасового, психологічно афективного народження та зникнення. Її зміст вічний, як вічний у своїй ідеальності її справжній предмет. І цю вічність любові той, хто любить, відчуває в собі безпосередньо і переконливо як свою кращу частину» (Hartmann, 1992).

Дослідження правової культури особистості крізь призму агапелогічного підходу надає можливості зосередитись на відмінну від нинішнього сприйняття людиною себе і вибудовування з цієї точки відносин із собою як біологічного виду, до ставлення до себе як духовної істоти, яка є цілим та частиною цілого одночасно, є світом та частиною світу – гармонійного та цілісного, направлена до цієї цілісності та гармонійності, оскільки такий шлях наповнений проживанням досвіду

щастя, вінцем такого буття є щасливе людське життя. Зміст щастя розкривається через одночасний вектор розвитку у важливих сферах для людини та наповнений власними сенсами, які в кожній людині різні і формуються людиною в процесі життя, та складається із індивідуальних уподобань того, що сприймається людиною як конкретні допустимі матеріальні чи духовні форми, через які людина отримує як необхідне так і важливе для неї, а також життєствердні емоції радості від існування та проявлення власного я. Рівень сприйняття людини як духовної істоти – це ставлення до себе як до вічного суб'єкту, який не обмежений часом, який сприймає реальність як гру Творця, який пізнає себе і матеріальний світ з метою відпрацювання та набуття необхідного досвіду для еволюції душі та наближення в якостях до Творця.

Різні прошарки суспільства існуватимуть з огляду на свободу вибору яким наділена людина. Умовно такі прошарки можна поділити на споживачів, маргіналів, творців, мислителів. Певний прошарок відділяє один від одного рівень свідомості, який впливає на призму світосприйняття людини та її проявлення. У кожного прошарку суспільства відбувається еволюція свідомості. Основа проблематики суспільства, яке трансформується – це створення сприятливого середовища для ефективних швидких змін у свідомості людини власного сприйняття себе не як лише біологічного виду, а як духовної істоти. У такому контексті завдання такого соціального прошарку – мислителів у розробленні інструментів, які поглиблюють людське самосприйняття себе як духовної істоти і осягнуть мету свого існування, а творці впроваджуватимуть ефективно інструменти, які формуватимуть новий прошарок суспільства – людей, які сприймають себе на внутрішньому глибинному рівні як духовну істоту, яка прийшла змінювати власну конфігурацію через отримуваний досвід задля щасливого життя.

Необхідно актуалізувати в соціальних інститутах впровадження звички особистісного зростання та формування в людині якостей

характеру – достоїнства, вдячності, милосердя, чесності, гумору, відповідальності, безоцінності. Усі люди, які наділені повноваженнями влади мають проходити конкурс на посаду, критерієм проходження якого є високий рівень інтелекту та порядність, а також наявність якостей характеру про які зазначено вище. Людина розумна та непорядна діятиме у власних інтересах, буде ставитися до прошарку суспільства – споживач, більшість яких знаходилась при владі та приймали нормативно-правові акти, здійснювали їх виконання та призвели до процвітання корупції, правової деформації свідомості та інших негативних явищ у суспільстві.

Справедливість як вища форма любові, яка покладена в основу нормотворення наділяє силою та встановлює правила взаємодії між людьми та іншими суб'єктами. Оскільки людська дія має наслідок, який як бумеранг повертається до людини та діє на тонко-матеріальному плані так і закон, який закріплений на матеріальному носії, встановлює належні моделі поведінки задля не настання негативних наслідків від дій людини, так включається охоронний та компенсаційний механізм відновлення справедливості в разі порушення норм права. Справедливість як сила, яка урівноважує та приводить до відновлення балансу на різних рівнях взаємодії на тонкому та матеріальному рівні. Справедливість як вища форма любові служить критерієм наближення людських дій до першоджерела, яке наділяє його силою збалансування енергії у Всесвіті.

Агапелогічний підхід до дослідження правової культури особистості містить два основоположні принципи – гармонії та цілісності світосприйняття людиною себе як духовної істоти, яка набуває досвід для формування необхідних якостей характеру та щасливого життя; структура надсвідомого, свідомого та підсвідомого, які поєднують душу, дух, розум, особистість, досвід; розбудова соціального життя на основі «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості».

Висновки до розділу 2

Визначено евристичний потенціал аксіологічного підходу в дослідженні правової культури особистості. Зазначено, що використання аксіологічного підходу до правової культури особистості як соціокультурного феномена має важливе теоретико-методологічне значення. Філософське дослідження правової культури особистості на основі аксіологічної методології надає можливості виявлення цінностей, які лежать в основі правової свідомості та поведінки людини.

За допомогою аксіологічної методології можна проаналізувати значущість та цінність кожного компонента правової культури, дослідити ціннісну природу правової культури. Також аксіологічний підхід дає можливість дослідити правові цінності особистості, які впливають на формування світовідношення, світосприйняття людини. Зазначено, що аксіологічний підхід до дослідження правової культури особистості надає можливість виявити її ціннісні характеристики, що визначаються культурним контекстом та ціннісно-нормативною системою суспільства.

Правова культура особистості включає настанови, цінності, що визначають її ставлення до права, справедливості і законності, які відображені в правовій свідомості людини та зумовлюють проявлення їх в соціумі, створюючи правове буття. Саме дослідження ціннісної структури правової культури особистості дає можливість використання аксіологічного підходу. Але використання аксіологічного підходу не вирішує актуальні проблеми досліджуваного феномена. Евристичний потенціал аксіологічного підходу не дає змоги цілісно та гармонійно проаналізувати онтологію правової культури особистості. Це зумовлює необхідність виходу за межі аксіологічної методології в дослідженні правової культури особистості та використання агапелогічного підходу.

Агапелогічний підхід, дає змогу заповнити прогалину в філософських знаннях щодо можливостей використання цього методу для філософської рефлексії складних соціокультурних феноменів, пов'язаних

з особистістю. Практичне використання агапелогічного підходу до правової культури особистості уможливорює системно, цілісно, глибше розглянути досліджуваний об'єкт через принципи підходу, структурні його елементи, виявити механізм зміни світоставлення, світовідношення людини для зміни конфігурації внутрішньої системи людини з метою надання можливості їй реалізувати та вибудувувати власну реальність у якісних взаємовідносинах із собою та зі світом на основі «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості». Зазначимо про любов, яка за своєю суттю є рушійною силою до абсолютної свободи. Агапелогічний підхід до правової культури особистості виражається в конкретному світосприйнятті людиною себе та навколишнього світу, основою якого є гармонійне правове буття.

Вихідними принципами агапелогічного підходу до правової культури особистості є гармонійність і цілісність. Принцип агапелогічного підходу як цілісність проявляється в розумінні, що світ є я та я є світом, та прийняття у всіх аспектах власного єства, власних почуттів, відчуттів, станів і розуміння власної людської величі як здатності власним існуванням впливати, творити цей світ. Гармонійність як принцип агапелогічного підходу проявляється в знанні та дотриманні законів життя, які допомагають досягти правильного рішення в житті та такий стан, який характеризується відсутністю внутрішніх конфліктів. Принципи агапелогічного підходу до правової культури особистості розкривають на глибинному рівні природні характеристики людини, яка не відокремлена від світу, а є її частиною та цілим світом одночасно. Людина є Творцем власного життя, оскільки внутрішній стан та зміни в мисленні є тим фундаментом змін у зовнішній реальності.

Перспективним у подальших наукових розробках вбачається розроблення механізмів та технологій зміни світосприйняття людиною себе з біологічного виду на духовну істоту з осягненням наданого інструментарію для набуття досвіду, з розумінням необхідності в

напрацюванні якостей характеру, які змінять конфігурацію людини до найкращої особистісної версії себе та сприятимуть виконанню змістовних істинних цілей, формуванню в людей світовідношення, в якому змістовною сутнісною метою людського життя є щастя. Зазначений контур світосприйняття та світовідношення має також вектор розвитку людини до абсолютної свободи, з цінністю важливості взаємовідносин у суспільстві на агапічних настановах.

РОЗДІЛ 3
ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ В
СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ СУЧАСНОГО
СУСПІЛЬСТВА: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАКТИЗАЦІЇ
АГАПЕЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

**3.1 Онтологічна сутність правової культури особистості в
контексті правового буття суспільства як агапічної соціальності**

Важливим для філософського дослідження правової культури особистості становить розуміння її структури. Дослідження структури правової культури особистості допомагає нам краще розуміти, як індивіди сприймають і взаємодіють з правовою системою, підкреслює важливість освіти та спільних цінностей у формуванні правової культури суспільства і наголошує на необхідності постійного вдосконалення цієї культури для підтримки справедливості та демократії в сучасному світі. Важливість дослідження структури правової культури особистості пов'язана також із виявленням впливу соціокультурного контексту на формування правової культури. На нашу думку, у структурі правової культури особистості можна виокремити різні рівні, ядром якої є правова свідомість, до складу якої належать правові цінності, правові уявлення, правові настанови та інші складові, через які людина формує своє ставлення до права, які в подальшому визначають її поведінку як правомірну або неправомірну. Отже, правова свідомість особистості виражається в сприйнятті особистістю правової реальності.

Правова культура особистості відображається через правове ставлення, правовий світогляд, правові знання, правові цінності, правові норми, правову ментальність, правову свідомість, правову поведінку, правові архетипи. Одним із найбільш значущих елементів у структурі правової культури особистості, який є ще недостатньо досліджений, це

правова ментальність, і який необхідно актуалізувати в науковій розробці в контексті теми дослідження.

На нашу думку, методологічний потенціал зазначеного поняття дає змогу розширити уявлення про досліджуваний об'єкт через врахування особливостей української національної ідентичності, які впливають на правове світовідношення особистості в українському суспільстві.

Поняття правової культури та правової ментальності є близькими, але водночас різними поняттями, які належать до соціокультурних феноменів, на які впливають багато факторів, серед яких соціальні настанови, цінності, поведінка та соціально-правові зміни в суспільстві. Важливим аспектом, на який звертають увагу науковці, є роль правової ментальності в структурі правової культури та прояви правової ментальності на поведінковому рівні.

Правова ментальність – одне із багатозначних понять у філософській науці, що може пояснюватись складністю та багаторівневим характером самого феномена ментальності. У найзагальнішому сенсі ментальність трактується як специфічний спосіб і тип мислення, глибинне джерело і рівень колективної свідомості, що містить і несвідоме. Під правовою ментальністю в найзагальнішому вигляді ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих настанов і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву. Вважаємо, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінуючу його відчуття, сприйняття та ставлення до соціальної дійсності.

До правової ментальності входить правовий умонастрій, який історично обумовлений та детермінований історичним досвідом, традиціями, укоріненими в минулому стереотипами і настановами, тобто складовими правової ментальності, які повільно піддаються змінам. До

важливих компонентів правової ментальності особистості належать архетипи та колективне несвідоме.

У структурі правової ментальності, на нашу думку, можна виділити такі 2 архетипічних рівні:

- 1) правове масове несвідоме, яке має нереклексивний характер;
- 2) рефлексивне правове масове несвідоме, як певний ментальний відгук на право, владу, політику, державу.

Так само несвідома складова правової ментальності особистості не є системоутворюючим фактором правової ментальності, оскільки вона виступає елементом у системі правової ментальності особистості. На нашу думку, методологічний потенціал поняття правової ментальності особистості уможливорює системно розглянути вплив факторів, які обумовили наявний характерний стиль мислення українців. Зазначене виводить у площину свідомого неочевидні, однак характерні для українського суспільства мисленеві конструкції, шаблони. Оскільки, парадигма українського світосприйняття досить повільно змінюється, відповідно в сучасному соціумі наявні прояви правового ментального пласту в правовій культурі особистості.

Однією з ключових складових структури правової культури особистості є правові знання. Це не лише знання законів і правил, але і розуміння їх сутності, цілей і мети. Особистість, яка розуміє природу права, може бути більш відповідальною у своїх діях та виборах.

Ще однією важливою складовою є правові цінності. Цінності визначають, які права та обов'язки вважаються найбільш важливими для конкретної особистості. Наприклад, для одного це може бути право на свободу слова, а для іншого – право на приватність. Правова культура допомагає визначити, які цінності мають бути захищені та підтримані в суспільстві.

Дослідження структури правової культури особистості також включає аналіз правових переконань. Правові переконання – це сукупність

поглядів та переконання, які впливають на сприйняття і оцінку правових норм. Індивіди можуть мати різні підходи до правопорушень і справедливості, і це залежить від їхніх переконань.

Важливим елементом структури правової культури є правові навички. Правові навички характеризують вміння взаємодіяти з правовою системою, включаючи уміння звертатися до суду, виразно виражати свої позиції та дотримуватися правил. У структурі правової культури особливе місце посідають правові норми. Правові норми – це санкціоновані загальнообов'язкові правила поведінки, які містяться в законах та в інших нормативно-правових актах, і регулюють поведінку людей та певні сфери взаємовідносин у суспільстві. Розглянемо, як правові норми впливають на формування і розвиток правової культури особистості.

Правові норми, як частина структури правової культури, виконують кілька основних функцій.

По-перше, вони встановлюють стандарти поведінки та визначають, що є дозволеним і забороненим у суспільстві. Це надає людям орієнтири для ведення свого життя та взаємодії з іншими членами суспільства.

По-друге, правові норми визначають права та обов'язки людей перед державою і одне перед одним. Це створює рівновагу і справедливість у суспільстві, дозволяючи кожному індивіду відчувати свою важливість і відповідальність.

По-третє, правові норми забезпечують важливий механізм вирішення конфліктів і захисту прав. Вони визначають порядок розгляду справ у суді та встановлюють відповідальність за порушення правил. Це сприяє вирішенню спорів та забезпечує справедливість.

Водночас правові норми мають певні обмеження та недоліки. Наприклад, іноді вони можуть бути суперечливими або застарілими, що ускладнює їхнє виконання та реалізацію в суспільстві. Також правові норми можуть бути використані для підтримки несправедливості чи

дискримінації, що суперечить основним принципам правосуддя та справедливості.

Отже, правові норми відіграють важливу роль у структурі правової культури. Вони визначають правила поведінки, стандарти поведінки, встановлюють права, інтереси та обов'язки людей та відповідальність у випадку їх порушення, а також містять механізми захисту прав, свобод та інтересів і пропонують способи та засоби вирішення конфліктів. Проте їхня ефективність і вплив на суспільство залежать від якості, справедливості і демократичності самого законодавства та правової культури суб'єктів, які їх приймають та застосовують. Тому важливо підтримувати постійний діалог і обговорення питань стосовно якості правових норм та їх правозастосування для забезпечення справедливого та гармонійного суспільства.

Зазначимо, що правові норми визначають правила поведінки, регулюють відносини між людьми та державою і забезпечують механізми захисту прав і вирішення конфліктів. Проте їхній вплив та ефективність також залежать від якості законодавства, його адаптації до змін у суспільстві і дотримання основних принципів справедливості. Тому важливо розвивати та підтримувати законодавчу базу, яка відповідає потребам та цінностям сучасного суспільства. Крім того, важливо розвивати механізми громадської участі у формуванні правових норм. Громадяни повинні мати можливість висловлювати свої думки щодо законопроектів та пропонувати ефективні якісні норми права, правові концепти, які ефективно вирішують певну проблему в різних суспільних сферах, брати участь в обговореннях та в прийнятті рішень, що стосуються правової системи. Це сприятиме покращенню якості в законодавчій сфері та долученості спільноти до ефективного вирішення соціально значимих проблем в суспільстві.

Усі ці аспекти підкреслюють важливість ролі правових норм у структурі правової культури суспільства. Висока правова культура

суспільства має існувати на основі якісних, справедливих і зрозумілих правових норм, але вона також вимагає активної участі громадян у їхньому формуванні і реалізації. Спільні зусилля суспільства, законодавців і правозахисників спрямовані на створення більш відповідального і справедливого суспільства.

Подальший розгляд ролі правових норм у структурі правової культури дає змогу нам звернути увагу на важливий аспект – забезпечення рівноправ'я та дотримання прав людини. Правові норми мають захищати всіх членів суспільства незалежно від їхньої раси, статі, віросповідання, національності, орієнтації та інших ознак. Захист прав і свобод кожної особи є важливою передумовою справедливої правової системи. Також важливо враховувати, що правові норми повинні відповідати етичним та моральним цінностям суспільства. Закони, які суперечать загальноприйнятим моральним нормам, можуть сприяти негативному сприйняттю правової системи і викликати суспільну недовіру.

Правові норми встановлюють не тільки права, але й обов'язки громадян та юридичних осіб перед суспільством і державою. Ця відповідальність є важливою складовою правової культури, оскільки вона змушує певних людей діяти відповідально та усвідомлено. Крім того, правові норми можуть сприяти формуванню етичних стандартів у суспільстві. Це важливо, оскільки суспільство зазвичай розвивається краще і більш гармонійно, коли його члени дотримуються не лише законів, але й вищих етичних принципів.

Отже, правові норми мають важливе значення в структурі правової культури особистості. Вони визначають стандарти поведінки, права та обов'язки особистості, захищають права людини, сприяють рівноправ'ю і демократії, і можуть вирішувати важливі виклики сучасності. Проте для досягнення цих цілей необхідно постійно вдосконалювати законодавство, враховуючи соціальний і культурний контекст.

Однією із важливих складових структури правової культури особистості є правові стереотипи. Правові стереотипи визначають уявлення і переконання особистості щодо правових норм, процедур і судової системи. Правові стереотипи – це усталені уявлення, переконання та ставлення людей до правопорядку, законів і справедливості в суспільстві. Правові стереотипи впливають на спосіб, яким люди сприймають та взаємодіють із правовою системою, а також на їхню поведінку та ставлення до правопорушень. Правові стереотипи виникають на основі певних уявлень та переконань, які формуються в суспільстві. Це уявлення про те, що є справедливим або несправедливим, а також ставлення до законів і правопорядку. Можна виділити дві основні групи правових стереотипів: позитивні (сприяють дотриманню закону) та негативні (сприяють дискримінації або нерівності).

Правові стереотипи можуть впливати на поведінку людей у суспільстві. Наприклад, якщо в суспільстві існують стереотипи про те, що певна група людей схильна до правопорушень, це може призвести до дискримінації та нерівності. З іншого боку, позитивні стереотипи про дотримання законів можуть спонукати людей до більш відповідальної поведінки. Правові стереотипи як компоненти правової культури особистості, можуть мати значний вплив на суспільство, оскільки вони формують уявлення і ставлення людей до права і справедливості. Стереотипи можуть впливати на те, як люди ведуть себе у повсякденному житті. Наприклад, позитивний стереотип про дотримання закону може спонукати людей більш обережно дотримуватися правил і норм.

Розглянемо, як правові стереотипи впливають на формування та розвиток правової культури особистості. Правові стереотипи починають формуватися з дитинства. Діти спостерігають за поведінкою дорослих і вчаться, як правильно діяти в різних ситуаціях. Наприклад, вони можуть спостерігати, як батьки дотримуються правил дорожнього руху або

виконують закони, і це впливає на їхнє уявлення про те, що є правильним і прийнятним у справедливому суспільстві.

Правові стереотипи особистості частково формуються оточенням, таким як сім'я, друзі, спільнота, мас-медіа. Наприклад, у різних культурах можуть існувати різні уявлення про права і обов'язки людини, і це впливає на стереотипи особистості. Кожна людина має власний досвід та історію, які впливають на її правові стереотипи. Наприклад, особистий досвід з правопорушеннями або взаємодією з правоохоронними органами можуть суттєво вплинути на уявлення про справедливість та ефективність правової системи. Політичні події, суспільні обговорення та зміни в законодавстві також можуть впливати на формування та зміну правових стереотипів. Наприклад, законодавчі реформи можуть змінювати уявлення про права та обов'язки людини. Соціальні ролі та стереотипи, пов'язані зі статевою приналежністю, також впливають на формування правової культури особистості. Наприклад, деякі стереотипи можуть призводити до дискримінації чи нерівності перед законом.

Отже, можна зазначити, що правові стереотипи є важливим елементом правової культури особистості.

Особливості правової культури особистості мають прояви також у ціннісній складовій суспільства через уявлення про актуальну правову систему та забезпечення захисту, прав, інтересів людини в соціумі.

У науковій спільноті інтерес до поняття прав людини є актуальним через недостатнє її дослідження сутнісної та змістовної складової. Основоположним висхідним принципом зазначеного поняття є утвердження та визнання людської гідності суспільством як особливої цінності, яка розкривається через взаємоповагу один до одного, сприйняття честі та достоїнства як основних, притаманних людській природі якостей особистості, взаємопов'язаність прав та обов'язків, визнання свободи волі в межах незабороненого проявлення, рівності як потенційної можливості екологічно проявляти власні цінності.

Проблематика низького рівня правової культури особистості в українському суспільстві також пов'язана з суспільним уявленням про забезпечення прав, інтересів та свобод людини в нашій державі. Правова обізнаність людей у чинному законодавстві, розуміння системи права, вміння застосовувати правові норми в буденному житті не вирішить окреслену проблему, оскільки крім передбачених заходів має змінитись суспільне ставлення до органів влади, апарату держави, принципів функціонування правової системи, які і є гарантами забезпечення закріплених в Основному Законі України так і в інших нормативно-правових актах прав, свобод, інтересів людини.

На підставі здійсненого в червні 2023 року Київським міжнародним інститутом соціології соціологічного моніторингу, за одним із питань дослідження – оцінки ефективності центральних органів влади, потрібно зазначити про зростання в суспільстві, порівняно з 2021, 2022 роками, оцінки ефективності центральних органів влади, тобто рівень довіри українського суспільства до влади підвищився порівняно з минулими періодами. Загальна тенденція підвищення рівня довіри до влади має зростати і в цьому також можуть сприяти формування адекватного очікування від держави в забезпеченні прав, свобод, інтересів людей. Зазначимо, що наявний рівень суспільного очікування в забезпеченні прав, свобод та інтересів є також фактором, який впливає на ставлення суспільства до стану правової дійсності в нашій державі. Однак без визнання такої проблеми марно сподіватися на зміну в суспільному ставленні до правової дійсності. Необхідність забезпечення прав, свобод, інтересів людини безсумнівно має зростати в нашій державі, однак таке зростання необхідно зіставляти з адекватним сприйняттям суспільством об'єктивного стану правової дійсності в порушеному проблемному питанні. У такому контексті, з метою підвищення рівня правової свідомості та в подальшому правової культури особистості необхідно зменшити рівень очікувань суспільства від держави через підняту

проблематику дійсного стану правової дійсності та виокремлення декількох важливих сфер суспільного життя в якому необхідно виокремити конкретні права та встановити декілька рівнів їх реалізації – стандартного та підвищеного забезпечення.

Після підтвердження стандартного рівня певних прав у конкретній сфері життєдіяльності, здійснювати заходи з реалізації підвищеного рівня в забезпеченні таких прав, свобод, інтересів у визначених сферах суспільного життя. Поетапність у реалізації гарантій забезпечення прав, свобод та інтересів сприятиме зміні суспільного ставлення до правової дійсності в суспільстві, утвердженні сталої думки про реальність забезпечення закріплених нормативно-правовим актами прав, свобод, інтересів людей у конкретних сферах життєдіяльності. Після підтвердження суспільного очікування підвищеного рівня забезпечення в основних сферах життєдіяльності, доцільно переходити на зазначений алгоритм в інших сферах суспільного життя.

Важливе місце в проблематиці низької правової культури суспільства посідають чинники, які впливають на ухвалені рішення – діяти в межах правового поля або виборі варіанту поведінки поза його межами. Фундаментально важливими фактором, від якого залежить сприйняття людиною об'єктивної дійсності та вибір певної поведінкової моделі залежить від настанов. Оскільки, не всі настанови усвідомлюються людиною, відповідно виявлення дійсних негативних настанов, які впливають на здійснення вибору діяти поза межами правового поля наявного правового порядку нашої держави мають бути виявлені та замінені на позитивні настанови, які сприятимуть розвитку правової свідомості. Серед таких негативних настанов, які впливають на проявлення неправових моделей поведінки людей належать: у нашій державі всі питання можливо вирішити за гроші, простіше дати хабар чиновникам, ніж допускати їх до перевірки діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, оскільки все одно знайдуть порушення законодавства, неможливо

отримати прибуток від діяльності і одночасно сплатити в повному обсязі всі податки, державний бюджет – то велика чорна діра, чиновники думають про власне збагачення, а не про народ, ремонт доріг – то можливість чиновниками перерозподілити ресурси на свою користь тощо.

Виявлення неусвідомлених настанов у суспільній свідомості вкрай важливо, оскільки через їх заміну з одночасним створення державою умов, в яких людині доцільніше та вигідніше діяти в межах правового поля, ніж навпаки, людина обиратиме правову модель поведінки. Проблемні аспекти низької правової культури особистості також пов'язані з відсутністю уваги держави до формування «я-концепції» в особистості. У науковій спільноті ідеї «я-концепції» введена у XIX-XX ст. та пов'язана з особливостями природи людини, яка одночасно є суб'єктом, який пізнає та об'єктом для пізнання. В основі запропонованої ідеї міститься положення про особистість з імперичним об'єктом, який свідомістю пізнається та поєднує такі складові: духовний, тілесний, соціальний та матеріальний. У такому розумінні себе міститься змістовний сенс до необхідності самопізнання і в подальшому суб'єктивного оцінювання, яке виражене через уявлення про себе.

Подальшими розробками «я-концепції» займалися З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Хорні, А. Маслоу, Г. Олпорто, К. Роджерс та інші. Змістовно доповнив зазначену концепцію К. Роджерс, який розумів під поняттям «Я-концепція» – частину поля сприймання, яка базується на досвіді минулого, теперішнього та очікуваннях від майбутнього, із якого формується власне змістовне наповнення та розуміння себе. До цієї концепції входить ідеальний та реальний образ себе (Прокопенко, 112). Як раз формування ідеального образу власного я є вираженням потреби людини в постійному розвитку і прагнення в досягненні власного ідеального «я – образу» та здійснення дій з його реалізації є особистісним зростанням.

Структурними компонентами «я-концепції» є сукупність різних компонентів: поведінкового, оцінного та когнітивного. Когнітивний

компонет розкривається через знання про себе та через знаходження відповідей на питання – що я люблю, що мені не подобається, чому я даю перевагу, як я себе почуваю, відчуваю, як я сприймаю, як я ставлюсь до світу, які в мене принципи, які цінності, цілі тощо. Так само оцінний компонент містить самооцінку і ставлення до себе та розкривається через питання: як я ставлюсь до себе, ким я себе вважаю. Поведінковий компонент «я-концепції» виражається в реакції на іншого та до події, полягає у відповіді на питання: як я буду діяти в тій чи і в іншій ситуації. Превентивний механізм який важливо впроваджувати для підвищення правової культури особистості є сприяння у формуванні ідеальної та реальної «Я-концепції». Практичне застосування полягає у формуванні позитивної «я-концепції» і як результат спонукання до пробудження природної властивості людини до саморозвитку. Окремо зазначимо про самопізнання в різних життєвих контекстах, яке повинно стати соціальною практикою, оскільки допоможе виявити та доформувати власний реальний образ я, який сприймається свідомістю як вихідна точка з якої закладаються основи для формування ідеального образу я-концепції.

Залученість людини до різних життєвих контекстів зумовлює можливість виділення сфер, яким необхідно приділити більшу увагу, ніж іншим та посприяти, спочатку у виявленні «я-концепції» в конкретній сфері, прослідкувати наявність зв'язків між уявним образом та результатами людини в цій сфері, розробити та здійснити корегування реальної «я-концепції» для досягнення бажаних результатів. Зазначений інструмент дає можливість досягати бажаних результатів, сприяє пізнанню людиною себе, пробуджує природні та характерні для людини імпульси в прагненні до самопізнання та саморозкриття через самоусвідомлення себе та іншого, допомагає реалізувати людську природну властивість до саморозвитку.

Практичного значення набуває для українського суспільства відновлення та актуалізація самоцінності особистості в основі якої

сукупність структурних компонентів – комунікативний, когнітивний, мотиваційний, емоційний. Кожний компонент самоцінності українського суспільства необхідно проаналізувати на виявлення компонента або компонентів складові яких необхідно відновлювати, формувати або покращувати. І це окрема важлива превентивна робота для розвитку правової свідомості особистості та високого рівня правової культури. Самоцінність українця має стати характерною рисою, оскільки є фундаментальною основою самоповаги до себе та взаємоповаги між людьми, яка зі свого боку обумовлює варіативність виборів поведінки людини в межах наявного правового поля.

Процес формування самоцінності полягає в розвитку внутрішніх рівнів – самоаналізу як інструменту зіставлення власних результатів минулого з наявними результатами в теперішньому, самоусвідомленні як розуміння можливості впливати на себе та на навколишній світ, розуміння себе як знання власних якостей характеру, своїх уподобань, схильностей, самовідчуття як наявності контакту із собою на рівні тілесному, духовному та розумовому, самосприйняття як уявлення про себе, самоствавлення до себе, самовизначення як свідомий вибір власного шляху, самоактуалізацію як проявлення себе в соціумі, самореалізацію як застосування знань, вмінь, навичків для досягнення бажаного результату, самопрезентацію як заявлення про власні позитивні або негативні риси, навички, вміння, самоствердження як утвердження власного існування, самоорганізацію як уміння керувати собою, самоконтроль як прояв психічної саморегуляції. Внутрішні рівні компонентів структури самоцінності українців дуже низькі, що зумовлює необхідність в їх розвитку для формування характерної риси особистості як самоповага, яка ретранслюється та здатна переноситися на іншого при взаємодії.

Підсумовуючі вищезазначене, приходимо до висновку, що також фактори здатні впливати на рівень правової свідомості особистості та правової культури в соціумі є - завищені суспільні очікування щодо

забезпечення прав, свобод та інтересів людини, негативні настанови, які впливають на вибір дії особистості поза межами правового поля держави, самоцінність особистості, реальна та ідеальна «я-концепція» та позитивна «я-концепція», «я-концепція» в різних контекстах життя, сапопізнання, реалізація природньої властивості до саморозвитку.

Зміни в суспільних сферах життя, зокрема акцентування важливості ціннісного аспекту, зумовлюють появу нових форм етичної взаємодії, зростанні власної самоцінності особистості, високому рівню самосвідомості через долучення до формування традиції політичного життя суспільства, впровадження найкращого світового досвіду в певних сферах життєдіяльності з урахуванням української ідентичності. Особистість, яка має внутрішню цінність себе, є носієм високого рівня правової культури, оскільки орієнтована на розуміння себе та іншого.

Правова культура особистості в межах філософського розуміння базується на природному праві та обумовлена всіма сферами життя суспільства, оскільки має прояв у культурному, соціальному, політичному економічному житті соціума, зокрема через вироблення нових та удосконалення наявних правових інструментів. У зазначеному дискурсі, відсутнє одне загальноприйнятне поняття правової культури особистості, оскільки різні визначення розкривають відмінні аспекти такого поняття.

Правова культура особистості проявляється в сукупності правових цінностей, до яких входять: правові знання, переконання, уявлення, світоглядно-правові орієнтації, які відображаються в правовій свідомості людини та органічно поєднуються з їх соціально-правовою активністю відносно їх реалізації та створення суспільно-правового буття. Елементами правової культури виступають правові цінності, правові переконання та все те, що допомагає сприймати право та вести себе правомірно або неправомірно (ототожнюється з правосвідомістю), настанови, правові норми тощо.

Правові цінності особистості обумовлені історичною епохою і змінюються залежно від стану розвитку суспільної свідомості та зумовлені викликами, які необхідно вирішити конкретним суспільством. Зазначене належить і до змін моральних цінностей суспільства. В українському суспільстві можна спостерігати регіональні відмінності, які мають проявлення і в правовій культурі населення. До негативних аспектів, які зумовлюють ставлення людей до правової дійсності належать прогалини в законодавстві, навантаження на судову систему, що впливає на строки здійснення правосуддя так і якість розгляду справ, відсутність визначення поняття належного позивача, відсутність дієвого та ефективного контролю витрачання коштів державного та місцевого бюджету, наявна асоціація чиновника з особою не мотивованою, в контексті вирішення креативним шляхом питань, які входять до функціональних обов'язків, прийняття підзаконних актів, які суперечать актам вищої юридичної сили та інші.

Окреслення проблематики низької правової культури особистості сприятиме виробленню загальної стратегії змін правової свідомості, зокрема через її ціннісний компонент, в якому мають бути внесені дійсні змісти без перекручень, що забезпечить підвищення рівня правової культури особистості в соціумі.

На особистість як носія правової культури впливає досвід та особистісні якості, які формують світосприйняття та світовідношення. Особистісний рівень є тим основним рівнем, який вміщує інші рівні, які є окремими, однак поєднуються в людині. Наступний рівень правової культури особистості – це досвід правової поточної діяльності, весь досвід, що людина набула в процесі життєдіяльності, різні життєві ситуації, в яких людина опинилася та в яких діяла певним чином, сформувавши певну модель правової або неправової поведінки, який набутий від народження та до смерті. Родовий правовий досвід правової культури особистості – це саме той досвід, який людині був переданий через нащадків у формі генетичної пам'яті, ті схильності людини до певної поведінки – правової

або неправової, які набуті в силу кровного зв'язку зі своєю родовою системою. Зазначена онтологічна сутність правової культури особистості та її онтологічна структура формує ширше сприйняття себе та іншого, викристалізовує світовідношення, в якому з'являється можливість змінювати за допомогою інструментів, технологій, якості характеру, впливати на зміну в мисленні людини.

Практичне значення онтологічної сутності правової культури особистості полягає в можливості моделювати новий досвід поточного життя людини, переписувати досвід, який набутий людиною на інший, виявляти на особистісному рівні проблемні питання та через їх вирішення сприяти гармонійному та цілісному світосприйняттю та світовідношенню особистості до себе та до соціуму.

Так само онтологічна структура правової культури особистості відображає внутрішні зв'язки із собою та той рівень відносин із собою, в якому актуалізується самоцінність власного життя, взаємодія з іншими на основі агапічних настанов, направленість на саморозвиток, шанування традицій, орієнтація на соціальну корисність, включеність у політичне життя, власні екологічні цілі, ставлення до діяльності як процесу творення щастя без очікування кінцевого результату.

3.2 Правова культура особистості в соціокультурному просторі сучасного українського суспільства

З незалежності української держави розпочався новий етап змін у державному та політичному житті українського суспільства. У спадок від радянського режиму українці отримали – правовий нігілізм, внутрішній конфлікт між індивідуалізмом та насадженням переваги колективної думки, неефективний бюрократичний апарат, корупцію, відсутність самомотивації та необхідність шукати додаткових стимулів у зовнішньому світі, апатичний соціальний потенціал та інше.

Якщо проаналізувати правову свідомість українців, їх ціннісну складову, можна зазначити, що деякі цінності мали амбівалентний сенс,

який проявлявся в тому, що цінність індивідуалізму реалізувалася в перевазі особистісних інтересів над груповими та вирішення питань через корупційні схеми, цінність традиції була нівельована, оскільки самоідентичність мала дуже низький рівень через реалізацію радянською владою політики знищення української самоідентичності та створення зручної людини для більш легкого управління нею та використання як ресурсу для цілей держави та інш.

Зміни на законодавчому рівні, які стосувалися державного апарату, появи нових інституцій, реформування різних сфер життєдіяльності суспільства здійснювалось швидше, ніж зміни у свідомості людей і тому система формально змінювалась, однак змістовних ефективних змін не відбувалось. У кризові періоди існування української державності пробуджувалась характерна риса українського народу до свободи вибору та волі, і тоді українське суспільство об'єднувалось та відстоювало обраний демократичний напрямок розвитку нашої державності, такі події мали місце в листопаді 2004 року та в 2013-2014 роках.

Саме в період необхідності активного вольового проявлення в кризовій політичній ситуації відбувались зміни у свідомості людей та проявлення української ідентичності, у частини населення відбувався зсув застарілих настанов і поява нових демократичних життєствердних настанов, спрямованих на особистісний розвиток та самопізнання, деякі негативні аспекти ціннісної складової змінились і чітко окреслився намір українців рухатися від радянського минулого в європейське майбутнє.

Зазначимо, що проблематика розвитку правової культури особистості включає такі виміри: економічний, аксіологічний, онтологічний, морально-етичний. Економіка є тим базисом в країні, який забезпечує задоволення базового рівня існування людини і лише актуалізація творчого проявлення має місце після задоволення цього рівня. Аксіологічний рівень включає цінності людини та їх ієрархію, яка впливає на поведінку та прагнення особистості, яка першочергово орієнтована на

їх задоволення. На цьому рівні перші три цінності мають пріоритетне значення, серед яких має бути цінність чесності та порядності, при яких актуалізується в особистості правова культура. Онтологічний рівень проявлений в сутнісній складовій людині – діяльнісному аспекті, який має бути направлений на постійний розвиток таких сфер життєдіяльності одночасно: професійну реалізацію, фінансову сферу та сферу здоров'я (фізичний, психічний, енергетичний стан), сферу відносин, розвиток особистісний. Цей поступальний діяльнісний одномоментний у всіх зазначених сферах життєдіяльності рух є тим фундаментом, на якому зростає щаслива особистість. Морально-етичний рівень полягає в самоусвідомленні себе та ставленні до себе, оскільки всі інші рівні взаємовідносин є лише тими проєкціями ставлення до себе.

Зазначена сукупність рівнів впливає на формування правової культури особистості та визначає якість соціального потенціалу, який у подальшому впливає на всі сфери життя суспільства. Наймасштабнішим проєктам передують місія та мета їх створення за допомогою якої вирішується конкретна соціальна проблема в суспільстві та державі. Виходячи із встановлених завдань певного проєкту, розробляється стратегія її втілення. І далі на кожному етапі реалізації здійснюється контроль і перевірка дій на просування в заданому напрямі через досягнення проміжних цілей і у випадку невідповідності результатів плановим очікуванням, вносяться зміни або до стратегії або до завдань для отримання очікуваного бажаного результату.

У Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, яка затверджена Указом Президента України 27 вересня 2021 року, зазначено про стратегічні напрями до яких належать: забезпечення ефективних процедур громадської участі у формуванні та реалізації державної політики на національному та регіональному рівнях, вирішенні питань місцевого значення, створення сприятливих умов для формування та інституційного

розвитку інститутів громадянського суспільства, стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України, створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці, також за кожним напрямом наявні стратегічні завдання (Указом Президента України 27 вересня 2021 року про затвердження Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки).

Але в Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки такий важливий стратегічний напрямок для сприяння розвитку громадянського суспільства як розвиток соціального ресурсу в Україні відсутній. За державою, політичними інституціями, організаціями, установами, громадянами стоїть людина, яка ухвалює рішення та їх втілює і важливість закріплення нового стратегічного напрямку – сприяння в становленні щасливої особистості є необхідною умовою для формування громадянського суспільства в Україні.

Ще в одному нормативно-правовому документі – в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 710-р закріплені основні стратегічні напрями громадянської освіти, зокрема: «правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні права та обов'язки; посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості для впливу на процес ухвалення рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь)» (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 року № 710-р). У цьому документі є відсилка на Закон «Про освіту», в якому закріплена мета освіти – «всебічний розвиток людини як особистості ...», однак освіта формує компетенції, дає знання, інформацію, допомагає сформувати навички та інше, однак освіта не несе

відповідальності, оскільки вона не є суб'єктом, тому суб'єктом, який має закріпити основоположну ціль розвитку українського суспільства, є держава, яка відповідальна також за реалізацію зазначеної мети.

Можна сказати, що метою людського існування є щасливе життя, набуття досвіду для формування необхідних якостей характеру, навичок та реалізація потенціалу через проявлення себе світу через діяльнісну творчу сутність людини. Вища форма організації суспільства є громадянське суспільство, однак без закріплення на матеріальному носії – у нормативно-правовому акті мети існування української спільноти не варто розраховувати на отримання результату.

Неодмінно важливим виміром реалізації розвитку громадянського суспільства є економічний та політичний вимір. Погоджуємось із думкою В. Бліхара, що «економічна свобода як одна з найважливіших складових цих стандартів тісно пов'язана з політичною свободою, без якої сьогодні практично неможливо уявити успішне, конкурентно спроможне, аксіологічно-екзистенційне громадянське суспільство» (Бліхар, 2015).

Очевидним є взаємозв'язок економічного та політичного виміру, їх вплив на формування правової культури суспільства, всі соціальні процеси в українському суспільстві, тому що комплекс заходів, які формують правову культуру особистості мають включати також заходи економічних стимулів та обмежень. Дослідженню проблемних питань розвитку правової культури особистості може допомогти використання агапелогічної методології, яка фокусується на необхідності зосередження зусиль на формуванні світосприйняття та світовідношення у людей через яке реалізується сенс людського існування.

Поєднання серця та розуму як стратегії виховання нового покоління є найважливішою складовою для формування правової культури особистості, що утворює основу для сутнісного світосприйняття та світовідношення до себе та іншого. Вважаю, що перспективами подальших наукових розробок у цьому напрямі є розроблення механізму

впровадження в навчальні освітні програми дисциплін, які формуватимуть компетенції щасливої особистості, спроможних відкрити та використовувати власний творчий потенціал. Хочемо ще зупинитись на одному важливому феномені в постмодерному суспільстві, який є тим інструментом, який прискорить зміни у свідомості людини, до якого належить віртуалізація. Зазначений феномен залежно від цілей, способів використання, періоду застосування стає інструментом або засобом, який служить для створення певного блага або навпаки приносить шкоду або має негативний прояв.

Віртуалізація бажаної дійсності може стати підготовчим етапом, який допоможе становленню щасливої особистості. Моделювання бажаної особистості спочатку відбувається в уяві перед тим як стати реальністю, так само як і думка передує її матеріалізації, так і уявний образ себе як найкращої версії власної особистості, спроможний закласти фундамент мислення щасливої людини, допомогти задовольнити природну потребу в особистісному розвитку та прискорити її втіленню через використання інструменту технології віртуалізації. Як зазначає В. Окорокова: «гра виступає родовою ознакою людини, певною мірою стимулює подальші процеси включеності людини у віртуальний простір... виступає як проект, який створюється людиною на підсвідомому рівні» (Окорокова, 2019).

Зміни суспільній свідомості відбуваються повільно, однак моделювання в уяві особистості нових моделей поведінки на різні життєві ситуації є потужним інструментом, який прискорить особистісну трансформацію людини та наблизить до втілення намічених цілей як особистості так і суспільства. На формування та розвиток правової культури особистості впливають різні чинники, умови, але серед ключових чинників впливу на формування правової культури особистості в соціокультурному просторі сучасного суспільства можна назвати правові традиції, звичаї, настанови, архетипи, ціннісно-нормативна система суспільства.

Серед заходів, які можуть сприяти розвитку правової культури особистості можна назвати: внесення змін до Конституції України та до Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, із закріпленням цілепокладання в Конституції – щасливої особистості та до зазначеної Стратегії нової додаткової стратегії – сприяння в становленні щасливої особистості. Такі суттєві зміни до нормативної бази України сприятимуть формуванню громадянського суспільства в Україні, оскільки як і людині, так і суспільству необхідна мета, яка направляє та скеровує дії в синергетичному русі до її досягнення. Крім цього, важливими заходами, які сприятимуть зростанню правової культури особистості, на нашу думку, може бути введення додаткових критеріїв для обрання кандидатів на державні посади через проходження відбору за наявністю якостей характеру особистості таких як достоїнство, справедливість, мудрість, вдячність, гумор, чесність та порядність; введення в дошкільних, шкільних та інших закладах освіти додаткових дисциплін, які сформують необхідні якості характеру для щасливої особистості – достоїнство, безоціночність, вдячність, щедрість, гумор, чесність, відповідальність, а також сформують компетенції та навички з фінансової та психологічної грамотності, з мистецтва спілкування та вирішення конфліктів, зі створення, управління та акумулювання власної енергії, з тайм-менеджменту для ефективності цілеспрямованих дій, цілепокладання та коучінгу задля правильного формування цілей, сформують навички з власної презентації, із створення проєктів, вміння екологічно проявлятися та просувати власні продукти, послуги тощо. Ще одним заходом, який сприятиме формуванню українського громадянського суспільства є моделювання зазначеної бажаної реальності задля формування реалістичного образу в уяві особистості та запам'ятовування на рівні тіла відчуття нової особистісної структури з тими якостями характеру, яка відповідає бажаній дійсності та переведення отриманого

стану та фіксування його як еталонної моделі самопочуття людини з якого вона діє та ухвалює рішення.

Для нашого дослідження важливо зазначити, що необхідно враховувати всі основні фактори, які впливають на формування правової свідомості в певному соціокультурному просторі. Під соціокультурним простором у загальному вигляді розуміється певне суспільство як єдність культури та соціальності в конкретно-історичний період розвитку. При цьому ключовим елементом соціокультурного простору виступає особистість, яка пов'язана з соціумом системою соціальних відносин і культурою як сукупністю цінностей і норм.

Проаналізуємо як саме особистість як носій правової культури проявляє свою правову поведінку в сучасному суспільстві та як розвиток правової культури, пов'язаний з формуванням культурних цінностей, як саме така особистість здійснює в соціумі створення, поширення, зберігання культурних цінностей.

Погоджуємось з авторами монографії «Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації», які зазначають: «Як апріорні й трансцендентальні цінності є вододілом між світом природних закономірностей і власне людського буття і виступають конститутивною основою розгортання останнього» (Кудряченко, Метельова, 2014; с. 21). Згодні з думкою дослідників, які зазначають, що «найвищі цінності – істина, благо, краса й святість є позачасовими й позаісторичними принципами, чинними в усі історичні епохи, а історичний поступ людства полягає у зміні циклів усвідомлення і втілення цінностей» (Кудряченко, Метельова, 2014; с. 21). Розуміння того, що з кожним еволюційним витком людство розкриває глибше зміст цінностей, які влітаються та доповнюються історичним контекстом, що актуалізує нові аспекти в усвідомленні та проявленні їх в соціумі.

Ще одним важливим питанням, яке розглянув М. Шелер та автори монографії «Сучасні європейські та культурно-історичні цінності в

контексті викликів глобалізації», є переживання цінностей. На думку вчених, це «не психічний, а космічний акт, оскільки спрямований не на вітальний, а на духовний зміст людського буття та пов'язаний зі структуруванням і самообмеженням вітального первня задля піднесення його до рівня не тут-і-тепер чинного, а належного, ідеального» (Кудряченко, Метельова, 2014; с. 21).

Рівень відчуття цінностей дійсно протилежний рівню аналітичного зіставлення, аналізу, порівняння, яке характерно для мозкової діяльності і тому досягнути за допомогою мозку цінності в глибинному їх змісті неможливо, оскільки відчуття, проживання є тим досвідом, який відповідає призначенню людського життя – пережити, набути певний досвід, який не досконалий, однак людині він необхідний для розвитку, оскільки саме він впливає та змінює мислення, світосприйняття, структуру особистості та впливає на зміну моделей поведінки людини і проявлення її у соціумі.

Залежно від тієї основної цінності, яку людина бажає отримати, Аристотель поділив способи життя людини на три види: тваринний, державний, споглядальний (Аристотель, 2002). Людина, у якої наявна цінність благого проявлення, розуміє та відчуває власну змістовну естивну сутність людського життя, оскільки в основі її думок, намірів, почуттів, емоцій, дій є досягнення найкращої мети у власній діяльності. Так само добродіяльність як цінність – не окрема якість сама по собі, а вона вплетена в структуру особистості з іншими найважливіми якостями.

Основні цінності міжособистісних відносин – це любов, радість, мир, довготерпіння, благість, віра, кротість, милосердя, утримання, які є плодами духу. Зосередження на таких якостях у взаємовідносинах між членами суспільства сформує нові моделі поведінки, які сприятимуть еволюції людського життя, оскільки зосереджують та фокусують людину на внутрішньому духовному зростанні та проявленню її внутрішнього світу. Наведемо визначення дій, які є плодами духу, оскільки якості характеру людини супроводжуються певними характерними почуттями її

носія і тому, орієнтуючись на результат, доцільно виявити істинні цінності людини, які проявлені як стратегії в її житті.

Радість відповідно до українського тлумачного словника визначається як почуття задоволення, втіха, приємність (Академічний тлумачний словник, 1970-1980). Відчуття задоволення походить та ґрунтується на вдячності до себе та до всього світу, починаючи від вдячності за життя, за подих, за функціонування всіх кінцівок та органів у тілі, мозку як центру управління тілом, за людей, які поруч, за дітей, за можливості, за таланти, за предмети, які надано в користування та багато чого іншого. І в такому сенсі радість заснована та утворюється на вдячності, яка примножує все, що є у людини.

Ю. Ходанич у своїй дисертаційній роботі «Милосердя як аксіологічний феномен: соціально-філософський аспект» зазначає, що «сутнісною рисою милосердя є вихід до системи плюральності, тобто за межі національних, релігійних, ментальних чи інших характеристик людини та звернення до іншого як до людини» (Ходанич, 2019). Учений також зазначає у контексті соціально-філософського дослідження милосердя, що воно «здатне руйнувати відчуження та звертається до самої природи (сутності) людини. При милосерді інший, незалежно від певних ознак (раса, колір шкіри, національність, віросповідання тощо) сприймається як цінність» (Ходанич, 2019). Науковець чітко окреслив та доніс саму суть милосердя як певного розширення сприйняття, який реалізується в акті дії, в якому людина, вступаючи у взаємозв'язок, сприймає та приймає не схожість іншого на себе як багатогранність світу в якому кожному є місце, в якому людина сприймається як цінність сама по собі, в якому все довершене, крім досвіду, який набувається людьми, який потрібен для формування та удосконалення якостей характеру та відчуття цілісності та гармонійності світу.

Стриманість за синонімічними словами є утримання, стримування. Зазначені синоніми характеризують можливість емоцію, дію або інший акт

не проявити назовні, тобто імпульсивну дію зупинити і включити інші внутрішні фільтри для обрання реакції, думки, почуття або відчуття того, що бажає людина проявити. Проявлення внутрішньої свободної волі людини якраз можливо через обрання реакції.

Етимологія слова мир, яке відповідає єврейському слову *shalom*, яке означає завершеність, цілісність, спокій душі, на який не впливають зовнішні обставини (Гріченко, 1958). Постає питання – чи можливо без війни пізнати та відчутти сутність миру, яке є за своєю суттю риторичним, оскільки пізнати дійсну суть добра без зла, неможливо. Люди настільки різні, багаторанні, що в цьому світі можуть задовольнити всі власні духовні або матеріальні потреби і саме свобода волі, якою наділена людина запускає вектор дії та творення реальності, оскільки ми під'єднані до колективного несвідомого як до інтернет-мережі, наша більшість вирішує та формує проявлення, які виводяться на всезагальний світовий екран.

У грецькій мові є *Μακροθυα* (акротхумію), що позначає довготерпіння – це спокійний, лагідний, необразливий. Довготерпіння проявляється в такому внутрішньому стані людини, яка здатна опанувати ті свої емоції, почуття, які вона відчуває через повторюваність певних подій, в яких вона опиняється та які зазвичай викликали в неї негативні емоції або думки, і проявляє свою волю через усвідомлюване терпіння. Внутрішнє рішення терпіти як прояв волі людини у ставленні до ситуації чи людини або власних спогадів, планів на майбутнє. Такий стан може народжувати почуття «передсмакування» як очікуваного результату від реалізації власної волі.

Важливі неодмінно якості особистості, які впливають на якість взаємовідносин із собою та світом та реалізують мету людської діяльності та життя, той стан переживання досвіду щастя, задля якого всі події трапляються, виштовхуючи людину з комфорту, та вирішення тих буденних малих та масштабних проблем, пошуку себе, для власної особистісної еволюції, родової системи, людства загалом.

Бачення себе та картини власного бажаного майбутнього, є тим інструментом, здатним подолати внутрішні бар'єри та наблизити людину до його втілення за допомогою самопрограмування на події через пережитий досвід у почуттях та стані.

Масштабність нашого бачення в різних сферах життя, різних соціальних інститутів, настанов, закладів, системи правосуддя, законодавчої та виконавчої влади, освітньої, адвокатської, нотаріальної, наукової діяльності і взаємодії цих та інших систем, а також розробка плану ефективної взаємодії і старанність в його реалізації, закладуть фундамент для змін у цих сферах суспільного життя.

Якщо звернутись до дослідження ціннісної компонентної правової культури особистості в сучасному українському суспільстві, зазначимо, що на думку дослідників серед панівних цінностей треба назвати такі цінності як свобода, воля, гідність, сміливість, людяність, щирість, співдія, самоорганізація. Як зазначає А. Длігач, «зазначені цінності є справжньою суперсилою українців» (Длігач, 2022). Додавши до нашої суперсили такі цінності як вдячність, гумор, відповідальність, безоціночність, достоїнство, чесність та шанування традицій, буде здійснено у розвитку правової культури українців наступний успішний крок. Відповідальність внесе зміни до парадигми світосприйняття позиції характерної для українців, як «збагачення заради збагачення», яка проявляється у корупційних схемах, які існували майже у всіх сферах життя в Україні. Відповідальність кожного українця перед нащадками за спадок - Україну цілісну, процвітаючу, в якій відчуває себе захищеною кожна людина, з рівнем медицини, спроможної якісно та швидко надати медичні послуги та не відправляти в іншу країну, оскільки бракує медичного обладнання або компетентних спеціалістів, якісної та сучасної освіти із достойною оплатою для викладачів та умовами, в яких вони вкладають та передають знання, які необхідні для успішного розвитку українського суспільства.

За результатами опитування, яке проводилося соціологічною групою «Рейтинг» у серпні 2022 року за методикою Шварца для всіх українців є характерними цінності: самостійність, універсалізм, доброта, безпека та досягнення (Загородній, 2022).

Аналіз результатів Міжнародного дослідження WorldValuesSurvey (WVS) 2020 року виявив пріоритет цінності свободи за цінність безпеки (Акуленко Любов, Балакірева Ольга, Волосевич Інна, Дмитрук Дмитро, Костюченко Тетяна, Лациба Інна, Павлова Дарина, Шуренкова Анастасія, 2020). Зазначені дослідження за різними методами збору інформації доповнюють та формують картину суспільних цінностей українців.

Переосмислення цінностей та мотивів, інтересів та формування нових правових цінностей – це процес поступовий, однак в нових реаліях, саме події стали тим фактором, який прискорив еволюцію свідомості українців, через яку інші спільноти отримують нові змісти та їх оновлене наповнення.

Клеменс Седмак австрійсько-американський теолог і філософ, професор суспільної етики та директор Інституту європейських студій Нановічів університету Нотр-Дам (США) зазначає, що джерелом стійкості українців є відчуття агентивності або контролю, яке реалізується через гуманітарну допомогу та контроль Збройним Силам України, розуміння мети й шляху та почуття солідарності, спільності. Учений зазначив про таку важливу проблему глобального характеру як елітизм, тобто відірваність політичних лідерів від народу, що викривлює реальний стан сприйняття та потреб народу і неможливістю адекватно владою реагувати на них (Клеменс Седмак, 2022).

Думка Клеменс Седмак про те, що мир як поняття містить концепцію справедливості, без якої саме поняття миру є неповним, доводить про необхідність поєднання розуму та відчуттів як однієї із стратегії розвитку особистості. І в продовження цієї думки хочемо зазначити, що світ має згадати про те, що справедливість направляє людство в еволюційному

розвитку і завдяки саме їй відбувається урівноваження, досягається той баланс, в якому може існувати цивілізований світ, оскільки без справедливості у світі панує хаос.

На противагу іншим країнам світу в Україні наявні нові комунікативні стратегії між владою та особистістю. Такі комунікативні моделі ще не ідеальні та потребують доопрацювання як в способах, так і в ефективності їх здійснення. Петиції населення є одним із каналів за допомогою якого здійснюється взаємодія між соціумом та державною владою та перебуває в процесі активного напрацювання шляхом використання його українським суспільством. Питання, яке необхідно вирішити, полягає в покращенні та напрацюванні ефективних каналів зв'язку населення нашої країни з гілками влади для оперативного виявлення нагальних питань, вирішення яких покращить правову сферу суспільства та створить прозорий дієвий механізм реагування влади на ініціативи населення нашої країни, для швидкого втілення найкращих конструктивних ідей від суспільства, для вирішення поточних та стратегічних питань нашої держави.

Пережиток усталеної мислеформи та характерний для українців – «моя хата з краю» повинен бути нівельований, оскільки така позиція характерна для людини, яка не бачить власної сили та змушена підкорятись обставинам. Впровадження життєствердних мисленевих форм, які служать об'єднанню, персональній відповідальності, направлені на розвиток позитивних якостей особистості, сприятиме формуванню та встановленню нових дієвих стратегій поведінки людини, що сприятиме формуванню громадянської спільноти в Україні. Оскільки на формування правової культури особистості впливають різні фактори, зокрема особливо у постмодерному суспільстві на формування світосприйняття особистості впливають сучасні засоби масової інформації. Засоби масової інформації мають розповсюджувати інформацію про дійсні правові процеси в Україні, залучати до політичного життя українців, демонструвати цінність та

переваги свідомого життя, показувати іноземний досвід з вирішення подібних проблемних питань української спільноти та пропонувати, з урахуванням національних особливостей, різні способи вирішення таких проблем, публічного звіту посадовців щодо використання податків через відеоогляди, прямі контакти, прозорість доходів та інше.

Освіта також відіграє важливу роль у формуванні правової культури особистості, надаючи знання про права і обов'язки, а також розвиваючи критичне мислення і аналітичні навички. Освітній процес має відповідати сучасному прогресу розвитку суспільства, в якому актуалізується необхідність у формуванні навичок у людини з ухвалення рішень, вирішення конфліктів, самопрезентації та продажу, ефективності у всіх видах діяльності.

Не менш важливим є питання довіри та засобів впливу інститутів і механізмів правової системи на правову дійсність, яка опосередкована наявною правовою системою. Як право виконується, як відбувається його захист, і які наслідки несе порушення закону – все це впливає на сприйняття правової системи і визначає ступінь довіри особистості до правової системи.

Правова культура як складний соціокультурний феномен формується протягом тривалого часу, тому велике значення для формування правової культури має історичний контекст, історичний досвід та традиції. Українське загальне суспільне світовідношення формувалось в обезцінюванні власної самоідентичності, з настановами, основою яких є програми національного самознищення, підміною цінностей, вириванням із контекстів прав та обов'язків без зазначення наслідків від різних моделей поведінки для життя людини. Тому дуже важливо змінити радянські настанови та цінності в правовій культурі українців, які впливають на їх світовідношення та світосприйняття себе в світовому просторі та на ставлення до законів, держави, політики на демократичні, соціально значущі, доцільні, відповідальні.

Високий рівень правова культура особистості є важливим фактором у розвитку громадянського суспільства, в якому захищені права людини, наявні дієві гарантії забезпечення її прав, свобод та інтересів. Суспільство має бути орієнтовано на ефективні стратегії у комунікаціях, запровадження важливих соціальних практик, вкладення ресурсів в розвиток якісного соціального потенціалу, переосмислення історичного досвіду з виокремленням практичних рекомендацій, які мають бути реалізовані, розвиток правильного мислення у людей. Завдяки розвитку правової культури особистості, суспільство стає більш свідомим та відповідальним, що сприяє виконанню приписів права в силу внутрішнього бажання підтримувати правопорядок та гармонію в суспільстві.

ВИСНОВКИ до розділу 3

Важливість вивчення особливостей формування та розвитку правової культури особистості в умовах становлення правового суспільства в Україні зумовили необхідність зосередження на методологічних засадах розкриття сутнісних характеристик та онтологічної структури правової культури особистості.

Правова культура особистості як багаторівневий соціокультурний феномен має складну структуру, що включає такі елементи, як правова свідомість, правові цінності, правові норми, правова ментальність, правова поведінка, правові настанови, правові стереотипи, правові звички. У структурі правової культури особистості наявний елемент, який обґрунтовано не досліджувався – це правова ментальність.

Під правовою ментальністю в найзагальнішому вигляді ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих настанов і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву. Вважаємо, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві

сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінуючу його відчуття, сприйняття та ставлення до соціальної дійсності.

На нашу думку, методологічний потенціал поняття правової ментальності уможливує змістовно та системно дослідити фактори, які впливають на формування правової свідомості особистості та високого рівня правової культури особистості. Риси правової ментальності, які сформувались історично, повільно піддаються змінам та мають прояви в правовій культурі особистості в сучасному українському суспільстві.

Правова культура особистості в соціокультурному просторі сучасного суспільства пов'язана з настановами, цінностями особистості, оскільки світосприйняття особистості себе та об'єктивної дійсності пов'язані зі ставленням до себе, з якого як наслідок проявляється ставлення до інших, а також соціальної дійсності. Змістоутворювальну основу в світовідношенні особистості відіграють настанови та цінності. Ціннісна основа самосприйняття проявляється через шанування традицій та закону, а також через проявлення якостей характеру людини.

Аналіз результатів різних соціологічних досліджень щодо ціннісного аспекту правової культури особистості, дає змогу зазначити, що правова культура українців за своєю ціннісною складовою є демократичною, має схожі риси з правовою культурою європейців, високу цінність та усвідомлення важливості свободи, права та демократії.

Сукупність історичних, соціально-політичних, соціально-економічних, культурних факторів впливає на усвідомлення та поведінку людей щодо правової системи, однак не є визначальною, оскільки саме ієрархія цінностей людини, самоусвідомлення себе особистістю з правовою культурою визначає готовність дотримуватися правових норм та проявляти повагу до прав та свобод іншої людини, а також на здатність активно діяти для захисту своїх прав та інтересів у суспільстві.

Розвинене громадянське суспільство передбачає високий рівень довіри людей до державних інституцій, якісний рівень взаємовідносин між

членами суспільства та державою, рівність усіх перед законом, правову захищеність людей, самомотивованість громадян в участі в економічному, в соціальному, в духовно-культурному, в інформаційному житті суспільства, ефективного діалогу між людиною та державою, гарантій реалізації прав та виконання обов'язків членами суспільства. У Конституції України закріплено «прагнення українського народу розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу» і реалізувати зазначене прагнення здатне громадянське суспільство. Оскільки, основою громадянського суспільства є особистість з високим рівнем правової культури, тому дослідження формування та розвитку правової культури особистості має не тільки теоретичне, а й важливе праксеологічне значення для розвитку сучасного українського суспільства.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки дисертаційного дослідження виділимо загальні науково-теоретичні результати щодо філософського дослідження онтологічної сутності правової культури особистості на методологічних засадах агапелогічного підходу.

На основі аналізу філософської спадщини вітчизняних та зарубіжних мислителів уточнено визначення понять «правова культура», «правова культура особистості» у філософському дискурсі. Запропоноване авторське визначення поняття «правова культура особистості», під яким розуміється сукупність поглядів, цінностей, норм, настанов, які характеризують ставлення особистості до права, законності, правосуддя та суспільно-правового буття. Зазначено, що онтологічна сутність правової культури особистості розкривається в самоусвідомленні себе цілісною та гармонійною особистістю, світовідношення якої базується на агапічних настановах.

Зазначено, що правова культура особистості є складним за природою соціокультурним феноменом, тому важливо використовувати певні фільтри для включення або ні певних характерних рис до цього поняття.

На нашу думку, одним з таких найважливіших маркерів може виступати агапелогічність буття. Цей маркер дуже важливий для характеристики такого виду культури, як правова культура особистості та можливостей використання агапелогічного підходу до визначення її сучасного змісту.

Запропоновано визначення поняття «агапічна реальність», яке уможлиблює наповнити розуміння правового буття суспільства новим соціально-філософським змістом. Під поняттям агапічної соціальності пропонується розуміти певний тип соціальної реальності, яка сформована в результаті соціально-комунікативної взаємодії, яка ґрунтується на агапічних засадах людяності, довірі та пріоритеті духовності. Але безумовно уточнення визначення цього терміну в соціально-філософському дискурсі потребує подальшої розробки.

2. Аналіз розвитку уявлень про правову культуру особистості у філософському дискурсі уможливив виявити теоретико-концептуальні засади дослідження правової культури особистості в українському філософському дискурсі на основі агапічних основ соціальності у «філософії серця» Г. Сковороди (кордоцентризм), у філософських поглядах П. Юркевича про серце як основу людської істоти і духовно-моральне джерело душевної діяльності; у філософській теорії В. Туренка, в якій представлено дослідження феномена любові в його генезі в античні часи та в сучасному суспільстві. Для окреслення теоретико-методологічних контурів агапелогічного підходу до дослідження правової культури особистості проаналізовані праці сучасних українських учених В. Туренка, І. Голубович, В. Малахова, Ю. Бродецької. У дослідженнях В. Туренка цінними для нашої роботи є концептуалізація ідеї любові в античній філософській культурі та в сучасних суспільних трансформаціях, аналіз взаємин любові та справедливості. У працях І. Голубович знаходимо значущі ідеї щодо формування теоретичних та праксеологічних контурів агапелогічного підходу, ядром якого є триада «любов – розум/розумність – справедливість».

3. Визначено евристичний потенціал аксіологічного підходу в дослідженні правової культури особистості, який фокусує увагу на цінностях особистості, які впливають на формування світовідношення, світосприйняття людини. За допомогою аксіологічної методології можна проаналізувати значущість та цінність кожного компонента правової культури, ціннісну природу правової культури особистості. Евристичний потенціал використання аксіологічного підходу дає можливість дослідити правові цінності особистості, ціннісні характеристики правової культури особистості, які визначаються культурним контекстом та ціннісно-нормативною системою суспільства.

4. Визначені теоретико-методологічні та праксеологічні контури агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості. Зазначено, що використання агапелогічного підходу для дослідження правової культури особистості дає можливість змістовно та комплексно проаналізувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальна комунікація, соціальна взаємодія як основа соціального життя на принципах «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості».

Специфіка використання агапелогічного підходу до філософсько-рефлексивного дослідження правової культури особистості полягає в тому, що сучасне світосприйняття та світовідношення не враховує цілісність та гармонійність людської природи. Важливість розуміння внутрішньої власної структури, механізмів управління нею, відкривають можливості переходу на якісний рівень взаємодії із собою та транслюють стратегію власної взаємодії на макрорівень.

Цінність використання агапелогічного підходу до вивчення правової культури особистості полягає у застосуванні притаманних зазначеному підходу основних принципів – цілісності та гармонійності.

Цілісність як принцип агапелогічного підходу проявляється у ставленні до себе як внутрішньо цілісної особистості, яка поміщена в різні

контексти життя та взаємовідносини. Гармонійність як принцип агапелогічного підходу проявляється в знанні та дотриманні законів життя, які допомагають ухвалювати правильні рішення в житті без внутрішніх конфліктів. Використання агапелогічного підходу в дослідженні правової культури особистості дає можливість цілісно та змістовно охарактеризувати правову культуру особистості, яка реалізується через якісні взаємовідносини між членами суспільства, в основу яких покладено соціальне життя на принципах «любові-мудрості – розум/розумності – справедливості».

5. Розкрито онтологічну сутність правової культури особистості, яка має складну структуру, що включає такі елементи, як правове світовідношення, правовий світогляд, правові цінності, правові норми, правові настанови, інструменти нормотворення, правова ментальність, правова свідомість, правова поведінка, правові стереотипи, правовий досвід, правова практика, правові звички, особистісна структура. Одним із найбільш значущих, але недостатньо досліджених елементів у структурі правової культури, є правова ментальність.

Під правовою ментальністю в найзагальнішому вигляді ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих настанов і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву. Вважаємо, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінанту його відчуття, сприйняття та ставлення до соціальної дійсності.

6. Агапелогічний підхід у дослідженні правової культури особистості цілісно розглядає формування світосприйняття та світовідношення особистості. Важливість використання агапелогічного підходу зумовлена необхідністю зміни парадигми світовідношення держави до людини, створення нового типу комунікативної взаємодії спільноти, в

якій соціальні, правові дії мають своєю висхідною засадою агапічні настанови.

7. Агапелогічний підхід до дослідження правової культури особистості відкриває нові можливості для розуміння світосприйняття та світовідношення людини в сучасному суспільстві. Поєднання раціонального (розуму) та емоційного (серця) як стратегії виховання нового покоління є найважливішою складовою для формування правової культури особистості, що утворює основу для сутнісного світосприйняття та світовідношення до себе та іншого.

Мають бути запроваджені нові дисципліни в освітній процес, які сформулюють правове мислення на агапічних настановах.

У напрямку реалізації запропонованого окресленого підходу до правової культури особистості та проблематики порушеної в зазначеному науковому дослідженні актуальним є закріплення в Основному законі України, що основною метою життя людини є щастя і відповідно до цієї мети має діяти держава та її соціальні інститути.

Праксологічні виміри агапелогічного підходу в контексті радикальних цивілізаційних викликів для України і актуального завдання кардинальної трансформації правової культури в українському соціумі може бути корисний також при створенні нового типу взаємодії моралі та права в нашому суспільстві, де право не подавляє мораль, а завдяки агапелогічній настанові кожна правова дія, норма буде мати своєю висхідною засадою – любов-агапе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. № 710-р. (2018). Відновлено з : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
2. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр. № 487/21. (2021). Відновлено з : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
3. Про освіту. № 38–39 ст. 380. (2019). Відновлено з : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n186>
4. Аляєв, Г. Є. (2009). Особистість у відносинах «я–ти» і «я–ми». С. Франк і філософія діалогу. *Філософські обрії*, 22, 3–19.
5. Арістотель (2002). *Нікомахова етика*. Київ : Аквілон-Плюс.
6. Астаф'єв, А. О. (2014). Глобальна культура та соціальний порядок у концепції «сплощення світу» Т. Фридмана. *Філософська думка*, 6, 82–89.
7. Атаманюк, З. М. (2020). *Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства* : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика».
8. Баладье, Ш., Бютген, Ф., Касен, Б., Оврей-Ассея, К. (2009). Любити. *Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей* (Т. 1. С. 451–463). Київ : Дух і Літера.
9. Бартоліні, М. Г. (2017). *Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела в творчості Г. С. Сковороди*. Київ : Академперіодика.
10. Баумейстер, А. О. (1999). Благо як онтологічна категорія. *Philosophia prīta : метафізичні питання*, 2, 59–77.
11. Баумейстер, А. О. (2000). Онтологія та аналітика чистого розсудку. *Магістеріум*, 3, 27–37.

12. Баумейстер, А. О. (2001). *Першоприцип та буття в метафізиці (на матеріалі метафізики томізму)*. (Автореф. канд. філос. наук). Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, Київ.
13. Баумейстер, А. О. (1998). Теологія sive метафізика в Арістотеля та Томи Аквінського. *Philosophia prima : метафізичні питання*, 1, 80–100.
14. Баумейстер, А. О. (2000). Трансцендентальний ідеал як несуперечливе мислення безумовного. Перетлумачення першопринципу метафізики у критичній філософії І. Канта. *Кантівські студії 1999. Щорічник кантівського товариства в Україні* (с. 104–118). Київ : Тандем.
15. Бачинський, Т. В. (2011). Правова культура : деякі сучасні підходи до її розуміння. *Юридична Україна*, 8, 16–20.
16. Безусяк, Я. І., Головащенко, І. О. *Проблема особистості в сучасній філософії*. Відновлено з : https://conferences.vntu.edu.ua/public/files/1/hum_2017_netpub.pdf
17. Бенедикт, XVI (2008). *Бог є Любов*. Львів : Місіонер.
18. Березінець, І. В. (2016). Метафізика як стрижень наукової концепції Г. Челпанова. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, Вип. 12, 15–19.
19. *Біблія (Огієнко)/Книги Старого Заповіту/Книга Екклесіястова (або Проповідника)*. Відновлено з : <http://www.my-bible.info/biblio/ukrainskaya-bibliya/kniga-eklesiasta.html>
20. Біляцький, С. Д. (2006). Під ковдрою демократії. Соціально-економічні аспекти нової епохи в контексті українського шляху оновлення і розвитку. *Наука і суспільство*, 3–4, 5–14.
21. Битяка, Ю. П. (2007). *Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства* : монографія. Харків : Право.
22. Бліхар, В. С. (2015). Філософія впливу міжнародних стандартів державотворення на формування національної політики в Україні. *Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого*, 1(24), 12–21.

23. Богданевич, Т. С. *Філософсько-правові співвідношення «Букви» та «Духу» права в тлумаченні конституційних норм*. Відновлено з : https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1232%3A020316-15&catid=147%3A7-0216&Itemid=182&lang=en
24. Большакова, О. В. (2020). Тенденції трансформації правосвідомості громадян у період перехідного розвитку українського суспільства: соціально-філософський аспект. *Перспективи*, 3, 37–43.
25. Бондаренко, А. В. (2013). *Правова ментальність у національній культурі*. (Автореф. канд. філос. наук). Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського, Одеса.
26. Борінштейн, Є. Р. (2000). Основні характеристики соціокультурної трансформації в перехідний період. *Перспективи*, 4(12), 3–8.
27. Борінштейн, Є. Р. (2006). *Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : монографія*. Одеса : Астропринт.
28. Бродецька, Ю. Ю. (2017). *Феномен цілісності суспільства : монографія*. Дніпро : Акцент.
29. Булатецька, Л. (2008). Ідентичність та відмінність (до проблеми лінгвістичної теорії). *Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні : тези 11-ї щорічної Фулбрайтівської конференції* (31 жовт.–1 листоп.). (с. 61–62). Київ : Дух і літера.
30. Буняк, Н. А. (2017). Емоції і почуття – спільне і відмінне. *Загальна психологія : лекції*. (Ч. 2. С. 18–20). Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя.
31. Бусел, В. Т. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000*. Київ; Ірпінь : Перун.
32. Бхагавад Гіта Гл. 14. *Три стихії матеріальної природи (гуна-трая-вібхага-йога)*. Відновлено з <https://gitabase.com/the/gitas/rus/BG-SS/14/17>

33. Верба, Г. М. (1997). Григорій Сковорода і музика. У В. М. Нічик (Упоряд.), *Сковорода Григорій : образ мислителя* : зб. наук. праць. (с. 417–430). Київ : Либідь.
34. Верба, Г. М. (2007). *Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди. Сковорода і Біблія. Путівник : монографія*. Тернопіль : Астон.
35. Возняк, С. С. (2009). Проблема ідеального й матеріального, душі та душевного в контексті категоріального відношення «матерія – форма». *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л. Українки*, 28, 7–11.
36. Ганзенко, О. О. (2003). *Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна*. (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київ.
37. Гіденс, Е. (2004). *Нестримний світ : як глобалізація перетворює наше життя*. Київ : Альтерпрес.
38. Головаха, Є. І, Паніна, Н. В. (2001). Пострадянська деінституціоналізація та становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2001, 4, 5–22.
39. Голубович, І. В. (2023). Чи можлива сьогодні агапічна соціальність: контури агапелогічного підходу. *Перспективи*, 1, 27–34.
40. Гоян, І. М., Будз, В. П. (2020). Концепт «серця» в поглядах П. Юркевича у контексті холізму. *Молодий вчений*, 6 (82), 284–287.
41. Грицак, Я. Й. (2022). *Новий суспільний договір для України : що спільного він матиме з іншими соціальними контактами та його головними концепціями*. Відновлено з https://lb.ua/blog/aspen_institute_kyiv/5224_61_noviy_suspilniy_dogovir.html

42. Губернський, Л. В., Приятельчук, А. О., Бойченко, І. В. (2009) *Від витоків до сьогодення. Філософія : хрестоматія*. Київ : Знання.
43. Гумор. У В. К. Білодід (Ред.). (1971). *Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 т.* (Т. 2, с. 194). Київ : Наукова думка. Відновлено з : <http://sum.in.ua/s/ghumor>
44. Демчук, Р. В. (2012). Культурологія : тексти і контексти. *Наукові записки НаУКМА. Теорія та історія культури*, Т. 27, 13–19.
45. Депенчук, Л. П. (1995). *Богдан Кістяківський*. Київ : Основи.
46. Діспенза, Джо (2022). Наша свідомість впливає на реальність. *Світогляд*, 5(97), 50–52.
47. Длігач, А. О. (2022). *Суперсили і проявлені суспільні цінності українців. Українська правда*. Відновлено з : <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/04/16/7340093/>
48. *Достоїнство*. У В. К. Білодід (Ред.). (1971). *Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 т.* (Т. 2, с. 389). Київ : Наукова думка. Відновлено з : <http://sum.in.ua/s/dostojinstvo>
49. Загородній, М. (2022). *Які життєві цінності важливі для українців? Опитування*. Відновлено з : <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/24/250154/>
50. Залужна, А. Є. (2012). Гуссерлівський «трансцендентальний суб'єкт» та його переосмислення у дискурсі феноменологічно-орієнтованої філософії. *Гуманізм. Людина. Пам'ять. (Пам'яті професора В. Г. Скотного) : зб. матеріалів 24-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (12–13 жовт.)*. (с. 47–50). Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка.
51. Залужна, А. Є. (2012). Моральна проблематика в контексті парадигмальних трансформацій нової онтології. *Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів : матеріали доп. та виступів*

- Всеукр. наук.-теоретичної конференції (11–12 жовт.).* (с. 146–148). Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького.
52. Залужна, А. Є. (2012). *Морально-естетичні засади життєвого світу людини : монографія.* Рівне : НУВГП.
53. Залужна, А. Є. (2012). Проблема цінностей у некласичних моделях аксіології. *Людина і світ : способи та аспекти взаємовпливів : тези доп. міжн. наук. конференції «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського»* (10–11 лют.). (с. 139–141). Львів : Ліга–Прес.
54. Залужна, А. Є. (2012). Романтичний естетизм у площині антиномічної напруги морального та естетичного. *Мультиверсум : філософський альманах*, Вип. 2 (110), 162–172.
55. Залужна, А. Є., Веремейчук, С. В. (2018). Душа у філософсько-психологічних поглядах Г. Челпанова. *Гуманітарний часопис*, 4, 6–15.
56. Зінченко, В. П. (1993). Культурно-історична психологія : досвід ампліфікації. *Питання психології*, 4, 6–19.
57. Йосипенко, С. Л. (2012). Філософія та національна ідентичність. *Гуманітарні студії : зб. наук. праць.* (Вип. 12, с. 61–69). Київ : Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
58. Кебуладзе, В. І. (2019). *Природа людини : свобода та відповідальність.* Києво-Могилянська бізнес школа. Київ : Український Центр духовної культур.
59. Коба, М. М. (2019). Правова культура як предмет вивчення теоретико-правовою наукою. *Підприємництво, господарство і право*, 4, 178–182.
60. Костицький, М. В. (2020). Теоретичні та психологічні проблеми юридичної психології. *Юридична психологія*, 1 (26), 7–12.

61. Кудряченко, А. І., Метельова, Т. О. (2014). *Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації* : монографія. Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України.
62. Кумеда, Т. А., Шеременда, А. О. (2013). Правова культура працівника міліції як об'єкт філософсько-правового аналізу. *Філософські та методологічні проблеми права*, 1–2, 196–203.
63. Кучук, А. М. (2016). Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. *Підприємництво, господарство і право*, 9, 116–120.
64. Лазарева, А. О. (2015). Національні передумови становлення державної влади в українському суспільстві. *Перспективи*, № 3(65), 78–84.
65. Левко, О. В. (2016). Морально-етична лексика в українських та англійських перекладах Біблії. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Іноземна філологія*, 1, 22–26. Відновлено з : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2 S21P03=FILA=&2 S21STR=VK
66. Лісеєнко, О. В. (2019). Аксіологічні засади дослідження національної ментальності. *Перспективи*, 4, 76–82.
67. Лісеєнко, О. В. (2022). Українська національна ментальність : ціннісні зрушення в умовах сучасності. *Перспективи*, 2, 140–145.
68. Лісеєнко, О. В. (2023). Філософське осмислення сенсу життя скрізь призму агапелогічного підходу. *Перспективи*, 1, 61–65.
69. Лісеєнко, О. В., Міхальова, Ю. О. (2021). Правова ментальність у структурі правової культури особистості. *Перспективи*, 2, 70–75.

70. Лісеєнко, О. В., Соколова, О. В. (2021). Міфогенні чинники формування смислового простору культури та суспільства. *Перспективи*, 3, 26–33.
71. Макаренко, Л. О. (2019). Особливості сучасного розвитку правової культури в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*, 1, Vol. 2, 64–69.
72. Макінтайр, Елседеа (2001). За чеснотою. *Дух і літера : культурологічний часопис*, 7–8, 92–110.
73. Малахов, В., Сімороз, О. В, Дмитренко, С. Ф, Зайченко, Є. О. (2019). Етика в дослідницьких практиках 60-80-х рр. *Філософська думка*, 4, 1–128.
74. Малахов В. В. (2019). Діалогічне спілкування та його роль у досягненні суспільного примирення й порозуміння. *Україна модерна*, 26, 118–140.
75. Малахов, В. А. (2008). *Право бути собою*. Київ : Дух і літера.
76. Малахов В. (2010). Людина в боротьбі за буття. *Філософська думка*, 2, 157–161.
77. Медведева, Н. В. (2014). Теорія архетипів К. Г. Юнга та дослідження творчого сприймання. *Symbolic and archety picin culture and social relations: materials of the I Vinternationalscien tific conferenceon* (5-6 March; Prague). (с. 21–30). Prague : Vedeckovydavatelскеcentrum «Sociosfera-CZ». Відновлено з : <https://lib.iitta.gov.ua/7567/1/K-03.05.14-Medvedeva%20N.V.%D0%AE%D0%BD%D0%B3.pdf>
78. Мельник, О. В.(2013). Можливості використання методу системних розстановок Б. Хелінгера для удосконалення роботи суб'єктів органів досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2, 212–215.

79. Міхальова, Ю. О. (2020). Агапелогічний підхід до філософського осмислення правової культури особистості. *Наукове пізнання*, 3, 62–68.
80. Міхальова, Ю. О. (2023). Гармонія в соціумі як стратегія розвитку сучасного суспільства. *Південноукраїнські наукові студії : програма та матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених* (14–15 груд.). (с. 137–139). Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського.
81. Міхальова, Ю. О. (2022). Глибинний зміст права та його прояв у сучасному суспільстві. *Людина має право : соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні : матеріали круглого столу* (17 листоп.). (с. 58–59). Одеса : Астропринт.
82. Міхальова, Ю. О. (2022). Концепти дружби та любові в етико-аксіологічній концепції Г. Сковороди. *Філософська спадщина Г. Сковороди. Філософська спадщина Григорія Сковороди : програма та Матеріали Міжнародних Сковородинівських читань* (27 жовт.; м. Одеса-Бенбу). (с. 30–31). Одеса-Бенбу : Університет Ушинського, Аньхойський університет фінансів та економіки.
83. Міхальова, Ю. О. Правова культура особистості в умовах суспільних трансформацій. *Освіта та соціалізація особистості : матеріали VIII Всеукр. наук. Інтернет-конференції* (м. Одеса, 24–25 квіт. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 33–34.
84. Міхальова, Ю. О. (2020). Правова культура особистості як предмет соціально-філософської рефлексії. *Соціально-гуманітарні виміри правової держави : матеріали науково-практичної конференції* (30 квіт.). (с. 183–184). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.
85. Міхальова, Ю. О. (2019). Правова культура як складова екзистенціального досвіду особистості. *Людина має*

- право : соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні : матеріали круглого столу (19 листоп.). (с. 99–101). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ.*
86. Міхальова, Ю. О. (2022). Синергетичні прояви у правовій культурі як фактор трансформаційних змін сучасного суспільства. *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання : матеріали VI Міжнар. наук. конф. студентів, молодих вчених та науковців (20–21 трав.). (с. 39–41). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.*
87. Міхальова, Ю. О. (2023). Трансформація суспільства через втілення концепту світосприйняття. *Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства : матеріали Міжнар. наук. конф. здобувачів вищої освіти, молодих вчених та науковців (25–26 травн.). (с. 70–72). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.*
88. Міхальова, Ю. О. (2023). Філософське осмислення правової культури особистості: евристичний потенціал агапелогічного підходу. *Перспективи*, 1, 17–21.
89. Міхальова, Ю. О. (2023). Розвиток правової культури особистості в соціокультурному просторі сучасного суспільства. *Перспективи*, 3, 58–64.
90. Міхальова, Ю. О. (2021). Філософсько-рефлексивне осмислення сенсу любові. *Південноукраїнські наукові студії : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. студентів та молодих вчених (15 груд.). (с. 60–62). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.*
91. Міхальова, Ю. О., Лісеєнко, О. В. (2021). Правова ментальність у структурі правової культури особистості. *Перспективи*, 2, 70–75.

92. Ніколаєнко, І. І. (2017). Теорія ментальності й дослідження римського права. *Філософські та методологічні проблеми права*, 1 (13), 21–27.
93. Ньютон, Майкл (2008). *Подорожі душі. Спогади про життя після життя*. Миколаїв.
94. Окорокова, В. В. (2019). Основні засади ігрового моделювання образу нової соціальної реальності в суспільстві постмодерну. *Гілея*, Вип. 141 (2). Ч. 2, 100–103. (Філософські науки).
95. Осика, І. (2001). Правовий нігілізм та правова культура. *Право України*, 7, 98–101.
96. Осипов, А. О. (2008). *Онтологія духовності* : монографія (кн. 1–2). Кн. II. Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили.
97. Підлісний, Є. В. (2018). Правова культура суспільства, особистості та соціальної групи. *Науковий вісник МНУ ім. В. О Сухомлинського*, 3(62), Т. 2. 241–246.
98. Підлісний, М. М., Шубін, В. І. (2017). *Філософія цінностей : історія та сучасність* : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД.
99. Поплавська, Т. М., Голінська, Л. О. (2022). Проблема саморозвитку людини в сучасній акмеології. *Перспективи*, 1, 23–30.
100. Попович, М. В. (2006). *Проблеми теорії ментальності* : монографія. Київ : Наукова думка.
101. Проць, О. Є. (2011). Правова культура та правокультурність : межі кореляції. *Часопис Київського університету*, 3, 77–81.
102. Радість. У В. К. Білодід (Ред.). (1977). *Онлайнова версія академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 т.* (Т. 8, с. 436). Київ : Наукова думка. Відновлено з : <http://sum.in.ua/s/radistj>
103. Решетнікова, Т. В. (2023). *Думка це енергія*. Відновлено з : https://zn.ua/science/mysl_eto_energiya.html

104. Рікер, П. (2002). Любов і справедливість. *Дух і літера : культурологічний часопис*, 9–10, 250–265.
105. Сакун, А. В. (2014). Амбівалентність сучасної соціальності в символах глобалізації. *Перспективи*, 1 (59), 107–111.
106. Акуленко, Л., Павлова, Д., Балакірєва, О., & Шурєнкова, А. (2020). *Світове дослідження цінностей 2020 в Україні*. Відновлено з : <https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA-2020-report-WEB.pdf>
107. Седмак, Клеменс (2022). *Мир – це не просто відсутність війни та насильства. Це й справедливість*. Відновлено з : <https://tyzhden.ua/klemens-sedmak-myr-tse-ne-prosto-vidsutnist-vijny-ta-nasylstva-tse-j-spravedlyvist/>
108. Сєрбін, Р. А. (2003). *Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави*. (Авторєф. канд. юрид. наук). Київський національний університет внутрішніх справ, Київ.
109. Скуріхін, С. М. (2020). *Морфологія і динаміка правової культури : навч. посібник*. Одеса : Фєнікс.
110. Солодько, С. (2020). Трансформації медіаландшафту та зміни уявлєнь про суспільство: український контекст. *Українське суспільство : моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць*, 7(21), 116–124. Київ : Інститут соціології НАН України. Відновлено з : <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2020.pdf>
111. Стогній, І. П. (ред.). (2003). *Сковорода Григорій : ідейна спадщина і сучасність*. Київ : Знання.
112. Табачковський, В. Г. (2004). *Людина в есенційних та екзистенційних вимірах*. Київ : Наукова думка.
113. Табачковський, В. Г. (2005). *Полісутнісне ното : філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності»*. Київ : Парапан.

114. Табачковський, В. Г. (2002). *У пошуках невтраченого часу : нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників*. Київ : Парапан, 2002. 300 с.
115. Тойнбі, Арнольд (1995). *Дослідження історії* (Т. 1–2). Київ : Основи.
116. Туренко, В. Е. (2017). *Антична філософія любові*. Київ : Вадекс.
117. Туренко, В. Е. (2013). Погляд на дискурс любові в контексті щастя та нещастя. *Практична філософія*, 3, 102–109.
118. Туренко, В. Е. (2022). Чи був Піфагор політиком? Історико-філософська спроба переосмислення. *Політологічний вісник*, 88, 149–159.
119. Ушкалов, Л. В., Марченко, О. В. (1993). *Нариси з філософії Г. Сковороди : монографія*. Харків : Основа.
120. Фрідман, Т. Л. (2008). *Світ плаский : глобалізований світ у XXI столітті*. Харків : Акта.
121. Хавронюк, М. І. (2022). *Про «чесність» і «неупередженість» як складові добродієвості*.
Відновлено : <https://pravo.org.ua/blogs/chesnist-i-neuperedzhenist-yak-skladovi-dobrochesnosti/>
122. Халапсис, А. В. (1999). Опыт онтологии культуры. *Філософія і соціологія в контексті сучасної культури : зб наук праць*. (с. 60–67). Дніпропетровськ : РВВ ДНУ.
123. Хамітов, Н. В. (2016). *Історія Філософії. Проблема людини та її меж. Вступ до філософської антропології як мета антропології : навч. посіб. зі словником*. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова.
124. Харчук, Р. С. (2015). Права людини : сучасний вимір поняття. *Митна справа*, 2 (98). Ч. 2. кн. 2, 207–211.
125. Ходанич, Ю. М. (2019). *Милосердя як аксіологічний феномен : соціально-філософський аспект*. (Дис. канд. філос. наук), Ужгородський національний університет. Ужгород.

126. Хорунжий, С. С. (2001). «Що таке synergia? Синергія як універсальна парадигма : керівні предметні сфери, дискурсивні зв'язки, евристичні ресурси. *Питання філософії*, 12, 19–22.
127. Целуйко, М. Ф., Усенко, О. В. (2011). Основні концепції професійно-правової культури у вітчизняній правовій науці. *Часопис Київського університету права*, 1, 71–74.
128. Цибра, М. Ф. (2020). Особистість в системі суспільних зв'язків. *Освіта та соціалізація особистості : матеріали VIII Всеукр. інтернет-конф.* (24–25 квіт.). (с. 43–45). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського.
129. Чебан, О. М. (2021). Правова культура як елемент правової системи. *Сучасні виклики соціально-політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри : матеріали другої Всеукраїнської студентської наук.-практ. конференції (21 трав.).* (с. 25–28). Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського..
130. Чичков, А. Г., Башкеєва, О. М., Патеріло, О. М. (2014). *Словник-довідник з курсу філософії для студентів 2–4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання.* Дніпропетровськ : ДВНЗ УДХТУ.
131. Шаравара, І. І. (2015). Правова свідомість та правова культура в Україні : проблеми їх формування. *Молдова : національний юридичний журнал*, 1, 9–13.
132. Шаравара І. І. (2015). Правосвідомість як юридична категорія та її основні структурні елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Вип. 33. Т. 1, 56–59.
133. Шевченко, В. І. (2007). *Дружба з мудрістю, або Ключові проблеми української філософії : теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у ВНЗ.* Київ : Фоліант.

134. Шевчук С. В. (2016). *Світогляд як результат взаємодії науки з іншими елементами духовного життя суспільства*. Відновлено з : http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/7987/1/ZOO_2016_162-165.pdf
135. Шемшученко, Ю. С. (Ред.). (2003). *Юридична енциклопедія* (Т. 1–6). Київ : Українська енциклопедія.
136. Шинкарук, В. І. (Ред.). (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис.
137. Шримад, Бхагаватам *Śrīmad-Bhāgavatam (Bhāgavata Purāṇa)*. Відновлено з : <https://vedabase.io/en/library/sb/3/5/48/>
138. Юрійчук О. І. (2016). Аксологічний вимір правової культури. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, Т. 1, 12, 287–290. Відновлено з : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5666/vnulpurn201685546.pdf>
139. Юркевич, П. Д. (2009). Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого. *Філософія : хрестоматія (від витоків до сьогодення)* (с. 491–492). Київ : Знання.
140. Юрков, О. С. (2016). *Теорії прийняття рішень : курс лекцій для студентів Мукачево* : МДУ.
141. Alexander, J. (2003). *The Meanings of Social Life : A Cultural. Sociology*. Oxford; New York : Oxford University Press.
142. Almond, G., Verba, S. (1980). *The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton : Princeton University Press.
143. Beer, D., Burrows, R. (2013). Popular Culture, Digital Archives and the New Social Life of Data. *Theory, Culture and Society*, 30(4), 47–71.
144. Bell, C. (1997). *Ritual : Perspectives and Dimensions*. New York : Oxford University Press.
145. Björn, W. (2001). Social Theory and Global History : The Three Cultural Crystallizations. *Thesis Eleven*, 65(1), 27–50.

146. Blank, R. H. (2010). Globalization : Pluralist Concerns and Contexts. In J. J. Giordano & B. Gordijn (Eds.). *Scientific and Philosophical Perspectives in Neuroethics* (May). (pp. 110–115). Cambridge : Cambridge Cambridge University Press.
147. Braeckman, A. (2008). Reflexive Modernization and the End of the Nation State. *Ethical Perspectives*, 15(3), 343–367.
148. Brumbaugh, R. S. (1952). Genetic theory in the Pythagorean school. *Journal of Heredity*, 43 (2), 86–88.
149. Bush, V., Bush, A., Oakley, J., Cicala, J. (2017). The Sales Profession as a Subculture: Implications for Ethical Decision Making. *Journal of Business Ethics*, 142(3), 549–565.
150. Galbraith, J. K. (2017). *Economics in Perspective : A Critical History*. (2017). Princeton : Princeton University Press. Restored from : <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691171647/economics-in-perspective>
151. Canclini, N. G. (2014). *Imagined Globalization*. NC : Duke University Press,
152. Cloudsley, T. (2017). After Subculture. *The European Legacy*, 12(3), 361–364.
153. Dalibard, J., Sylvain, G. (2022). Nobel prize for Alain Aspect, John Clauser and Anton Zeilinger. *Photoniques*, 116, 23–25.
154. Davis J. B. (2012). The Homo Economicus Conception of the Individual: An Ontological Approach. *Philosophy of Economics* ,3, 459–482.
155. Delaney, T. (2007). Pop Culture : An Overview. *Philosophy Now*, 64, 6–7.
Restored
from : https://philosophynow.org/issues/64/Pop_Culture_An_Overview
156. Desautels-Stein, J. (2012). Experimental Pragmatism in the Third Globalization. *Contemporary Pragmatism*, 9(2), 181–204.

157. Ferrari, M. (2010). Review of the book «Psychology : Pythagoras to present» by J. C. Malone. *Canadian Psychology*, 51(3), 216–217.
158. Forsyth, D. R., Hoyt C. L. (2011). *For the Greater Good of All : Perspectives on Individualism, Society, and Leadership*. New York : Palgrave Macmillan.
159. Fourie, E. (2012). A Future for the Theory of Multiple Modernities: Insights From the New Modernization Theory. *Social Science Information*, 51(1), 52–69.
160. Freitag, S. B. (1989). Popular Culture in the Rewriting of History : an Essay in Comparative History and Historiography. *Journal of Peasant Studies*, 16(3), 169–198.
161. Friedman, L. (1997). *The Concept of Legal Culture. Comparing Legal Cultures*. (c. 33–40.). Aldershot : Dartmouth.
162. Fukuyama, Ю. F. (2002). *Political control of biotechnology. Our Posthuman Future : Consequences of the Biotechnology Revolution* (c. 130–138). New York : Farrar.
163. Fukuyama F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York : Free Press, 1992.
164. Galbraith J. K. (2017). *The Culture of Contentment*. Princeton : Princeton University Press, 2017.
165. Galbraith, J. K., Thaler, R. (2000). From Homo Economicus to Homo Sapiens. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 133–141.
166. Gerson, S. (2009). A World of Their Own : Searching for Popular Culture in the French Countryside. *French Politics. Culture and Society*. 2009. 27(2). C. 94–110.
167. Girard, M. (1999). *Individualism and World Politics*. Basingstoke, UK : Macmillan, 1999.
168. Goldstein, L. J. (2015). *Conceptual Tension : Essays on Kinship, Politics, and Individualism*. Lanham, MD : Lexington Books.

169. Hawking, S. W. (2018). *Brief answers to the big questions*. London : Hodder & Stoughton.
170. Hebdige, D. (1988). *Subculture : The Meaning of Style*. London : Routledge.
171. Hergenhahn B. R. (2009). Pythagoras. *An Introduction to the History of Psychology*. Belmont : Wadsworth, Sengage Learning Inc.
172. Himmich, B. (2014). Can Globalization Still Be Humanized? *Diogenes*, 61(1), 18–27.
173. Huber, W. (2015). Human Rights and Globalization. *Religion and Human Rights : Global Challenges From Intercultural Perspectives*. (pp. 7–24). Berlin : De Gruyter.
174. Huntington S. P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York : Simon & Schuster.
175. Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3). 22–49.
176. Huss, J. (2014). Popular Culture and Philosophy : Rules of Engagement. *Essays in Philosophy*, 15(1), 19–32.
177. Ishchenko, E., Ishchenko, I, Storoshylova, N. (2018). *A pilot clinical study of the effects of Atma Satsang «Digital Ayahuasca» on physiological and phycho-emotional state and cognitive functions*. Restored from : https://www.researchgate.net/publication/322722767_Ayahuasca_Psychological_And_Physiologic_Effects_Pharmacology_And_Potential_Uses_In_Addiction_And_Mental_Illness
178. Kroeber, A. L., Kluckhohn, C. (1952). *Culture : A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge, MA : The Museum.
179. Lawrence, J. S. (2007). Pop Culture. *Philosophy Now*, 64, 41–43.
180. Lawrence M. (1989). *Firdman History of American Law*. New York : Newsweek.
181. Lechner, F. J. (2009). *Globalization : The Making of World Society*. Malden, MA : Wiley-Blackwell.

182. Lee, D. E., Lee, E. J. (2010). *Human Rights and the Ethics of Globalization*. New York : Cambridge University Press.
183. Levinas, E. (2001). Philosophy, Justice, and Love. Is It Righteous to Be? *Interviews with Emmanuel Levinas* (pp. 165–181). Kosky : Indiana University Press.
184. List, C., Koenig-Archibugi, M. (2010). Can There Be a Global Demos? An Agency-Based Approach. *Philosophy and Public Affairs*, 38(1), 76 – 110.
185. Long, J. H. (2005). Culture Heroes. *Encyclopedia of Religion*. Detroit : Macmillan, Vol. 3, 290–293.
186. Machan, T. R.(1998). *Classical Individualism : The Supreme Importance of Each Human Being*. London : Routledge.
187. Mikhalova, Yu. O, Liseyenko, O. V. (2021). The Influence of Legal Mindset in Developing Legal Culture. *VI International Science Conference «Actual tendencies of development science and practice* (October 25–27). (pp. 192–195). Rome; Italy.
188. Moore, K., Kleinman, D., Hess, D., Frickel, S. (2011). Science and Neoliberal Globalization : A Political Sociological Approach. *Theory and Society*, 40(5), 505–532.
189. Moseley, A. (2001). Philosophy of love. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. Restored from : <https://philpapers.org/rec/MOSPOL>
190. Murdock, G. P. (1945). The Common Denominator of Culture. *In R. Linton The Science of Man in the World Crisis*. (pp. 123–142). New York : Columbia University Press.
191. Pufendorf, S. (2000). *On the Duty of Man and Citizen*. Cambridge : Cambridge University Press.
192. Rosen, L. (2006). *Law as Culture : An Invitation*. Princeton : Princeton University Press.

193. Roszak T. (1995). *The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition*. Berkeley : University of California Press.
194. Sharavara, I. (2015). Pravova svidomist ta pravova kultura v Ukraini : problemy yikh formuvannia. Legal consciousness and legal culture in Ukraine : problems of their formation. *National Law Journal : Teory and Practice*, 1, 9–12.
195. Sorokin, P. A. (1970). *Social and Cultural Dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art, Truth, Ethics, Law and Social Relationships*. Boston : Porter Sargent.
196. Steger, M., James, P. (2011). Three Dimensions of Subjective Globalization. *ProtoSociology*, 27, 53–70.
197. Stiglitz, J. (2013). Human Rights and Globalization. *Journal of Catholic Social Thought*, 10(1), 85–90.
198. Swirski, P. (2010). *Ars Americana Ars Politica : Partisan Expression in Contemporary American Literature and Culture*. Montreal : McGill-Queen's University Press.
199. Targowski, A. (2012). The Myths and Realities of the Clash of Western and Chinese Civilizations in the 21st Century. The Globalization and Comparative Approach. *Dialogue and Universalism*, 21(4), 21–43.
200. Taysina, E. A. (2013). Semiotics of Globalization as a Subject of Philosophical Reflection. *Dialogue and Universalism*, 23(3), 137 –151.
201. Telebakovic, B. (2011). Problems of Globalization. *Filozofija I Društvo*, 22(2), 51–74.
202. Thaler, R. (2000). From Homo Economicus to Homo Sapiens. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 14(1), 133–141.
203. Tillich, P. (1960). *Love, Power and Justice : Ontological Analyses and Ethical Applications*. England : Oxford University Press.
204. Toffler, A. (1991). *Powershift : Knowledge, Wealth, and Violence at the Edge of the 21st Century*. New York : Bantam.

Restored from : URL : <http://ea21journal.world/wp-content/uploads/2022/02/ea-V156-11.pdf>

205. Toffler, A. (1981). *The Third Wave*. New York : Bantam.
206. Toffler, A. (1984). *Future Shock*. New York : Bantam.
207. Trepanier, L., Habib, K. M. (Eds.). (2011). *Cosmopolitanism in the Age of Globalization : Citizens without States*. Lexington : University Press of Kentucky.
208. Turenko, V. (2022). Features of explication of love by representatives of the second sophistic. *Софія : гуманітарно-релігієзнавчий вісник*, 2(20), 53–57.
209. Wagner, P. (2001). Modernity, Capitalism and Critique. *Thesis Eleven*, 66(1), 1–31.
210. Walton, A. (2015). Global Democracy In a Society of Peoples. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 18(6), 577–598.
211. Weber, M. (1978). *Economy and Society : An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley : University of California Press.
212. Zerzan, J. (2007). Second-Best Life : Real Virtuality. *Telos : Critical Theory of the Contemporary*, Vol. 141, 187–190.